

Mellom institusjon, hjem og flukt

En sosiologisk casestudie av rollen som barnevernsbarn

Thale Haugenes

Masteroppgave i sosiologi
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Det samfunnsvitenskaplige fakultet
Universitetet i Oslo
Våren 2009

Sammendrag

I denne kvalitative casestudien følger vi dramatiske beretninger om tre jenters kamp for tilhørighet og plass som barnevernsbarn i en liten bygd i Norge. Studien belyser hvordan en omsorgssituasjon kan utvikle seg til å bli en tilværelse mellom ulike institusjoner, fosterhjem og rømninger til ulike submiljøer.

Metodologisk knytter studien seg til symbolsk interaksjonisme og Grounded Theory, med feltarbeid og deltakende observasjon som hovedmetode for datainnsamlingen. I tråd med Chicagoskolens tradisjon har jeg i tillegg kombinert ulike andre datakilder, som intervju, saksdokumenter og informantenes egne kunstneriske uttrykk.

Studien hviler på Meads innsikter om selvet som et sosialt produkt som skapes i samhandling med andre. Dette betyr at informantenes forståelse av hvordan de andre oppfatter dem har betydning for hvordan de ser seg selv, både på institusjonen og blant deres jevnaldergruppe. Det betyr også at selvet ikke sees på som noe bestandig, men som noe som kan styrkes, svekkes eller endres i sosial samhandling. For å forstå de sosiale samhandlingssituasjonene som jentene deltar i, og hvilken betydning dette kan ha for oppbygging av identitet og opplevelse av tilhørighet, brukes Goffmans teorier om ritualenes betydning. Denne studien beskjeftiger seg med hvordan små samhandlingssituasjoner kan ha en ekskluderende eller inkluderende virkning på informantenes opplevelse av tilhørighet, og hvordan dette virker inn på deres forståelse av dem selv. Mellom ulike hjelpetiltak erfarer jentene en vakkende opplevelse av tilhørighet og opplevelser av fremmedgjøring som til sist har alvorlige konsekvenser for dannelsen av selvet og deres ontologiske sikkerhet.

I lys av Beckers teorier om avvik som et sosialt fenomen, og noe som oppstår i interaksjon mellom individ og samfunn, settes det i denne studien fokus på informantenes opplevelse av: (1) Relasjonen mellom dem selv og omverdenen, og: (2) Relasjonen mellom jentene og hjelpeapparatet. Studien sirkler seg etter hvert inn på hvordan det kan oppstå en motsetning mellom atferdsinstitusjonenes målsetting om å hjelpe ungdommene til å bli selvstendige og trygge medlemmer i samfunnet, samtidig som dette medfører å påtvinge ungdommene den rollen de i utgangspunktet skal hjelpe dem bort fra. I denne studien definert som: ”rusbruker” og ”prostituert”.

Takk

Til Mari, Gry og Melissa som så gavmildt har delt av sine opplevelser og gjort studien både innsiktsfull og fargerik med deres kunst. Det er deres erfaringer og kunnskap som ligger til grunn for denne masteroppgaven. Takk også for mange hyggelige og spennende stunder under mitt feltarbeid. Spesielt takk til Johanne for oppvartning og gjestfrihet!

Jeg vil også takke min hovedveileder Lise Kjølørød for god oppfølging. Jeg har lært masse. Og takk til biveileder Per Otnes for god tro på oppgaven og mange fine innspill.

Silje, Tina og Vanja. Jeg vil gjerne takke dere for verdifulle, inspirerende diskusjoner og kollokvier. Til Kristin og Linda for gjennomlesning underveis. Til Sturle, som har holdt meg i form med badminton og kaffe!

Takk til mine barn, Ida, Theodor og Magnus.

Til mormor som alltid sa: Lykken er å være en av mange – det blåser på toppene. For deg fantes det ingen under.

Thale Haugenes, 29.03.2009

INNHOLDSFORTEGNELSE

Sammendrag	3
Takk	5
1. Innledning	9
Bakgrunn: Tidligere forskning og sosiologisk relevans	11
Plassering og avgrensning av feltet	11
Hvordan går det med barnevernsbarn?	12
Institusjonsforskning	13
Studier av livsløpsfortellinger	14
Debatt i media og den vanskelige taushetsplikten...	15
Teoretisk perspektiv, bakgrunn og problemstilling	16
On the other side?	16
Oppbygging av oppgaven	20
2. Metodologi	23
Innledning: Med inspirasjon fra Chicagoskolen	23
Grounded Theory og problemstillingens tilblivelse	24
Feltarbeid, følelser, involvering og litt om praktisk gjennomføring	25
Ulike kilder til data	26
Deltakende observasjon og symbolsk interaksjonisme	26
Tilfeldighetene og den frie samtales betydning	27
I mylderet av situasjoner	28
Intervjuene	28
Dokumentene	30
Kunstens betydning	31
Viktige utelatte temaer	32
Innpass. Posisjon. Forsker-rolle. Etske betraktninger	33
Etikk	35
3. Sosiale samhandlings situasjoner på en institusjon	37
Når samhandlingsritualene brytes	37
En kort teoretisk innføring	37
Innledning	38
Analyse	40
Betydningen av hverdagslige samhandlingsritualer	42
Symbolske viktige meldinger om selvet	42
Brudd på en virkelighetsforståelse av hvordan ting henger sammen	42
Om samhandling, tilhørighet og viktige andre	43
Viktige andre	44
Store, små ting som betyr noe	45
Avslutning	47
4. Om stigma, sosial integrasjon og egen selvoppfattelse	49
Innledning	49
En oppklaring: ulike oppfattelser av tidspunkt for barnevernets inngrep	51
Analyse	52
Å stå utenfor fellesskapet	54
Tap av sosial status: Rolleberøvelser og sosial identitet	55
Jevnaldersgruppens betydning for dannelsen av selvet	55
Stigmaets betydning for det videre livsløp	56
Den moralske karriere og des-identifikasjonsprosessen	56
Gap mellom sosial identitet og egen identitet	58
Avstandstaken til "normalsamfunnet" som forsvar av eget selv	58
Selvpresentasjonens betydning, og betydningen av roller	60
Avslutning	62
5. Introduksjonsanalyse til informantenes opplevelser på atferdsinstitusjon	63
Innledning – kampen for væren	63
Analyse	65
Avstandstaken til en personlighetsdefinering	66

Avslutning	67
6. Betydningen av vedtaksgrunnlaget for opphold i institusjon	69
Fortellingen om da jeg var prostituert	69
Innledning - Om gap mellom ulike personidentiteter	69
Analyse	71
Alene	73
Avslutning	76
Opplevelsen av å være fanget	76
7. Med institusjonsansattes tilstedeværelse i hjemmet	79
En julefortelling: Om hjemmesfæren som forvandlet seg	79
Innledning	79
Analyse	81
Tap av jul	84
Når alle sosiale sfærer blir en	84
Berøvelse av samhandling med ”viktige andre” på egne premisser	86
Hva kan ligge i uttrykket: ”... og jeg hadde bare få timer på meg...”?	89
Monopol på en virkelighetsforståelse	89
Avslutning	90
Betydningen av ”pusterom”, og følelsesmessig positiv energi	90
8. Er dette livet?	93
Sosial integrasjon. Tilhørighet. Taust språk	93
Innledning	93
Furulund som total institusjon og ”tom tid”	95
Hjem, viktige andre og submiljø	96
Taust språk	100
Avslutning	101
9. Om kommunikasjon	105
Innledning	105
Analyse	106
Mellom barn og voksen	108
Felles ”skremselsbilde”: ulike handlings – og tolkningsrammer	108
Dramatiske handlinger og dramatiske bilder – sett i ulik tidshorisont?	110
Når virkeligheten ikke ligner på ”skrekkbildet”	111
Tvetydige tegn og tvetydig omsorg	113
Om kommunikasjon, nærhet og distanse	113
10. Til slutt: Invitasjon	117
Hva kan vi så lære av erfaringene til Mari, Gry og Melissa?	117
Litteraturliste	122

OMSORGSOVERTAKELSE

*Er denne unge kvinnen
ei dronning
eller navngjeten sannsigerske
siden hun følges
av så mange blikk
og penner?*

*Er dette vesle barnet
en prins
eller gjenfødt guddom
siden vogga er omgitt
av så mange vise
som spår
og tyder tegn?*

*Tegnene forteller
at dette vesle barnet
er født ved en feil
av en mor
som er feil.*

*Slik roter livet.
Nå samles alle
som skal rydde.*

Kjersti Ericsson (1996)

1. Innledning

I denne kvalitative casestudien får vi glimt av tre søstres opplevelser av å vokse opp som barnevernsbarn i en liten fjellbygd i Norge. Målet ved studien er å se på hvordan situasjonen som barnevernsbarn kan innvirke på barnas samhandling og sosiale deltakelse i lokalsamfunnet, og å se på hvordan dette kan gripe inn i barnas forståelse av seg selv. Fordi studien søker kunnskaper om hvordan barn og unge som lever i en barnevernssituasjon også mestrer og opplever livene sine utenfor institusjon og fosterhjem, har denne studien hatt familiehjemmet som utgangspunkt for feltarbeidet.

Familien vi møter opplever tidlig den sosiale kontrollen som ofte kan finnes i små samfunn. For Nils Christie (1982) har ”tette samfunn” ofte et bedre grunnlag for tilhørighet fordi båndene mellom menneskene er sterkere enn i løse bysamfunn hvor mennesker bor tett på, men ikke kjenner eller bryr seg om hverandre. Men når båndene blir for sterke og synligheten for stor kan dette også stenge ute. Medlemmene i samfunnet blir konstant gradert og vurdert, uten muligheter for unnslippelse – slik vi skal se i denne studien. Den familien studien handler om her opplevde tidlig bygdedyrets sterke krefter. Allerede fra hovedpersonene i denne studien, Mari (15), Gry (16), og Melissa (17) ble født, oppdaget de hvordan det var å være annerledes enn andre barn. At moren skilte seg fra Albert og giftet seg med deres far Bjørnar, var ikke sosialt akseptert blant de respektable sambygdingene. I tillegg var hjemmesituasjonen vanskelig. Barnevernet var inne i bildet allerede fra jentene var små, i forsøk på å hjelpe familien med reelle problemer de trengte hjelp til.

I denne studien skal det imidlertid handle om hvordan jentene opplever sin tilværelse som barnevernsbarn etter omsorgsovertakelsen. Fokus settes på informantenes deltakelse i det sosiale liv, og hvordan situasjonen som barnevernsbarn kan gripe inn i, og samspille med, informantenes opplevelse av seg selv og sin posisjon i det lokalsamfunnet de har tilknytning til.

Vi følger dem fra kort tid etter omsorgsovertakelsen da jentene er 11, 12 og 13 år gamle. Det opprettes en mini-institusjon (Furulund) for jentene i bygda der de bor, hvor det er meningen at de skal fortsette sitt sosiale liv med aktiviteter og skole i bygda. Omsorgssituasjonen for jentene utvikler seg gradvis til å bli en pendlertilværelse mellom ulike atferdsinstitusjoner,

fosterhjem og rømninger – enten tilbake til familiehjemmet eller til andre submiljøer i periferien av det ”etablerte” sosiale liv i bygda. Også andre omkringliggende byer blir mål for utflukter etter hvert som jentene utvider sin horisont, og konfrontasjonene med politiet blir mange. Studien formidler sterke beretninger om tre jenters streben etter tilhørighet og innpass i det lille bygdesamfunnet, og om hvordan hjelpeapparatet griper inn i deres liv for å hjelpe ungdommene til å ”innordne” seg i samfunnet igjen. Fortellingene gir oss viktige glimt fra en verden, og et ståsted, de fleste av oss har liten kunnskap om.

Jentenes erfaringer kan gi oss en grundigere forståelse av: (1) Hvordan tiltakene fra hjelpeapparatet kan gripe inn i ungdommenes forståelse av seg selv og endre deres sosiale posisjon i samfunnet. Og: (2) Hvorfor, og hvordan en omsorgssituasjon kan utvikle seg til å bli en dramatisk tilværelse hvor makt og tvang, rømninger og bruk av politi er en hyppig del av tilværelsen. (3) Noen årsaker som kan ligge bak når barn og unge søker seg til negative rusmiljøer.

Studien knytter seg ikke direkte mot de ulike hjelpetiltak som er satt i verk, men søker snarere å lokalisere ulike tilsiktede og utilsiktede konsekvenser som kan knyttes til barnevernet som hjelpeinstans og det å være barnevernsbarn. Mennesker er hele mennesker, med mange ulike roller og sosiale aktiviteter som til sammen utgjør vårt selv. De ulike sosiale arenaene vi beveger oss på har innflytelse på hverandre. Dermed vil de ulike tiltakene som settes i verk kunne ha ulike betydninger – ikke bare innenfor institusjoner og fosterhjem, men også på andre sosiale arenaer ungdommene beveger seg på. Og vica versa: De arenaene ungdommene beveger seg på utenfor institusjonen kan likeledes ha innvirkning på de hjelpetiltak som settes i verk. Med feltarbeidets forankring i familien, fremfor at det er tilknyttet bestemte barnevernsinstitusjoner eller barnevernsarbeidere, har målet vært å se på aspekter som går utover tiltakene og institusjonene, og dermed å se på betydninger av det å være barnevernsbarn i en mer helhetlig ramme rundt ungdommene.

I diktet foran setter Kjersti Ericcson tegn i fokus, og viser hvordan menneskelig samhandling også er meningsbærer av symbolske meldinger om hvem vi er. Tegnene er mektige, og som regel i de sterkeste makt. Hvordan vi konstruerer, og kategoriserer verden har virkelige, og reelle innvirkninger på enkeltmenneskers liv. Dette betyr ikke at denne studien kan plasseres innenfor et strengt sosial konstruktivistisk perspektiv, hvor hovedfokus ligger på konstruksjonen av virkeligheter. Fokus settes på små samhandlingssituasjoner og

mellommenneskelige relasjoner, og hvordan dette påvirker og innvirker på livene til barnevernsbarna som aktive, fortolkende sosiale aktører i et symbolsk interaksjonistisk perspektiv.

Bakgrunn: Tidligere forskning og sosiologisk relevans

Plassering og avgrensning av feltet

Å stille spørsmålet: ”hvordan er det å vokse opp som barnevernsbarn i Norge i dag?” gir nesten like mange svar som det er barn i barnevernets omsorg. Ethvert barn har ulike opplevelser av sin oppvekst og situasjon. I tillegg opererer barnevernet med et mylder av ulike tiltak og hjelpemetoder som skal tilpasses barna som mottar hjelp, og vi må forvente at det finnes kulturelle og geografiske variasjoner. De aller fleste barn får hjelp der de bor. I følge Statistisk Sentralbyrå var det i 2006 i alt 30.804 barn og unge som fikk hjelp av barnevernet i Norge. Tendensen er at barn og unge som trenger hjelp øker. I 2006 tok staten over omsorgen for 6120 barn. Det vil si at ca 20 % av tilfellene endte med omsorgsovertakelse. Av denne gruppen ble 5331 barn plassert i fosterhjem, 571 barn i institusjon og 218 barn ble plassert i andre omsorgstiltak (SSB).

Tidligere var barnevernsinstitusjoner sett på som en erstatning for et hjem. I dag er målsetningen at ingen barn skal vokse opp i institusjoner, men i eget hjem eller fosterhjem. Derfor er barnevernsinstitusjoner i dag mer oppfattet som mellomstasjoner mellom foreldrehjem, fosterhjem, og eget bosted. Det er likevel slik at noen barn opplever å vokse opp i institusjoner fordi man ikke finner egnet fosterhjem, eller fordi barnet ansees å ha så store atferdsproblemer at et fosterhjem ikke vil makte å gi det god nok omsorg, eller barnet ikke ansees å kunne nyttiggjøre seg det tilbudet et fosterhjem kan gi. Dette betyr at noen ungdommer opplever å bli flyttet mellom ulike fosterhjem og institusjoner. I mange situasjoner opplever barna ikke bare å bli separert fra sine foreldre og hjem, men også fra sine søsken. Selv om de er separert fra sin familie, skal de likevel som regel opprettholde kontakt med familien og hjemmet sitt, og dermed sitt nærmiljø. Dette innebærer et mer komplekst hverdagsliv enn det de fleste andre barn opplever (NOU:2004:23). Det er vanskelig å få et entydig bilde av hvor mange barn som ikke opplever en stabil «hjemmesituasjon». Noen av plasseringene i fosterhjem er kortvarige, og enkelte institusjonsplasseringer kan være

vellykkede over tid. Tallene over tyder likevel på at den gruppen av barn og unge som ikke opplever en stabil plassering er relativt liten i forhold til de som totalt mottar hjelp fra barnevernet. Det er imidlertid denne gruppen som informantene i denne studien tilhører.

Hvordan går det med barnevernsbarn?

I: ”*Barnevernbarnas helse*” (NIBR - rapport 2005:12) viser Lars B. Kristofersen at barnevernsbarn er mer utsatt for dødelighet og uførhet, både fysisk og psykisk enn andre barn i Norge. Tendensen er at lange tiltaksforløp øker sannsynligheten for uførhet og for å stå utenfor yrkeslivet som voksen. Lignende resultater kommer frem i en oppfølgingsundersøkelse: ”*Barnevernsklinter i Norge 1990-2005. En longitudinell studie*”. Men her viser Clausen & Kristofersen (2008) at barn som har sin debut som barnevernsbarn i tidlig barndom har større sjanser for å klare seg bra i voksenlivet enn barn/ungdom som kommer inn i barnevernstiltak i tenårene. Imidlertid pekes det på at vi vet lite om dette skyldes tidlig intervensjon, eller er et resultat av seleksjon: Når barn kommer inn under barnevernet i tenårene skyldes dette ofte at de allerede har pådratt seg atferds- eller rusproblematikk, som er det begrunnelsesgrunnlaget som klart skiller seg ut når det gjelder indikasjoner på dårligere livskvalitet senere i livet. I sum kan dette tyde på at det er de unges tendenser til rus- og atferdsproblematikk, mer enn tidspunkt for debut som er avgjørende for å stå utenfor samfunnet også i voksenlivet. Dette henger nøye sammen med funn som viser at ungdom som vokser opp i atferdsinstitusjoner er vesentlig dårligere rustet senere i livet enn de som mottar andre former for hjelp (Clausen & Kristofersen, 2008).

Tore Andreassen (2003) har i sin metastudie: ”*Behandling av ungdom i institusjon: Hva sier forskningen?*” sett på ulike former for behandling av ungdom med atferdsproblemer. Hans forskning viser at resultatene for behandlingseffektivitet skårer høyest for de ungdommene som er minst belastet, og at resultatene er usikre for den gruppen av ungdom som er størst belastet med atferdsproblemer og i tillegg sliter med diagnose om psykiske lidelser. I noen tilfeller tyder resultatene på at de som har klart definerte atferdsproblemer oppnår en negativ effekt ved behandlingen, dvs. at atferdsproblemene kan øke for de av ungdommene som er hardest belastet før behandlingen. Andreassen antyder at dette kan ha sammenheng med at det også er disse ungdommene som blir møtt med mest tvang i institusjonene, noe som kan gi en ringvirkning av aggressiv atferd hos ungdommene, og føre til behandlingsavbrudd enten i

form av for stor motstand og aggressivitet til at institusjonen kan gjennomføre sine mål, eller i form av avbrudd som resultat av rømning.

Andreassens forskning er i den senere tid kritisert for ikke å være representativ for norske forhold, siden studien også omfatter et stort antall studier utenfor Norge (Bunkholdt, 2008). Likevel tyder Clausen & Kristofersens (2008) longitudinelle registerstudie som er basert på et stort utvalg av norske barnevernsbarn, på at det er tendensene til at ungdom med definerte rus- og atferdsproblematikk som utgjør en stor utfordring for det norske hjelpeapparatet. Og at det å hjelpe ungdom ut av en avvikskarriere og inn i normalsamfunnet ofte er vanskelig. Hvordan samfunnet har møtt disse utfordringene har variert gjennom tidene. I: ”*Forsømte eller Forbrytere? Barnevern og kriminalitetskontroll i etterkrigstida*” viser Kjersti Ericsson (1996) at samfunnets måte å møte og håndtere ungdom som bryter samfunnets normer med sin atferd har vekslet mellom: Å behandle dem som *forbrytere*, og gi dem straff som behandling, eller å se avvikende handlinger i lys av at de er unge *forsømte*, dvs. at problemene leses som resultat av ulike former for omsorgssvikt og at de dermed fortjener behandling som hjelp. Problemstillingen er fortsatt like aktuell. Selv om atferdsproblemer i dag sees på som problemer barn ofte er uskyldig påført som resultat av omsorgssvikt eller andre faktorer, er balansegangen mellom omsorg og tvang, makt og kjærlighet like aktuell som tidligere. Alle samfunn har noen som faller utenfor normalsamfunnet, og når barn eller ungdom gjør det er det barnevernets oppgave å hjelpe dem inn. Det blir, slik Andreassen (2003) påstår, et etisk viktig samfunnsspørsmål å samle kunnskaper om hvordan denne behandlingen virker på de som mottar den. Hvorfor barn og unge søker seg tidlig inn i negative miljøer hvor de helst ikke skulle være blir derfor også et viktig spørsmål å stille, enten dette gjelder før eller etter at de kom inn under barnevernets omsorg.

Både Clausen & Kristofersen, og Andreassen oppfordrer til mer kvalitative, (og kvantitative), studier for å få mer kunnskaper om hva det vil si å vokse opp som barnevernsbarn knyttet til institusjon/fosterbarn. Min studie er tenkt som et slikt bidrag.

Institusjonsforskning

Mye av forskningen på barnevernsfeltet har tatt for seg barnevernets praksis, med utgangspunkt i informanter innenfor utdanningssystemene for barnevern eller i selve

barnevernsinstitusjonene, som for eksempel Hennum (1997), Finstad (1990), Larsen, Ekerholt, Møller, Røysing, (2001) De studiene som nevnes her har, som jeg, i stor grad vært opptatt av barna/ungdommenes egne opplevelser av det hjelpetilbudet de får. Min studie skiller seg likevel fra de fleste av disse studiene ved at jeg under mitt feltarbeid tok utgangspunkt i familien fremfor å være tilknyttet en bestemt tiltaksordning. Det betyr ikke at tiltakene ikke er viktige i min studie, ei heller at institusjonsforskningen ikke er relevant for min forskning, snarere tvert imot. Slik jeg ser det, er dette kunnskap som kan utfylle hverandre og dekke ulike aspekt som vedrører ungdommenes oppvekstvilkår i sin helhet. Mange av de opplevelsene som avdekkes i disse studiene er også gyldige i denne studien. I en studie om beslutningstaking innenfor barnevernet peker Elisabeth Backe Hansen (2004) også på at ensidig fokus mot institusjoner eller foreldre gjør at barna ofte overses som sosialt aktive aktører med et sammensatt liv på ulike sosiale arenaer. Min studie er nettopp et forsøk på å se informantene i et mer helhetlig perspektiv knyttet til hvordan de lever sine liv innenfor de rammebetingelser situasjonen som barnevernsbarn gir dem, også i forhold til normalsamfunnet. At jeg følger en familie over tid tilfører i tillegg et annet perspektiv på tid og prosess enn det studiene over representerer.

Studier av livsløpsfortellinger

Både Ringstad (1997) og Follesø (2004) har studert fortellinger skrevet av barnevernsbarn. Disse studiene skiller seg fra institusjonsforskningen ved at det analytiske fokuset her setter ungdommenes erfaringer inn i en mer helhetlig og historisk kontekst, som livsløpsfortellinger. De subjektive fortellingene som presenteres her gir et bredere sammenligningsgrunnlag for de erfaringene som fremkommer som essensielle for informantene i min studie. Studien min skiller seg likevel markant fra disse studiene på to måter. For det første har feltarbeidet, og det at informantenes fortellinger er så ferske, gjort det mulig å gå i dybden på enkeltepisoder på en helt annen måte enn det som fremkommer i livsløpsfortellingene. Et metodisk skille er derved at jeg har valgt et dybdeperspektiv fremfor bredde.

For det andre, er Follesø (2004) sine informanter rekruttert gjennom Landsforeningen for barnevernsbarn (Lfb.). Det kan antas at ungdom som befinner seg på kanten av det etablerte samfunn i mindre grad enn andre melder seg inn i foreningslivet – og at de når de gjør det, også har funnet seg en plass i det sosiale liv. I denne studien har vi kommet tett inn på

jentenes liv på et tidspunkt hvor jeg antar dette ville være vanskelig. Det er dermed sannsynlig at de fortellingene som berettes i min studie representerer en annen sosial gruppe av barnevernsbarn – i hvert fall på det tidspunktet de fortelles.

Debatt i media og den vanskelige taushetsplikten...

Ulike barnevernssaker er stadig debattert i media. Disse sakene blir ofte fremstilt på en ensidig måte hvor barnevernet fremstilles enten som forbryterne eller som fraværende. Dette oppleves som problematisk fra barnevernets side, fordi taushetsplikten hindrer deres muligheter for å forklare og legitimere deres handlinger, samtidig som det fra den andre siden kan hevdes at barnevernet "skjuler" seg bak sin taushetsplikt. Taushetsplikten utgjør et vanskelig element ved barnevernspraksisen, siden den er ment å beskytte de berørtes integritet samtidig som den hindrer offentlig innsyn i det som skjer. Offentlighetsprinsippet er et viktig prinsipp i den norske rettspraksis ved kriminalsaker, og er nettopp ment å bevare statsborgernes mulighet for innsyn i rettsapparatets inngrep mot statens innbyggere. Samtidig skal den sikre at institusjonen ivaretar, og handler, i tråd med samfunnets allmenne oppfatninger om rett og galt. Barnevernet må sees på som en del av velferdsstaten og som en inngripende instans i noen borgeres liv, som i stor grad er unndratt offentlighetsprinsippet. Det blir derfor et etisk viktig samfunns mål å samle kunnskaper om hvordan denne inngripen innvirker på de berørte menneskene.

Teoretisk perspektiv, bakgrunn og problemstilling

On the other side?

Om Goffmann, i forordet til hans bok: ”Vårt rollespill til daglig” avslutter Fredrik Barth slik:

... Og endelig gjør Goffman det mulig for oss å forstå mer av vår sosiale virkelighet: i mylderet av små dagligdagse hendelser kan vi se mønsteret av menneskeskjebner, og virkningene av samfunnssystemet på den enkelte - ikke som passiv mottaker, men som aktiv, om enn hjelpeløs, medskyldig i den livsform som vi påtvinger hverandre.

(Fredrik Barth, i Goffman, 1992:8)

I denne studien er familien utgangspunktet for feltarbeidet. Fremfor å være tilknyttet en bestemt institusjon har det vært et mål å sette ungdommenes opplevelser av sin oppvekst inn i en mer helhetlig ramme: Å se dem som aktive, fortolkende, sosiale aktører med ulike rolletilknytninger og deltakelse på flere sosiale arenaer - som har innvirkning på hverandre. Som nevnt handler det om tre jenters liv i en barnevernssituasjon som gradvis utvikler seg til å bli en ”pendlertilværelse” mellom ulike tiltak på atferdsinstitusjoner, fosterhjem, og rømninger til ulike submiljø.

På et metanivå kan vi si at en overordnet problemstilling i denne studien handler om hvordan informantene opplever – og lever - sine liv innenfor de rammene som oppstår fordi de er barnevernsbarn.

Gjennom studien søkes kunnskaper om hvordan deres situasjon som barnevernsbarn kan ha innvirkninger på deres sosiale liv, ikke bare innenfor de bestemte botiltakene som settes i verk, men også på deres deltakelse utenfor institusjonene. Fordi studien handler om ungdom som etter hvert finner tilhørighet til miljøer som befinner seg på kanten av det etablerte samfunn, vil denne studien også kunne plasseres innenfor avvikssosiologien. Et viktig spørsmål i studien er hvorfor unge mennesker kommer inn i avvikende måter å leve på. Hjelpeapparatets hovedmål innenfor atferdsinstitusjonene er å bistå ungdommene til å bli selvstendige og trygge mennesker innenfor normalsamfunnet. Hva er det som skjer når denne integreringen ”feiler”?

I ”*Outsiders*” tilbyr Howard S. Becker (1963) et interaksjonistisk perspektiv som setter fokus på selve relasjonen mellom individ og samfunn. Becker er opptatt av hvilke sosiale prosesser som skjer mellom et individ som defineres og ”stempler” som avviker, og det samfunnet som definerer individets handlinger. Hans tese er at det er erfaringen av å bli offentlig definert som avviker som ofte er det avgjørende element i en avvikerkarriere. Samtidig med Becker var også Erving Goffman engasjert i mennesker som på ulike vis levde på en slik måte at de brøt med samfunnets kulturelle og moralske normer – noe som kommer best frem i Goffmans studier: ”*Asylums*”(1961) og ”*Stigma*”(1963). Både Goffman og Becker bruker begrepet ”moralsk karriere” om veien fra en sosial posisjon som ”normal” til en sosial posisjon som ”avviker”. Siden både Goffman og Becker på denne måten opererer med forholdsvis faste destinasjoner med tilhørende faste rolledefinisjoner, har jeg også i noen tilfeller valgt å bruke Victor Turners¹ begrep om liminalfase: ”Betwixt & Between” i en utvidet forståelse av det rommet som oppstår i mellom, eller utenfor, de faste destinasjonene for rolletilskrivningene; avviker eller normal. Som grunnpilar i studien ligger Meads (1934) forståelse av selvet som et sosialt produkt, og innsikten om at et individs forståelse av seg selv skapes i samhandling med andre. Det betyr også at selvet ikke sees på som noe bestandig, men som noe som kan styrkes, svekkes eller endres i sosial interaksjon med andre. Den som best beskriver og har utviklet begreper som gjør det mulig å forstå de prosessene som skjer mellom et individ og samfunn på et mer detaljert ansikt til ansikt-nivå, er Goffman i sine studier av små hverdagslige samhandlingssituasjoner. I: ”*Interaction Ritual*” (1982, [1967]) kombinerer han Durkheim og Meads innsikter på en måte som gjør det mulig å se hvordan den daglige samhandlingen kan virke inkluderende eller ekskluderende, og hvordan de symbolske meldingene som sendes mellom individene i en situasjon innvirker på hverandres selv. I ”*Frame Analyses*” (1974) er Goffman opptatt av hvordan mennesker som subjektive individer erfarer og fortolker de situasjonene som de til enhver tid befinner seg i. Her utfordrer han det fenomenologiske perspektiv ved å tilføre strukturelle mønstre og søker således å overkomme aktør\struktur problematikken. Med dette kan vi forstå hvordan mennesker som aktive, handlende og fortolkende aktører, men likevel innenfor visse strukturelle rammebetingelser, innvirker på hverandre – og hverandres måter å forstå verden på.

¹ Turners begrep om ”Betwixt & Between” som en liminalfase i overgangen mellom to sosiale posisjoner er utredet fra Arnold Van Genneps (1960 [1908]) begrep om liminalfase i sine teorier om overgangsriter. Også Goffman referer til Van Genneps studier.

I denne studien berettes en fortelling om tre søstres liv. Problemstillingen som presenteres over har en deskriptiv karakter, og fremstår som jentenes erfaringslandskap gjennom hele studien. I tillegg finnes det noen viktige spørsmål studien søker kunnskap om, som har en mer prosessuell karakter:

- Hvordan innvirker den situasjonen som informantene lever i på deres identitet, integritet og tilhørighet til samfunnet?
- Hva er det som gjør at informantene søker seg til negative submiljø?
- Hvordan kan vi forstå den kommunikasjonsprosessen som skjer mellom informantene og hjelpeapparatet?

Ved å se på avvikerproblematikken som et sosialt fenomen har jeg samtidig fjernet meg fra det perspektivet som forstår avvik som resultat av individuelle betingelser, som psykologiske problemer, vanskelig barndom el. Det betyr ikke at informantene ikke har levd i en vanskelig situasjon, ei heller at de ikke trengte hjelp. Det betyr at jeg i denne studien søker kunnskaper om hvordan de samfunnsmessige forholdene og situasjonen som barnevernsbarn griper inn i deres liv, og at det er de sosiale sidene ved selvet som utforskes her. Av samme grunn har jeg utelatt en detaljert beskrivelse av de forholdene som informantene levde i, og som førte dem inn i barnevernet på et mye tidligere stadium enn denne studien tar utgangspunkt i. Det er ikke et spørsmål om de trenger hjelp eller ikke, men om hva slags omsorg barn og unge tilbys når samfunnet overtar omsorgsansvaret.

Problemstillingen innebærer samtidig et valg av perspektiv. Det er ”brukersentrert” ved at jeg skriver om ungdommenes opplevelser av hvordan hjelpeapparatet innvirker på deres liv. I ”*Whose side are we on?*” avviser Becker (1966-67) muligheten for å drive absolutt, objektiv forskning i studier av mennesker. Det vil alltid være antipatier og sympatier, og det vil alltid være en side som ikke blir hørt. Det er når studien representerer verdier og holdninger som går på tvers av den etablerte virkelighetsforståelsen at kravet om legitimitet blir etterspurt. Siden barnevernet er en offentlig institusjon, som handler på vegne av samfunnet som helhet, kan denne studien plasseres ”*on the other side*” av det som kan regnes for det allmenngyldige, etablerte norm – og tankemønster i vår kultur: Studien gir stemme til ”den svakeste part”.

Nå er "objektiv kunnskap" om feltet heller ikke et mål i denne studien. Problemstillingen forutsetter et subjektivt kunnskapsperspektiv om informantenes opplevelser, og forståelse av den situasjonen de lever i. Jeg slutter meg til det som Knud Eilskov sier i et forord til "Asylums": "Det er til syvende å sist ikke et spørsmål om vi skjønner og forstår de vilkår vi tilbyr klienten i institusjonen, det hele står og faller på, hvordan **klienten** opplever dem" (Eilskov i: Goffman, 1967, [1961]: 8).

Barnevern handler om å gi hjelp til barn og unge som befinner seg i vanskelige situasjoner. Hvis vi skal kunne hjelpe barn og unge som faller ut av samfunnet, må vi forstå den situasjonen de lever i, og handler ut fra. Uten hjelpeapparatet ville de unge i mange tilfeller stå helt alene!

I sin artikkel: "*The Politics of Presentation: Goffman and Total Institutions*" snakker Becker (2003) om hvordan språket kan innebære et mektig monopol for hvordan vi tenker, forstår og definerer et fenomen. Nettopp dette har vært noe av stempingsteoriens oppgave: Å utfordre objektiviserte, moralske definisjoner som den maktavende rådende gruppe innenfor et felt har. Becker peker på at stempingsteoriene kan si noe om resultatene av å bli klassifisert og tenkt om på en spesiell måte, men ikke noe mer detaljert om de underliggende årsakene til at folk kommer dit. Når Goffman i sine studier har skapt nøytrale begreper som han har hentet fra vårt felles daglige språk, hevder Becker at Goffman samtidig har skapt en felles plattform som vi kan studere det sosiale livet på. Et bedre grunnlag for å generalisere, og produsere vitenskapelig forståelse for det fenomenet som forskes på gjennom et felles språk. Dette har både metodologiske implikasjoner og betydning for perspektiv. Et håp i denne studien er å skape et bedre forståelsesgrunnlag for hvordan vi kan hjelpe de som trenger hjelp.

Oppbygging av oppgaven

Neste kapittel (kap.2) redegjør for metodologiske perspektiver og praktisk gjennomføring, før selve analysen starter i kapittel 3.

I følge Howard Becker (1963) er et viktig steg i forståelsen av avvikere å se på den opprinnelige årsaken for hvordan de kom inn i avvikende miljøer. Jeg har valgt å starte analysen med etableringen av institusjonen Furulund, som ble opprettet spesielt for jentene da de var henholdsvis 11, 12 og 13 år. Dette er første og eneste varige plassering for jentene, og finner sted kort tid etter omsorgsovertakelsen. Det er også i denne perioden at tilknytningene til negative miljøer i all hovedsak starter.

I kapittel 3 ser jeg på jentenes erfaringer av å flytte på institusjon, med utgangspunkt i den samhandlingssituasjonen som finner sted på Furulund. Teoretisk har studien forankring i Meads (1934) innsikter om forståelser av dannelsen av selvet i samhandling med andre, som både presenteres og benyttes her. Goffmans rammebegrep (1974) og teorier om ritualenes betydning (1982, [1967]) tas i bruk for å forstå de sosiale samhandlingssituasjonene slik disse oppleves av informantene. Det legges vekt på å forstå hvordan samhandlingssituasjonene kan fungere inkluderende: Å fremme tilhørighet og nærhet, og motsatt, hvilke samhandlingssituasjoner som får en ekskluderende virkning.

Fordi denne oppgaven søker kunnskaper om jentenes situasjon utover de tiltakene som settes i verk, handler kapittel 4 om informantenes sosiale situasjon i lokalsamfunnet utenfor institusjonen i den samme tidsperioden. Teoretisk bygger også dette kapitlet på den meadske forståelsen av selvet, men her i forhold til jevnaldrendes betydning som ”generaliserte andre”. Videre trekker kapitlet på teorier fra Goffmans studier ”*Stigma*”(1963) og fra ”*Asylums*” (1961) for å forstå den utviklingen som skjer mellom informantene og omverdenen.

Kapitlene 5, 6 og 7 tar alle for seg ulike sider av jentenes opplevelser i atferdsinstitusjoner. Av hensyn til studiens tematiske oppbygging vil de erfaringene som to av informantene har fra atferdsinstitusjoner også i perioden før Furulund ble opprettet behandles her. Teoretisk grunnlag er i hovedsak hentet fra Goffmans teorier om totale institusjoner i: ”*Asylums*” (1961).

Kapittel 8 og 9 samler tråder. I kapittel 8 trekkes trådene fra den første perioden som beskrives i analysen; kapitlene 3 og 4. Hovedspørsmålet her er, i tråd med Beckers (1963) teorier om avvikerkarriere: Hvordan, og hvorfor søker informantene seg til avvikende miljøer i denne perioden, og hvordan opplever de seg selv i denne rollen? Utviklingen sees videre i lys av begrepene integrasjon og anomi. I kapittel 9 ser jeg avslutningsvis på den kommunikasjonsprosessen som har funnet sted mellom informantene og hjelpeapparatet. Her synliggjøres hvordan situasjoner, hendelsesforløp og handlingsstrategier kan oppfattes ulikt av de ulike aktørene – og hvordan dette påvirker henholdsvis distanse/nærhet og konflikt/forståelse. Kapitlet viser hvordan utviklingen til en dramatisk prosess av gjentatte rømminger og innhenting av politi kan forstås i lys av informantenes erfaringsgrunnlag og hjelpeapparatets handlingsstrategier. Teoretisk hviler kapitlet på innsikter fra Goffman, men også på Thomas J. Scheffs (2005) måter å forstå Goffmans (1974) teorier om kommunikasjon og kontekst. Kapittel 10 inneholder en kort oppsummering av studien. Funnene sees i sammenheng med annen forskning på feltet, og drøfter hvordan vi kan forstå funnene i lys av Skatvedts (2008) teorier når hun snur Beckers avvikerkarriere på hodet, og i stedet spør: Hvordan kan et avviker-selv ”gjøres” til alminnelig-selv? Til sist i denne studien stilles altså spørsmålet: Hva nå?

2. Metodologi

Innledning: Med inspirasjon fra Chicagoskolen

Denne studien er en kvalitativ casestudie inspirert av Chicagoskolens innsikter om at kunnskap om det sosiale liv er å finne blant de menneskene man søker kunnskaper om. Metodisk knytter studien seg til Grounded Theory tradisjonen (Glaser & Strauss, 1967) med feltarbeid og deltakende observasjon som hovedkilde for datainnsamlingen. Målet er ikke en deduktiv hypotesetesting, men å la empirien ”snakke” for så å bli til teori og forståelse. Dette krever en åpen tilnærming til feltet, hvor idealet er en minst mulig forutinntatt éntre. Kritikere av Grounded Theory hevder at en slik posisjon i realiteten er umulig. Vi har alltid med oss en viss teoriorientert bagasje. Slik er det også i min studie. Jeg hadde med meg en del tanker, ideer og teori da jeg ankom feltet. På den måten har jeg valgt en blandingsposisjon som muliggjør å legge vekt på en etablert teoretisk retning, samtidig som det var et mål å være åpen for nye perspektiver og endringer underveis. Dette betyr også at de teoretiske begrepene jeg hadde med meg inn i feltet ikke har vært fasttømrede, men mer som åpne arbeidskategorier. Jeg skal redegjøre for dette i det følgende.

Chicagoskolen åpner for metodisk å kombinere ulike former for datakilder ut i fra hva som best kan belyse det fenomenet som det ønskes kunnskaper om: Enten dette gjelder å beskrive en spesifikk sosial gruppes måte å leve på, eller å finne årsaker til at et sosialt fenomen oppstår. Formålet med denne studien kan sies å være en kombinasjon av dette: Å beskrive barnevernbarnas liv, og å skisse opp mulige forklaringer for hvordan de sosiale prosessene som beskrives innvirker på informantenes liv. For å bli i stand til å gjøre dette har jeg ved siden av deltakende observasjon benyttet meg av ulike kilder til data, som saksdokumenter, informantenes egne kunstneriske uttrykk i form av tegninger, malerier, selvbiografiske noveller og film, samt ulike former for intervju.

De ulike kildene som er tatt i bruk, gjør at de fortellingene jeg presenterer i denne oppgaven er blitt til på en kompleks måte i relasjonen mellom informantene, tolkning av kildemateriale, og meg som forsker. Karin Widerberg (2001) argumenterer for betydningen av forskerens synlighet i dataskapingsprosessen ved kvalitativ forskning, noe som kan gi leseren større muligheter til selv å vurdere de tolkningene som presenteres. Denne studien har en narrativ

fremstillingsform, hvor det har vært et mål å fremvise de ulike formene for empiri på en slik måte at leseren selv kan oppleve, og vurdere informantenes egne uttrykk. Det vil si, et forsøk på å gi informantene egne stemmer, samtidig som det har vært et mål å tydeliggjøre hvordan jeg analytisk har kommet frem til de tolkningene som presenteres underveis i analysen. Dette betyr også at det meste av det teoretiske analyseverktøy presenteres i selve analysen, der det brukes. I dette kapitlet er det et mål å redegjøre for hvordan fortellingene som presenteres i denne studien har blitt til i dataskapelsesprosessen, både praktisk metodemessig, og hvordan dette henger sammen med de underliggende teoretiske perspektiver Grounded Theory og Symbolsk interaksjonisme.

Grounded Theory og problemstillingens tilblivelse

Da jeg ankom feltet hadde jeg med meg en ide om å se på relasjonene mellom informantene og omverdenen, og hvordan deres posisjon som barnevernsbarn kunne påvirke deres sosiale liv i samfunnet. Ideene var opprinnelig mer vage og åpne enn de kommer til uttrykk i ”Teoretisk bakgrunn og problemstilling” (kap.1). Jeg ønsket å se på hvordan informantene opplevde seg selv og sin egen rolle i lokalsamfunnet: Hvordan de kombinerte sin rolle som barnevernsbarn med rollen som aktive, sosiale medlemmer i samfunnet. Samtidig var det et underforstått mål å finne ut noe om hvordan de selv opplevde den hjelpen de fikk. Jeg oppdaget raskt at det å studere relasjonene mellom informantene og andre aktører rundt dem ikke var så enkelt. Jeg gjorde et viktig funn, kanskje viktigere enn jeg var klar over på dette tidspunktet. Jeg oppdaget at de relasjonene jeg ville studere nemlig var mer eller mindre ikke-eksisterende. Selv om Melissa (17) hadde begynt i normal skole, var det tydelig at dette hadde skjedd etter at hun kom ut av barnevernets omsorg, og ville dermed ikke omfatte hennes oppvekst som barnevernsbarn. Gry (16) levde i skjul på rømmen i påvente av rettssak om tilbakeføring til mor. Mari (15), som også ventet på samme rettssak, levde vekselvis i skjul på rømmen mens hun var plassert på atferdsinstitusjon. Jeg bestemte meg for å innta en ”se hva som skjer” og ”la veien bli til mens jeg går” tilnærming, og resultatet er blitt til de analysene som presenteres i denne studien. Cato Wadels (1991) uttrykk om kvalitativ forskning som ”en evig runddans” mellom data, metode og teori har gjort seg gjeldende. Tidlig i prosessen begynte et spørsmål å spire: Hvor og hvordan henter informantene sosiale

bekreftelser på seg selv som deltakere i normalsamfunnet?² Etter hvert skulle det bli klart at denne første oppdagelsen av barnas manglende kontakt med omverdenen ble en viktig ledetråd, og at den har spilt en vesentlig rolle for hvordan jeg har tolket datamaterialet og for de mange valg jeg har måttet ta under veis. Selv om problemstillingen som presenteres fortsatt fremstår som relativt åpen, er dens innhold blitt til gjennom hele feltstudiet. Feltarbeidet har gitt et rikt datamateriale, og en annen forsker ville kunne lese det på andre måter, og velge ut andre temaer. Mitt utvalg av data, og mine analyser er et resultat av hvordan disse har vist seg som mest betydningsfulle i informantenes liv.

Feltarbeid, følelser, involvering og litt om praktisk gjennomføring

Feltarbeidet, og det faktum at informantene har sluppet meg så tett inn på livene deres har gitt meg uvurderlig kjennskap, nærhet og dybde for å forstå viktige sider, både ved den måten de har levd på og om hvordan de forstår sin egen livssituasjon som jeg tror ellers ikke ville være mulig. De har tatt meg med slik at jeg for eksempel fikk se huset som engang var institusjonen Furulund. Jeg har vært med på utflukter både i bygda og til egne små skjulesteder ved elva i skogen. Jeg besøkte Mari når hun hadde et kort opphold på Barne- og ungdomspsykiatrisk avdeling, og fått hilse på venner, familie, og ikke minst Albert, som er venn, nabo, og far til jentenes halvsøsken fra morens tidligere ekteskap. Også miljøarbeider Kaisa, som etter hvert ble en viktig person i livet til Melissa fikk jeg hilse på ved flere anledninger og det samme gjelder barnas far. I disse møtene ble jeg også innlemmet i informantenes relasjoner til de som de omgikk med.

Ved å være deltager, og deltakende tilhører til familiens diskusjoner og handlinger når det enten har hendt noe eller når noe forventes å skje, har jeg på mange måter blitt innlemmet i deres måter å tenke (og føle) på, med all den fare for "going native" dette kan innebære. Under disse omstendighetene opplevde jeg for eksempel alle skiftningene fra håp og tro, til håpløshet, om planer som legges og revurderes, noe som ikke fremkommer i de ferdige fortellingene i intervjuene. Jeg oppdaget for eksempel hvor mye tid og følelsesmessig energi som gikk med på å lure på hva som skulle skje, og som innebar det jeg kaller reserveplaner;

² "Normalsamfunnet" er et problematisk begrep. I denne studien benyttes dette om den del av samfunnet som omfattes av de til enhver tid etablerte normer og kulturelle koder som de fleste enes om, og som i denne studien står i et motsetningsforhold til miljøer som beskrives avvikende, både innenfor det "etablerte" samfunn i bygda studien handler om og av hjelpeapparatet, som må sies å være en institusjonalisert virksomhet i vårt samfunn i et større helhetsperspektiv.

hvor man planlegger ulike strategier i forhold til alternative utfall av en situasjon. Oftest bodde jeg som gjest i familiens hus, andre ganger sov jeg på en gjestegård i nærheten. En gang overnattet jeg i det lille nye huset som Melissa flyttet til.

De sterke opplevelsene som fremkommer i dette datamaterialet krevde en reflektert og distansert distanse mellom feltarbeid og analyse. Løsningen ble et periodisk feltarbeid, vekselvis med analyse og skrivearbeid. Likevel hadde jeg den mest intensive feltarbeidperioden i begynnelsen. I alt ble dette ca fem helger fordelt over 7-8 måneder, med sjeldnere kontakt i tiden som har gått siden feltarbeidet startet høsten 2006. I tillegg har det vært telefonsamtaler når ting har skjedd eller for å høre hvordan det går. Anledningen til å holde kontakten med informantene hele veien i skriveprosessen, har vært nyttig for flere ting: (1): etterprøving. Nye hendelser kunne øke generaliseringsverdien og bekrefte tidligere antakelser, og (2): Nyansering og oppdagelser av eventuelle motstridende oppfatninger både hos informantene og meg selv (jfr. Beckers (1970) advarsel mot å se mennesker som konsistente i sine syn på ting, og at man i stedet må regne med at mennesker har blandede følelser om ting). Til sist, men ikke minst (3): Muligheter for å lokalisere ulike prosesser over et lengre tidsperspektiv.

Ulike kilder til data

I det følgende vil jeg presentere de ulike kildene til data jeg har benyttet i studien: Feltobservasjoner, intervjuer, dokumenter og informantenes egne kunstneriske uttrykk.

Deltakende observasjon og symbolsk interaksjonisme

Noe av det vi særlig har tatt med oss videre fra Chicagoskolen i feltarbeid som forskningsmetode er fokus på deltakernes egen forståelse av samhandlingen de er involverte i (Fangen, 2004). Innenfor fortolkende antropologisk forskning ser Clifford Geertz (1993, [1973]) samfunnet som pluralistisk sammensatt av mennesker som aktive og fortolkende aktører i samhandling med andre. ”Kultur er å finne mennesker i mellom” hevder Geertz i ”*The Interpretation of Cultures*”. For han er det det som skjer imellom mennesker, i den sosiale samhandlingen som produserer den kulturen vi lever i, og som vi samtidig er produkter av. Med dette illustreres samtidig et viktig skille mellom psykologiens, og det

sosiologiske aspekt ved selvet. Symbolsk interaksjonisme handler nettopp om hvordan mennesker sender symbolske meldinger til hverandre gjennom samhandling, og hvordan de som deltakere i en sosial sammenheng fortolker hverandre, seg selv, og den situasjonen som de til enhver tid befinner seg i. For Mead og Goffman er det nettopp i slike situasjoner at selvet bygges, skapes og endres. Deltakende observasjon gir muligheter for å forstå aspekter som ikke fanges så lett opp i intervjuer, mye fordi den dagligdagse samhandlingen som aktørene deltar i er selvsagt for aktørene selv, og kommer dermed ikke like lett til uttrykk i intervjuer. Ved å delta i sosial samhandling sammen med dem som vi søker kunnskap om, kan vi få innblikk i deres måte å ”gjøre” det sosiale livet på. Dermed får vi tilgang til fortolkninger; tanker, ideer og motiver som ligger bak de handlingene som utføres, og hvordan de med dette også bygger, skaper og endrer aspekter ved hverandres sosiale selv.

Tilfeldighetene og den frie samtales betydning

Under feltarbeidet oppstod det naturlig mange samtaler. Nettopp fordi samtalene utspant seg i frie omgivelser hvor ulike temaer fortløpende avløste hverandre fremkom temaer som neppe ville fremkommet i intervju. Enten ville jeg som forsker ikke tenkt på å spørre, eller informantene ville ikke tenke på dette som noe viktig. Dette er nettopp deltagende observasjon og symbolsk interaksjonistisk perspektivs styrke, at det som fremkommer som normalt og selvsagt for informantene, som de ikke tenker på som betydningsfullt, lar seg oppdage. I intervjuene fremkommer hendelsesforløp, og hvordan de opplevde de opplevelsene de forteller om. Det spesielle. I det daglige samværet fikk jeg tilgang til hvordan de snakket til hverandre, hva de var opptatt av, hva som bekymret dem, og gledet dem, på en helt annen måte. Det normale. Mye av denne kunnskapen ligger som et bakgrunnsteppe, og som inspirasjonskilder til de ulike temaer som tas opp i studien. Disse samtalene og observasjonene finnes i feltdagboken, eller som innlesninger av meg på diktafon når jeg var alene etter hendelsene.

I mylderet av situasjoner

Utdrag fra feltarbeid:

Jeg sitter i sofaen og varmer meg med en kopp te i dagligstua i familiens koselige, gamle arvebolig. Det brenner i ovnen. Noen fugler i et bur kvitrer ellevilt, til Gry's store ergrelse som prøver å se et tv-program. Husets to hunder, henholdsvis Gry og Melissas ligger krøket på gulvet og blir klappet av Gry. Mor er på kjøkkenet, opptatt med å tilberede en god, gammeldags fjell-lapskaus. Spisebordet er allerede fint dekket med lys. Etterpå skal Albert, nabo, venn, tidligere ektemann og far til jentens halvsøsken komme innom – han har bursdag, og familien har bursdagsgave til han. De to barnebarna som også er jentenes nevø og niese, Kristine og Marius er der også. Vi diskuterer en skoleoppgave Marius har fått. Johanne er barnevakt, mens hennes datter fra ekteskapet med Albert er på jobb.

Melissa og Mari kommer plutselig inn. De har laget en film som de entusiastisk vil vise frem, både til meg og de andre. Jeg kan ikke la være å bli litt rørt over at de vil vise filmen også til meg. Familielivet, både i dets ro – og livlighet slår meg. Her sitter jeg, og skal skrive om en familie, spesielt barnas, dramatiske fortellinger. Det alminnelige hverdagslivet står i sterk kontrast, både til jentenes egne beretninger og beskrivelsen av familiemedlemmene i dokumentene.

Det er mange slike situasjoner. De fleste. Det er også når vi sitter sånn at jentenes fortellinger kommer frem – gjennom latter, alvor og noen ganger sinne. Jeg skulle ønske jeg kunne berettet flere slike historier for å veie opp den skjevheten som oppstår ved bare å fortelle om dramatiske opplevelser. Likevel har også min studie en slik skjev fordeling: Det er tross alt deres liv som barnevernsbarn det skal berettes om, og som studien skal lyskaste. I denne studien har jeg satt fokus på små situasjoner – enten dette er situasjoner som gjenfortelles fra opphold i institusjon, eller det er situasjoner som oppstår under feltarbeidet når jeg er der. Ved å gå i dybden på enkelte situasjoner har det vært mulig å gi en mer detaljert forståelse av informantens livssituasjon, og som til sammen, og i samsvar med fortellingene skaper et større helhetsbilde.

Intervjuene

Det jeg refererer til som intervjuer er lengre samtaler (1-2 timer) jeg hadde med informantene, og som kan karakteriseres mer som dybdeintervju. Jeg hadde om lag 2-3 slike samtaler med hver informant. Disse samtalene fant sted i begynnelsen av feltarbeidet, etter

hvert som informantene viste initiativ til dette selv. (En av informantene ønsket å delta i studien, men ønsket ikke å delta i intervju. Dette utdypes mer under avsnittet om etikk).

Intervjuene skiller seg fra de andre samtaleene ved at de er mer strukturerte, i den forstand at situasjonen er definert, både av informanten selv og av meg som forsker. Materialet som fortelles her er motivert og adressert til meg som forsker og tilhører. Samtaleene handler om deres livssituasjon som barnevernsbarn, og det er de som har noe å fortelle, og jeg er forskeren som ønsker kunnskaper om deres opplevelser. Med andre ord går vi inn i situasjonen med mer definerte roller og forventninger til hverandre enn de løse samtale- og observasjonssituasjonene beskrevet over. Situasjonen var også mer definert ved at jeg brukte diktafon.

Intervjuene var også ustrukturerte på den måten at jeg ønsket å være så åpen som mulig i tråd med min metodiske tilnærming. Informantene visste at jeg ønsket kunnskaper om hvordan de opplevde sin situasjon som barnevernsbarn og den hjelpen de fikk. Jeg håpet dessuten å få vite noe om hvordan de opplevde sin sosiale posisjon i samfunnet og hvordan deres situasjon som barnevernsbarn kunne innvirke på deres forståelse av dem selv. Intervjuene foregikk uten noen form for intervjuguide. For det meste lot jeg informantene styre samtalen, med små avbrudd fra meg når jeg følte behov for mer kunnskap og utdyping. Det hendte også at jeg stoppet opp og repeterte hvordan jeg forstod det de fortalte, for å være sikker på at jeg hadde forstått tingene riktig. Som regel foregikk samtaleene enkeltvis på informantenes hjemmebane, men to kvelder tok også form av gruppeintervju, hvor flere av familiemedlemmene var samlet og fortalte om deres opplevelser til meg. Under disse gruppeintervjuene kunne informantene respondere på hverandres uttalelser og utdype hverandre, og like, og ulike oppfatninger av en og samme situasjon fremtre tydeligere.

Intervjuene har gitt kjennskap til hendelser jeg ikke har vært til stede på, og fungert som livsløpsfortellinger som konstruerer et mer helhetlig perspektiv over hvordan tingene henger sammen slik informantene opplever dette. Det er gjennom intervjuene at jeg fikk tilgang til deres opplevelser som barnevernsbarn før jeg kom inn i feltet.

Dokumentene

Saksdokumentene er dokumenter som er samlet fra ulike instanser som barnevernsinstitusjoner, det kommunale barnevern, fylkesmannen, politirapporter og brev i sakene fra oppnevnte advokater. Alle barna og hver av foreldrene hadde egne oppnevnte advokater. Tilgang til saksdokumentene fikk jeg av informantenes mor, etter samtykke fra jentene. For mor handlet nok dette om at noen utenforstående ønsket å lese saken og sette seg inn i deres opplevelser av det som skjedde. Selv om hovedfokus i oppgaven er ungdommenes egne opplevelser har dokumentene vært nyttige for flere ting: (1): Tilgang til sakens historikk for hvert barn helt fra barnevernets første inngrep når jentene var små og gikk i barnehage. Dokumentene inneholdt epikriser og journaler skrevet av barnevernsnemnda og rapporter fra de forskjellige institusjoner, utredninger fra psykologer ansatt ved krisesenter eller som oppnevnte sakkyndig i rettssaker. Det forelå også brevvekslinger mellom informantene og barnevernets advokater i de respektive saker, samt politirapporter om rømninger og innhentinger der politiet hadde vært involvert. Dette har gitt god bakgrunnsforståelse for å forstå intervjuene, og for å sette hendelsene inn i en ramme som også innbefattet deres historie. (2): Tilgang til begrunnelser og vedtak fattet av hjelpeapparatet. Selv om det var godt samsvar mellom informantenes egne fortellinger og de hendelsesforløp som var beskrevet i dokumentene, kunne ikke alltid informantene sette oppholdene i institusjoner inn i et tidsperspektiv. For dem fremstod tilværelsen mellom de ulike institusjoner og fosterhjem som mer flytende og med fragmenterte hendelser. Det var også et fremtredende trekk i datamaterialet at informantene i liten grad visste noe om årsakene til de ulike vedtakene, hvilket vil si at de ofte ikke forstod hvorfor ting skjedde som det gjorde. Dette er noe som ble til viktig datamaterialet i seg selv og fremkommer klarere i analysene.

I sum kan vi si at dokumentene har vært viktige støtteelementer på to nivåer:

På et nivå kan vi si at dokumentene er brukt som et fysisk kart til å forstå, og til å sette informantenes subjektive erfaringer inn i en ramme. På et annet nivå er dokumentene også brukt som bakgrunn for å forstå hjelpernes intensjoner og mål. Begrunnelser og vedtak, som er fattet kan tolkes som subjektive oppfatninger av hvordan hjelperne forstår den situasjonen som de handler i. Dette siste perspektivet er mest fremtredende i kapittel 9, som omhandler kommunikasjon mellom hjelpeapparatet og informantene.

Kunstens betydning

Opplevelser og følelser er alltid mer enn det som lar seg uttrykke i ord. I datamaterialet har jeg også inkludert tegninger og malerier som jentene har laget i den perioden som beskrives i studien. I saksdokumentene beskriver ansatte dette som måter barna kunne bearbeide sine følelser på. Mange av tegningene illustrerer opplevelser kort tid etter hendelsesforløp, og er tegnet under opphold på de ulike institusjonene. Andre er malerier som illustrerer opplevelsene slik de fremstår som retroinspektive opplevelser; som refleksive minner i dem selv på et senere tidspunkt i livet. I ”Øyet og ånden” tar Maurice Merleau-Ponty (2000) til orde for at kunst kan gi kunnskap om menneskers intuitive, førrefleksive opplevelser. Det vil si at den gir tilgang til den sansbare virkeligheten slik kroppen husker denne. Han mener at kunsten gir tilgang til rå mening, før denne er oversatt, eller tilpasset, tankens og språkets kategorier. I denne studien benyttes jentenes egen kunst som illustrasjoner på opplevelser som beskrives i analysen. På denne måten lar disse opplevelsene seg anskueliggjøre også for leseren på en annen måte enn ord kan formidle.

Det er alltid lettere å snakke om hendelsesforløp enn å forklare følelser. Tegningene og maleriene viste seg å være et spesielt godt utgangspunkt for samtaler hvor informantene satt ord på ulike opplevelser når de forklarte for meg hva de ønsket å uttrykke gjennom kunsten sin, verdifull kunnskap om temaer som jeg kanskje ellers ville risikere å miste. I motsetning til intervjuene, er denne kunsten ikke adressert til meg som forsker. Informantenes selvbiografiske noveller og film som jeg også fikk ta del i, ligger mer som en bakgrunnsforståelse i den fremstilte analysen, men var nyttig redskap fordi disse tydeliggjorde informantenes egne tolkninger av hendelser de hadde opplevd. I de tilfellene hvor jeg har brukt tegningene og maleriene som empirisk råmateriale ved siden av informantenes egne utsagn har jeg benyttet meg av analyseverktøy hentet fra boka: “Introducing cultural and media studies: a semiotic approach” som er skrevet av Thwaites, A, Davis, L., Mules, W. (2002).

Bearbeiding og analyse av datamateriale

Intervjuene og feltnotater som ble lest inn på diktafonen er transkribert. Fordi intervjuene var så åpne fremstår de som hele fortellinger om ulike hendelsesforløp, knyttet sammen til kjedefortellinger i et livssløp. Derfor har det vært nyttig å bruke Frønes` (2001) konsepter om fortellinger og plott som analyseverktøy. Et plott i en fortelling referer til en grunnide om hvordan ting henger sammen. Hver fortelling har sin egen mening, samtidig som de fremstår som strukturerte biter i en større fortelling. Det gjorde det mulig for meg å konstruere livsfortellinger for hver informant, som ble tilbakeført (Widerberg 2001) til informantene slik at de selv kunne lese dem. Dette ga meg verdifulle tilbakemeldinger på hvordan jeg hadde oppfattet datamaterialet. Samtidig var det også en god anledning til å gi informantene et bilde av hvordan datamaterialet kunne fremstå i studien, og fungerte som utgangspunkt for å snakke om ulike temaer de eventuelt ikke ønsket at skulle være med i den ferdige publikasjonen. Eksempler på dette kunne for eksempel være informasjon som kunne skade noen i familien dersom det ble offentliggjort. Selv om informantene hadde gitt informert samtykke til å delta i studien, opplevde jeg at dette var en fin måte å sikre viktige etiske sider ved en studie som innebar svært nær kontakt med informantene, og som dog innebærer svært sensitive temaer. I tillegg er transkriberte opplevelser og hendelser fra intervjuene og feltnotater sortert ut fra ulike tema.

Viktige utelatte temaer

Tre temaer som er relevante, men ikke tas eksplisitt opp i studien er klasse, kultur og den relasjonen som finnes mellom hjelpeapparat og foreldre. Studiens hovedfokus er rettet mot barnas fortolkninger av hvordan de oppfatter hjelpeapparatets konkrete tiltak, men også hvordan de opplever barnevernets – og omverdenens reaksjoner mot dem selv. Med bl.a. Bourdieu vet vi at klasse og kultur har stor betydning for hvordan vi tenker, handler og vurderer. Forskning, ved bl.a. Kristofersen (2008) viser at den største gruppen av barnevernsbarn også kommer fra familier som befinner seg i de økonomisk svakest klassene i samfunnet. Paul Willis (1977) viser for eksempel hvordan dette kan innvirke både på aktørenes forståelse av hverandres kulturelle måter å tenke på, og for valg av de handlinger som utføres. Selv om klassefaktoren kan ha betydning for hvordan partene vurderer og forstår hverandre er dette ikke noe som eksplisitt løftes frem i analysen. Siden alle mine informanter

er jenter kan jeg si lite om gutters oppvekst. Vinnerljung (1996) og andre har vist at det finnes en markant kjønnsforskjell, og at jenter ser ut til å mestre sin situasjon på en bedre måte enn gutter.

Et annet tema er relasjonen mellom hjelpeapparat og foreldre. Det fremkommer i datamaterialet tre viktige forhold som har betydning for barna. (1): rollen som mor til barn som er i barnevernets omsorg kan innimellom være motstridende: Det forventes at mor som god omsorgsperson skal følge hjelpeapparatets instruksjoner, noe som i enkelte situasjoner kan komme i konflikt med den omsorgen hun opplever at barnet trenger der og da. Eksempler på dette kan være rømningene, hvor moren vet at dersom hun da kontakter hjelpeapparatet for at de skal hente barnet, vil barnet ikke ha noen andre steder enn de negative submiljøene å søke tilflukt i neste gang barnet er på rømmen. Fra barnevernets side blir dette tolket som at mor hjelper barna å rømme, men som Melissa sier: ”*Det var så dumt, for det var jo ikke sånn at det støtteapparatet vi hadde med familie og venner hjalp oss med å rømme, vi rømte jo uansett vi, det handlet jo om hvordan vi hadde det der*”. (2) I slike konflikter blir barnet ofte stående midt i en konfliktsone mellom foreldre og barnevern. (3) En tredje faktor handler om hvordan det ikke bare er barna, men også – som diktet av Ericcson foran hentyder – moren som i stor grad defineres negativt i kraft av å stemples som dårlig omsorgsperson. At familiehjemmet til barna defineres negativt i bygda får med nødvendighet store konsekvenser også for barnas muligheter for å oppleve, og bli behandlet som normale deltakere i bygda. Jeg kommer inn på disse temaene i noen sammenhenger, men dette er ikke fulgt opp som egne temaer.

Innpass. Posisjon. Forsker-rolle. Ethiske betraktninger

Min nysgjerrighet for temaet tok form under arbeid i ungdomsklubb. Jeg står uten erfaring fra barnevernet som fagfelt. Bakgrunnskunnskapen er hentet fra lest litteratur og den erfaringen med barnevernet jeg fikk gjennom arbeidet i ungdomsklubb. I Grounded Theorys ånd står jeg utenfor den institusjonelle måten å tenke på, og kan dermed oppdage andre ting enn om jeg var skolert innenfor området. Som nevnt hevder Becker at en styrke ved Goffmans analytiske redskap er nettopp at han har utviklet nye, nøytrale begreper hentet fra vårt felles språk som gjør det mulig å forske på et sosialt felt uten å være avhengig av det spesifikke felts fagtermer.

Informanter fra den gruppen som jeg skriver om her kan være vanskelig å få kontakt med nettopp fordi de ofte befinner seg i miljøer utenfor samfunnet. Fordi jeg ønsket å studere aktørenes deltakelse også i det sosiale liv utenfor, ville jeg unngå å være tilknyttet en spesifikk institusjon. Jeg kom i kontakt med informantene på ”noen som kjenner noen” måten. Det viste seg nemlig at en venn hadde slektninger som levde i en slik situasjon som jeg ønsket å studere og som bodde på en annen kant av landet. Gjennom felles bekjentskap ble det så opprettet forbindelse mellom informantene og meg som forsker. Første møtet med mor til jentene skjedde på en nøytral plass på en kafé i nærmeste store by. Jeg fikk invitasjon til å besøke dem hjemme etter at jeg hadde fortalt om prosjektet. Min venn var også med på dette første møtet. Da jeg kom dit hadde hun snakket med døtrene om studien. Jeg var en god stund på besøk for å gi dem en mulighet til å danne seg et bilde av meg som person før jeg spurte om de kunne tenke seg å være med på prosjektet. Vi snakket om prosjektet og jeg sa de kunne tenke på det en stund. Jeg fortalte selvfølgelig også at det er frivillig å delta, og at man når som helst kan trekke seg. Melissa og Mari syntes at prosjektet høyrtes interessant ut og gav positivt svar samme dag. Gry ønsket en mer forbeholden deltakelse, hun ønsket å delta i studien men ville helst slippe intervju. Hennes begrunnelse var at hun var redd opplevelser som hun nå jobbet med å få ut av kroppen kunne komme frem ved å snakke om det, og tidligere negative erfaringer om at den informasjonen hun ga om seg selv kunne brukes mot henne. Vi ble enige om at hun kunne være med uten å delta i organisert intervju. Avtalen var at vi kunne snakke sammen underveis, og at jeg kunne spørre henne på forhånd, dersom hun fortalte ting som jeg ønsket å referere til i studien. Jeg tror at dette var en god løsning både for henne, meg og studien. Underveis kom hun nemlig selv med ting hun ønsket å fortelle.

Jeg antar at det faktisk at jeg var venn av en slektning av dem bidro til tilliten de ga meg helt fra begynnelsen. Imidlertid gav informantene uttrykk for at det var spennende å være med i studien, og at det var positivt at noen ville høre på deres historie. Den enorme tilliten informantene har gitt meg i denne studien var noe vi innimellom snakket om. Jeg tror, som jeg også har fått bekreftet i etterkant, at dette handlet om at det kom noen utenfra som trodde på dem, og ville høre om deres opplevelser og versjon av saken. Informantene gav også uttrykk for at de gledet seg til å sette i gang, dette representerte noe annet enn det de var vant til.

At jeg dro dit sammen med deres slektning og min venn de første gangene gjorde antakelig settingen til en mer avslappet besøksfære. Dette var positivt for forskningen fordi det bidro til å vise andre egenskaper enn at alt skulle handle om barnevern. Familien fikk på den måten anledning til å presentere seg som vanlig personer. Etisk kunne dette tenkes å tilsløre forskningsrelasjonen på en sånn måte at informantene viste mer av dem selv enn de ønsket. Jeg opplevde det ikke slik. Selv om stemningen var løs, ledig, humoristisk og ofte handlet om alt annet enn barnevern, var det helt tydelig at det var i en ”barnevernssetting” at jeg var der, og at jeg var der som forsker. Informantene viste dette ved å fortelle ting, og henvende seg til meg når det handlet om barnevern, men også gjennom fleip og humor; jeg ble den som var utenfor, i den forstand at jeg var den som ikke visste noe om deres situasjon; om det å være ”annerledes” og ”barnevernsbarn”. Andre forskere, for eksempel Fangen (2004) har lignende erfaringer av at deltakelse i feltarbeid ikke nødvendigvis innebærer å innta samme posisjon og rolle som informantene, men at det tvert imot kan være en fordel med en utenfor-rolle. Den virket ikke inntrengende på informantenes territorium, og gir seg ikke ut for å være noe den ikke er.

At jeg var av samme kjønn som informantene kan ha hatt betydning, uten at jeg har noe spesifikt grunnlag for å si noe sikkert om dette. Derimot tror jeg at min plassering i alder, omtrent midt mellom jentene og moren, og det at jeg selv har tre barn ga trygghet og en felles forståelsesplattform. I tillegg var min interesse for foto en felles interesse som kunne styrke tillitten i forhold til min interesse for jentenes tegninger, malerier og film. Oppmerksomheten ble noe mer enn rent forskningsmessig både for meg og informantene.

Etikk

Som jeg tidligere har vært inne på, bygger studien på en svært nær relasjon mellom forsker og informanter. Dette har gitt studien en kvalitativ dybde, men samtidig gjort det nødvendig å reflektere over forvaltningen av informasjonen informantene gir. At jentene var under 18 år ved start for datainnhentingene gjorde det også nødvendig å innhente informert samtykke fra foreldre. Selv om jentene ikke er småbarn, og har egne reflekterte tanker om hva de selv gir av informasjon, ligger ansvaret for prosessene i forskningssituasjonene og hva som formidles ut på meg som forsker. Alle stedsnavn, navn på institusjoner og personer er anonymisert.

Informantene får hver sin utgave av studien. Studien er meldt inn til NSD og har fulgt de etiske retningslinjer for bearbeidelse og oppbevaring av datamateriale som NSD krever.

3. Sosiale samhandlings situasjoner på en institusjon

Når samhandlingsritualene brytes

En kort teoretisk innføring

Den daglige samhandlingen som utgjør hverdagen er viktig for utviklingen av selvet og et individs forståelse av seg selv. I det første analysekapitlet vil jeg se på hvilken betydning den daglige samhandlingen har for vår egen selvoppfattelse, og hva som kan skje når dagligdags samhandlingsritualer er fraværende eller brytes. I ”*Mind, Self, & Society*” viser Mead (1934) hvordan selvet er sosialt betinget. Slik sees selvet ikke på som et ferdig subjekt ved fødsel, men som noe som modnes og utvikler seg i en kontinuerlig sosial prosess hvor individer går inn i hverandre og tar den annens perspektiv innover seg selv. I sosial interaksjon foregår en dialog mellom ”jeg”, ”meg” og ”den andre”. ”Jeg” oppfatter hvordan ”den andre” ser ”meg”. Dialogen er utgangspunkt for indre refleksjon om menneskets forståelse av seg selv. Etter hvert utvikler mennesker et generalisert bilde av hvordan vi tror andre oppfatter oss; ”den generaliserte andre” (Mead, 1934). I sin videreutvikling av Meads perspektiv på selvet, skiller Goffman mellom ”viktige andre” og ”den generaliserte andre”. Hans perspektiv på ”Viktige andre” har stor betydning gjennom hele studien, og er særlig fremtredende i ”Stigma” (1963) hvor ”viktige andre” har en særegen rolle som en persons nære, en som han eller hun kan stole på og hvor gjensidig respekt speiles i relasjonen. Dette gjør at opplevelsen av hvordan ”viktige andre” oppfatter en oftest betyr mer for ens egen selvoppfattelse og vil derfor kunne bekrefte eller avkrefte andre meldinger om selvet fra andre. I barneårene vil det oftest være familien som har størst innvirkning på selvet og forståelsen av hvem en er, fordi disse befinner seg nærmest individet (Mead 1934).

Goffman bygger også på Mead i sin forståelse av selvet som sosialt konstruert³, når han i sine studier av forholdet mellom selvet og samfunnet har satt fokus på små samhandlings situasjoner på mikronivå. En innfallsvinkel som Goffman bruker for å forstå hverdagslivets samhandling er gjennom ritualer (*Interaction Ritual*, 1982, [1967]). Her

³ Goffmans bilde av selvet som sosialt konstruert har vært mye omtalt, og får kritikk for å være en overfladisk forståelse av selvet. For ordens skyld ønsker jeg å påpeke at Goffman ikke avviser at det finnes en psykologisk – biologisk kjerne, men at denne er noe vi aldri kan komme helt inn til. I ”Masken bak masken” tenker Goffman seg at selvet kontinuerlig utvikles sosialt, og at de sosiale konstruksjonen ligger lag på lag rundt denne kjernen. Imidlertid er det den sosiale samhandlingen som ønskes analysert her.

viderefører han Durkheims [1912] syn på dyrkelsen av den sosiale orden gjennom ritualer, men trekker ritualene ned fra de store samfunnsmessige seremonier til hverdagslivets orden. Her får selvet en opphøyet status, fordi den sosiale samhandlingen bekrefter og dyrker selvet. Ritualene fungerer som kulturelle koder som hjelper oss til både å forstå og handle i sosial interaksjon. De er på denne måten med på å skape en felles fortolkningsramme for kommunikative, symbolske meldinger som sendes mellom individer i en kultur (Goffman, 1982, [1967]). De kulturelle, rituelle og normative kodene for samhandling kan ha ulik betydning i ulike situasjoner. Hvordan vi forstår og oppfatter en situasjon er avhengig av tidligere erfaringer og kunnskaper som kan gi mening til situasjonen. Slik vil en situasjon alltid ha en ramme rundt seg. I ”Erving Goffman” sier Hviid & Kristiansen (2002: 146) det slik: ”En ramme skal her forstås som det mentale redskap, vi bruker, når vi skal forsøke at forstå de situationer og begivenheder, der udspiller sig for øjnene af os”. En ramme består både av kulturelle normer og koder som gjelder i en gitt situasjon, samtidig som de involverer et subjektivt erfaringsgrunnlag. Den samme situasjonen kan over tid være ulikt rammet inn. For eksempel vil situasjonen på en institusjon ofte være annerledes rammet inn om dagen enn om natten. Vi kan også tenke oss dette som en settekasse, hvor den innerste rammen består av en liten samhandlingssituasjon, men hvor situasjonen alltid vil ha en større ramme rundt seg, som er med på å gi situasjonen mening. Dermed gir rammebegrepet muligheter både for å fortolke studiet av små situasjoner av sosial interaksjon, samtidig som situasjonen kan forstås i relasjon til en større sammenheng tilknyttet individet.

Innledning

Når barn flytter fra familie og til en institusjon innebærer dette en stor endring i det daglige sosiale samhandlingsmønster, og det kan innebære liten kontakt med dem som tidligere har vært barnets nærmeste. Alder vil spille inn på behov for nære omsorgspersoner og for hvordan de håndterer og opplever disse endringene. Mari er 11, Gry 12 og Melissa ca 13 år på det tidspunktet da Furulund opprettes et drøyt halvår etter omsorgsovertakelsen. Melissa hadde opplevd tidligere plasseringer på atferdsinstitusjon, og Gry ble midlertidig plassert sammen med henne på en annen institusjon før Furulund ble opprettet. For Mari er Furulund første plassering utenfor familien. Før Furulund ble opprettet var hun plassert som fosterbarn

hos sin eldre halvsøster, som bodde i nærheten av familiehjemmet (dok.)⁴. Dette betyr at jentene ankommer Furulund med ulike erfaringer fra å bo på institusjon og hva en omsorgsovertakelse kan innebære.

Furulund skiller seg fra de andre institusjonene ved at den er en mini-institusjon drevet av en ideell organisasjon, og opprettes med en primær målsetting om å fungere som en åpen bobase for de tre jentene i bygda. Det er ikke andre barn eller ungdom der. Huset er døgnbesatt av på det meste 26 ansatte, med som regel to ansatte på vakt om gangen. Tiltaket er det første som er ment å være varig. Plasseringsgrunnlaget er etter lov om barnevern: § 4 – 12, som gjelder vanlige plasseringer etter omsorgsovertakelse med begrenset tilgang til bruk av makt og tvang. Samtidig blir det vedtatt samværsrettigheter for samvær med foreldrene: For mor hver annen lørdag, og far to ganger i året under tilsyn (Dok). Oppholdet varer i overkant av tre år avbrutt av: Kortere rømminger, korte institusjonsopphold ved Barne- og ungdomspsykiatrisk avdeling eller andre institusjoner når hjemler for bruk av tvang ble ansett nødvendig (dok.). Samtidig skiller institusjonen seg fra de andre institusjonene i datamaterialet gjennom informantenes opplevelser av mangel på struktur og regler, og står som en kontrast til bruk av makt og tvang ved de andre institusjonene. Opplevelsen av: ”*vi kunne gjøre hva vi ville*”, og ”*ingen brydde seg*” er gjenstand for mange samtaler under feltarbeidet, og opphav for mange galgenhumorfortellinger. Det finnes ingen diskrepans mellom jentenes fortellinger av situasjonen og de faktiske opplysningene som finnes i dokumentene.

I analysen under tar jeg utgangspunkt i et utdrag fra intervju med Mari. Dermed er det hennes fortelling som ligger til grunn, og ikke min observasjon. Tolkningen er min. Situasjonen Mari beskriver handler om så dagligdagse hendelser og stemmer så godt overens med det øvrige datamaterialet, at jeg likevel tillater meg å trekke noe allment ut av situasjonen som beskrives. Det handler om hverdagsritualenes betydning for samhandlingssituasjonen og dennes videre betydning for ungdommenes selv og deres mulighet for opplevelse av tilhørighet. Maris utsagn kan fra hennes side sees på som en eksemplifisering på hva hun legger i manglende ansvar, og opplevelsen av ikke å bli sett og at ingen bryr seg om henne. Jeg leser fortellingen til Mari som en beskrivelse av hvordan hun opplevde å bo på Furulund, samtidig som det er en fortelling om hvorfor hun begynte å være mer og mer borte.

⁴ I dokumentene finnes faktiske opplysninger om de vedtak og begrunnelser som settes i verk fra barnevernets side. De gangene jeg har brukt dokumentene som kilde har jeg markert dette med: (dok.).

Analyse

Utdrag fra samtale:

Først virket det egentlig bra, fordi jeg fikk være med søstrene mine, men det gjorde det ikke etter hvert når jeg merket at de ansatte aldri tok ansvar.

På Furulund var det sånn hver dag, at Gry, hun var liksom moren min, for de andre på Furulund (de ansatte), de så bare på tv, eller noe, enten var det sport, eller så satt de på dataen eller et eller annet... De dreit i oss, og hva vi gjorde, så vi fikk lov til å være ute til langt på natt, så leide vi filmer, og så på disse til fem seks om natten, så la vi oss og sov til ettermiddagen, og det var dagene våres, liksom.

På den tiden så var jeg faktisk ganske umoden, vi lærte jo ingen ting, og gjorde akkurat som vi ville, vi ble opplært til at vi skulle ikke takke for maten, vi trengte ikke takke for gaver, så da sa jeg: "Herregud, det er jeg jo vant til, jeg har jo lært folkeskikk av moren min".

Mari

Mari har positive forventninger til flyttingen på institusjon fordi dette innebærer at hun kan være sammen med søstrene igjen. Opplevelsen går fra å være positiv til negativ når hun opplever at de ansatte ikke tar "ansvar": "Gry, hun var liksom moren min". Utsagnet knytter ansvar til en morsrolle. I vår kultur er en morsrolle naturlig forbundet med omsorg og hjem. Sett i lys av at mini-institusjonen skal være et sted hvor Mari skal bo sammen med søstrene, er en rimelig tolkning at Mari hadde forventninger om en slags erstatning for familiehjemmet - som ikke innfris: "... for de andre på Furulund (de ansatte), de så bare på tv... enten var det sport, eller så satt de på dataen eller et eller annet..." tyder på at de ansatte "er" der, men "ser" ikke barna.

Goffman (1982, [1967]) viser hvordan ritualer kan være ekskluderende eller inkluderende for individene i situasjonen. Det utgår signaler om hvorvidt samhandling er ønskelig eller ikke. Et viktig inkluderingsritual i vår kultur er hilsing. Aktiviteter som å høre på musikk i øretelefoner, se fjernsyn, lese, eller sitte foran data kan sende signaler om at samhandling er uønsket og virke ekskluderende (Album, 1996). Å for eksempel se opp, og gi en begrunnelse for manglende oppmerksomhet er da oftest påkrevd. Ritualer vil da inkludere på tross av situasjonen og si: "hei, jeg ser deg, jeg beklager min manglende oppmerksomhet som skyldes...". Situasjonens rammebetingelser vil være avgjørende for handlingens legitimitet og hvordan denne oppfattes. En ramme her er at institusjonen er opprettet spesielt for jentene, og de ansatte er ansatt for å utøve omsorg for dem. Når jentene ikke blir gjenstand for den

alminnelige oppmerksomhet de forventer, gjør slike handlinger dem usynlige: ” *De dreit i oss, og hva vi gjorde...* ”. Jentene blir satt utenfor synsfeltet. ”... *så vi fikk lov til å være ute til langt på natt, så leide vi filmer, og så på disse til fem seks om natten, så la vi oss og sov til ettermiddagen, og det var dagene våres, liksom* ”. Vi kan lese uttrykket som en understreking av opplevelsen av at ingen bryr seg om dem som følge av at ”normal” grensesetting og familieaktivitet uteblir: ”... *fikk lov...*” innebærer at Mari hadde forventninger som tilsier at de ansatte burde ha brydd seg om dem; burde ha satt grenser for hvor lenge de kunne være ute. Uttrykket ”... *sov til ettermiddagen og det var dagene våres, liksom*” beskriver en tilværelse uten voksne, som kan sees på som brudd på de forventningene Mari hadde til omsorg og ansvar. Jentene føler seg ekskludert fra den samhandling og aktivitet som foregår i huset. Den savnede grensesetting og responsen må sees på som en aktivering av normer som er gjeldende i ”normale” familier i vår kultur. Det kan se ut til at forestilling om familie, sammen med hennes tidligere erfaringer av familie er en viktig overordnet ramme for Maris måte å forstå opplevelsene hun har i institusjonen: ”... *vi lærte jo ingen ting, og gjorde akkurat som vi ville, vi ble opplært til at vi skulle ikke takke for maten, vi trengte ikke takke for gaver...* ”. Å takke for mat og gaver må videre sees på som et grunnleggende ritual i vår kultur. En sannsynlig omtolkning av uttrykket kan være at det ikke forelå krav eller forventninger til jentene om å oppfylle dette. Forventninger gir signaler om hvilke egenskaper og verdier som tillegges en person. Manglende forventninger kan på samme måte sende ut signaler om hvilke egenskaper og verdier som ikke tillegges en person. Altså er hun ikke en person de kan forvente ”normal folkeskikk” fra.

Ofte er ritualer så innarbeidet at de tas for gitt og vi tenker ikke over dem. Noen ganger blir de først synlige og får sosial virkning når de ikke blir oppfylt. Siden ritualene er formgivende for den sosiale aktivitet i samhandlingen, gir de oss samtidig forventninger om samhandling som skal finne sted. Brudd på disse kan oppfattes som lite høflig, mangel på respekt eller avvisning. Å ikke forvente takk tilbake blir en avvisning av forventet sosial samhandling. Når Mari svarer: ”*Herregud, det er jeg jo vant til, jeg har jo lært folkeskikk av moren min*”, kan det være en måte å bevise at hun tross alt er en person med normal kompetanse som gjør krav på å bli behandlet som et normalt menneske.

Betydningen av hverdagslige samhandlingsritualer

Symbolske viktige meldinger om selvet

Analysen viser hvor viktig små dagligdagse ritualer er i vår hverdag. Ritualene er med på å opprettholde sosial samhandling. En god samhandlingssituasjon er en forutsetning for å kunne danne nærhet, forståelse og respekt, som er viktige faktorer for å skape sosiale relasjoner jentene kan speile seg i og tilhørighet til den boenheten som er ment å være jentenes bo- og omsorgsbasis. Når kodene bryter sammen blir det vanskelig å danne en felles samhandlingsplattform. I stedet virker de brutte ritualene som avvisning og ekskludering. Jentene skyves ut, de blir ikke tellende.

Mennesker som er i samme sosiale rom sender kontinuerlig meldinger i ulike former for tegn til hverandre. Manglende respons er også et tegn. Det forteller noe om hvordan de ansatte er, ikke bare at de ikke tar ansvar, men også om hvordan Mari er. Maris opplevelse blir at ”du er ikke en person som er verdt å bry seg om”. Slike tegn kan føre til brudd på Maris egen oppfattelse av hvem hun er. Hennes tidligere oppfattelse av seg selv blir satt spørsmålsteget ved, slik vi for eksempel ser det når Mari får behov for å bekrefte at hun er ”*en person som har lært folkeskikk*” i analysen over. Manglende forventninger og bekræftelser gjør på denne måten Mari til en ”ikke-person”. De sier noe om hvem hun ikke er, samtidig som bekræftelser på hvem hun er blir utydelige. Dersom jentene ikke kan hente sosiale tilbakemeldinger på seg selv andre plasser kan de risikere å miste muligheter til å bygge opp egne, hele selv.

Brudd på en virkelighetsforståelse av hvordan ting henger sammen

I enhver kultur finnes kulturelle koder og fortellinger som påvirker hvordan vi oppfatter verden, og som fungerer handlingsmotiverende og normgivende for sosial samhandling. På metanivå kan kulturelle fortellinger og forestillinger fungere som overordnede strukturelle mønstre å forstå verden på (Frønes 2001). De er med på å gi mening, motivasjon og struktur for handlingsforløp. Slik kan vi tenke oss at bestemte fortellinger fungerer som en overordnet kulturell ramme som knyttes sammen med våre erfaringer i forståelsen av oss selv og hvordan tingene henger sammen. Goffmans rammebegrep setter små samhandlingssituasjoner i sentrum, og viser hvordan situasjoner alltid har flere rammer som

setter vilkårene for hvordan vi forstår dem. I analysen over så vi hvordan Mari knyttet manglende ansvar hos personalet på institusjonen til forventninger om ”familie”. Dette kan forstås i lys av Goffmans begrep om ”keying”, det vil si at hun gjør bruk av tidligere erfaringsgrunnlag for hvordan en omsorgssituasjon skal være for å forstå den nye situasjonen hun befinner seg i.

Den overordnede rammen fungerer som ”oppskrift” for den sosiale samhandlingen i selve situasjonen. Det er disse kodene som gjør verden forutsigbar. De gjør at vi har visse forventninger om hva som skal skje. Brudd på de sosiale kodene kan derfor føre til brudd på virkelighetsforståelsen av hvordan ting henger sammen. Maris uttrykk ”*vi lærte at vi ikke skulle takke for maten*” kan også leses som et forsøk på å forstå den nye situasjonen. Ved brudd på de forventningene hun hadde, fremstår den nye situasjonen som ukjent og usikker, og de nye forventningene som sendes blir signaler for hvordan man skal opptre i den nye situasjonen. Hun forholder seg til at de guidene hun hadde med seg da hun kom, ikke lenger er gyldige. Hvis samhandlingssituasjonen preges av få meldinger i form av forventninger og bekreftelser kan det bli vanskelig å orientere seg i situasjonen. Slik kan brudd på samhandlingsritualene ikke bare føre til fremmedgjøring og usynliggjøring av henne som person, men samtidig ha stor innvirkning på hennes forståelse av hvordan verden henger sammen. Barn har mindre erfaringsgrunnlag enn voksne, og mindre kontroll over egen situasjon, noe jeg antar kan gjøre dem mindre forsvarsdyktige og mer usikre i en slik situasjon.

Om samhandling, tilhørighet og viktige andre

Sosial samhandling må til for at nærhet skal kunne skapes mellom mennesker. I situasjonen som beskrives over vil en slik nærhet være vanskelig tilgjengelig. Selv om Melissa i stor grad deler Maris opplevelser av at de ansatte ikke ”så” dem og at de kunne ”gjøre hva de ville”, viser hun i et utdrag fra et intervju at situasjonen på Furulund ikke var statisk. Den var dynamisk, og avhengig av hvordan jentene oppfattet at personalet forholdt seg til dem:

Men det hadde jo veldig med hvem som var på jobb og da. For det var jo kanskje en eller to som var veldig sånn at de passa på..., men når det ikke var noen på jobb eller var noen sånne på jobb, da hendte det som regel at vi dro ut og ble involverte i noe, og kom tilbake helt på trynet ...

Melissa

De ansatte hadde ulik betydning for Melissa. En tolkning er at ulike personlige egenskaper spiller en vesentlig rolle. I utsagnet over tillegger Melissa viljen til "Å passe på" positiv verdi. En rimelig tolkning av denne egenskapen er at det å bry seg er å passe på barna, i motsetning til den totale frihet og usynliggjøringen som beskrives tidligere i analysen. Uttrykket, "men når det ikke var noen på jobb, eller var noen sånne på jobb" setter likhetstegn mellom de som "ikke passer på" og at det ikke er noen på jobb. De mister sin betydning. Vi kan kanskje si at det skjer en likeverdighetsprosess, hvor de ansatte mister betydning for barna fordi barna ikke har betydning for dem. "Da hendte det som regel at vi dro ut og ble involverte i noe, og kom tilbake helt på trynet ...". En tolkning, som stemmer godt overens med øvrige samtaler med informantene, er at hvem som var på jobb hadde betydning for hvorvidt barna kom tilbake. En videre tolkning er at barna følte at de hadde noen å komme til når det var noen "sånne som passet på" på institusjonen. Det var noen der som fikk betydning for dem fordi de opplevde seg selv som betydningsfulle.

Det at jentene kom tilbake når det var "noen som passet på" kan gi grunnlag for både opplevelse av tilhørighet og for sosial samhandling, som videre kan være grunnlag for nære relasjoner. Sitatet under er hentet fra et intervju med Melissa hvor hun utdyper den betydning noen få ansatte ved institusjonen har hatt for henne:

Når det var bra, så var det kjempebra! Jeg hadde ikke sittet her i dag hvis ikke Furulund hadde kommet inn, faktisk. Men det har ikke noe med hvordan Furulund ble drevet, det har noe med hvordan noen av de personene som var der var...

Melissa

Viktige andre

I nære relasjoner blir ritualenes rolle som normgivende for den sosiale samhandlingen mindre. Gjennom ritualer og etikette dyrker og bekrefter vi hverandres selv, individer hjelper hverandre og seg selv med å bevare ansikt. I nære relasjoner hvor individene kjenner hverandre godt og er trygge på hverandres anerkjennelse, kan individer "la masker falle". Samværet blir mer "backstage"-aktig, og inntrykkskontrollen mindre viktig, fordi individene

ikke trenger å (be)vise hvem de er. En situasjon hvor det oppstår miskreditt vil kunne avkrefte eller oppveies av tidligere kunnskap om hvordan vedkommende er som menneske. En slik relasjon kan gi menneskene tillit til hverandres bekreftelser og tilbakemeldinger på seg selv som gjør det mulig å prøve ut ulike sider ved seg selv:

Så det er egentlig der, i den saken der, at Kaisa kommer inn, for hun har vært en veldig viktig bit for meg. Selv om det høres veldig rart ut med en vilt fremmed fra en institusjon, men hun har vært mye mer enn det...

Melissa

”Saken” Melissa refererer til handler om hvordan hun så på seg selv som unormal, som resultat av den utstøtningen hele familien opplevde fra samfunnet når moren skilte seg fra Albert⁵ og giftet seg med barnas far. En hendelse gjør at hun ikke ser seg selv som normalt menneske, og som gjør forholdet til hjemmet vanskelig. Hendelsen er av etiske årsaker ikke tatt med i teksten, og er heller ikke viktig for analysen. Det er derimot den betydning det hadde for Melissa å kunne prøve ut seg selv og få bekreftelser på at hun ikke var unormal, men et menneske med ”normale” menneskelige egenskaper. Vi kan si at Kaisa som miljøarbeider på institusjonen ble en ”viktig annen” for Melissa på flere måter, og at dette har hatt stor betydning for Mellissas oppfattelse av seg selv og sin situasjon som barnevernsbarn.

Store, små ting som betyr noe

Utdrag fra feltnotat: På besøk hos Melissa:

På kjøkkenet til Melissa henger det en søt liten rød hjerteknagg. Melissa forteller: *”Denne hang på Furulund, den fungerte som julekalender. Hvert år har vi fått kalendergave til jul, enda Furulund er nedlagt, og vi bor ikke der mer. Det er Kaisa og en annen som ordner det... Men i år sa jeg til dem at det er ikke nødvendig, herregud, jeg er jo 20! Jeg klarer meg selv nå. Det får jo være måte på!”*

Å gi gaver er i vår kultur en måte å gi oppmerksomhet på. De rituelle kodene som er knyttet til gaven gir gaven betydning utover seg selv. I julen gir vi gaver til de som vi er glade i, og

⁵ Johanne, mor til informantene og Albert var gift og aktive medlemmer i menighetsarbeidet i bygda før hun skilte seg og giftet seg med informantenes far, noe det lille bygdesamfunnet ikke ville akseptere. Albert er nå nabo, venn av familien og far til tre halvøsken til informantene.

som vi bryr oss om. Slik kan den røde lille hjerteknaggen inneholde viktige symbolske tegn som: ”Vi er glade i dere”, ”vi bryr oss om dere”, ”dere er mennesker det er verdt å bry seg om”. At det er et rødt hjerte understreker betydningen som symbol for kjærlighet. Samtidig er julekalender noe som hører hjemmet og nære relasjoner til. Slik kan den symbolske virkningen gi opplevelse av hjem, og tilhørighet.

At gavene har fortsatt etter at Furulund ble lagt ned har betydning for Melissa: Hun er verdt å gi gave selv om de ikke lenger er forpliktet gjennom betalt arbeid⁶. Ritualer bekrefter sosiale relasjoner (Goffman, 1982, [1967], Mauss, 1954). Kalendergaven kan gi symbolske bekreftelser på at relasjonen fortsatt er som den var, selv om de ikke lenger er ansatt ved Furulund. Den bekrefter at Melissa har noen som er der. Den siste setningen illustrerer både betydningen gaven har hatt for henne, og markerer en overgang for henne selv. En periode i livet er over: *”Men i år sa jeg til dem at det er ikke nødvendig, herregud, jeg er jo 20! Jeg klarer meg selv nå. Det får jo være måte på!”*

Siden ritualer opprettholder og bekrefter sosiale relasjoner, og gaver kan være et slikt ritual, kunne markeringen over tolkes til at Melissa ikke lenger trenger den sosiale relasjonen Kaisa har vært for henne. En annen tolkning er at relasjonen mellom Melissa og Kaisa er blitt mer likeverdig og stabil, og at Melissa føler seg trygg på relasjonen. Det er ikke relasjonen som Melissa ikke trenger, men bekreftelsen som julekalenderen gir. Et annet besøk under feltarbeidet sannsynliggjør denne tolkningen:

Utdrag fra feltnotat:

Melissa har etablert kunstateliet, og vil lage en utstilling hvor hun stiller ut kunst som Kaisa har laget. Melissa forklarer: *”Jeg vil vise Kaisa at kunsten hennes kan selges, at den er bra. Så hun får litt mer selvtillit på kunsten sin.”*

Betydningen av at Melissa gir noe tilbake, at det er hun som har noe å gi, må ikke undervurderes. Heller ikke den betydningen det har for Melissa at Kaisa tar imot. Relasjonen er likeverdig og trygg. Den er ikke lenger en skjør relasjon hvor Melissa er ”jobben” til Kaisa.

⁶ I ”*Den betalte familie: nye livsformer for folk i krise*” illustrerer nettopp Liv Finstad (1990) den problematiske, og ambivalente opplevelsen mellom omsorg ”fordi du er av betydning” eller omsorg som ”betalt arbeid”.

Avslutning

Analysen viser hvordan ulike samhandlingssituasjoner kan virke inkluderende eller ekskluderende for de menneskene som deltar i samhandlingen. Manglende samhandling kan gjøre det vanskelig å skape den nærhet, trygghet, og verdighet som er viktig for opplevelse av omsorg. Vi så også at brudd på de forventningene informantene hadde med seg når de kom kunne gjøre verden uforutsigbar og vanskelig å forholde seg til. Det ble en normløs tilværelse uten voksne å forholde seg til. Vi kan kanskje si at samhandlingssituasjonen brøt sammen som resultat av at de ansatte ”feilet” i å møte informantenes forventninger til omsorg som noe ”familieaktig” og kjærlighetsbærende (Skatvedt, 2008).

Samtidig viste analysen også hvilke situasjoner som opplevdes positive, og som hadde en positiv innvirkning både på informantenes følelsesmessige plan, og på deres selvoppfattelse. Det at Melissa opplevde at Kaisa viste at hun brydde seg om henne åpnet opp for utvikling av en nær og mer likeverdig relasjon, en relasjon hvor Melissa kunne våge å vise seg selv (Skatvedt 2008), prøve ut sider ved seg selv og dermed også oppdage andre og positive sider ved selvet. Vissheten om at noen brydde seg om jentene skapte opplevelse av å komme hjem til noen og noen de kunne søke hjelp hos.

4. Om stigma, sosial integrasjon og egen selvoppfattelse

”Hun trådte ut på gaten. I en maurtue av mennesker følte hun seg ikke som en med maur, men heller som en stor grønn lus som maurene bare siklet etter å ha til middag.”

(utdrag fra novelle: ”Skammen for Skammen” av Melissa)

Innledning

Dette kapitlet handler om relasjonen mellom informantene og deres omverden, om hvordan situasjonen som barnevernsbarn kan innvirke på informantenes deltakelse i lokalsamfunnet. I ”*Mind, Self, & Society*” har Mead (1934) videreutviklet Hortons ”lookingglass-self” om hvordan bildet en person har av seg selv er basert på hvordan vedkommende tror at andre oppfatter en. I den kontinuerlige dannelsen av selvet er den sosiale interaksjonen med andre mennesker i ens egen sosiale gruppe vesentlig. Den sosiale tilhørigheten til jevnaldrende venner er derfor av stor betydning for jentenes muligheter for sosial speiling i det daglige hverdagsliv. I ”*Anstalt og menneske*” beskriver Goffman (1967: 59, [1961]) noen problemer som kan oppstå for et individ når det kommer ut fra opphold på en total institusjon. Ikke bare er individets sosiale posisjon annerledes innenfor institusjonen enn den var før det kom inn, men det vil snart oppdage at dets sosiale posisjon har endret seg også ute i samfunnet. Når den ”proaktive statusen” er ugunstig bruker Goffman uttrykket stigmatisering. Det kan forventes at vedkommende vil gjøre alt hun eller han kan for å dekke over sin tilknytning til institusjonen. Goffman definerer betegnelsen ”stigma” slik:

An individual who might have been received easily in ordinary social intercourse possesses a trait that can obtrude itself upon attention and turn those of us whom he meets away from him, breaking the claim that his other attributes have on us. He possesses a stigma, an undesired differentness from what we had anticipated. We and those who do not depart negatively from the particular expectations at issue I shall call the *normals*.

(Goffman, 1963:15)

På denne måten viser Goffman hvordan bærere av et stigma får en rolle som innebærer tap av sosial status som ”normal”, og kan innebære former for stigmatisering og utestengning fra det sosiale liv. Siden Goffman i ”*Anstalt og menneske*” snakker om totale institusjoner hvor

personene oppholder seg i en døgnkontinuerlig tilværelse utenfor normalsamfunnet, oppstår problemene først etter utskrivelsen når de står på egne ben og skal klare seg selv. Under selve oppholdet kan totale institusjoner derfor ha en viss beskyttende rolle for klientene i relasjonen til omverdenen. For mine informanter forholder dette seg annerledes siden de over en lang periode befinner seg på Furulund som er en åpen institusjon. Intensjonen er at jentene skal delta i det sosiale livet utenfor. Dette gjør at den beskyttelsen en total institusjon kan gi mot omverdenens oppfattelser av jentene faller bort. Beskyttelsen mot omverdenen er derfor ikke fullstendig. Samtidig må det tas i betraktning at kontinuerlig kontakt med omverdenen også gir muligheter for opprettholdelse av det sosiale nettverket under oppholdet. Dessuten innebærer det å bo på institusjonen en viss beskyttelse mot følelsen av å stå alene, i motsetning til hva en ofte gjør etter en utskrivning. Forrige kapittel viste imidlertid at dette kunne være vanskelig. Hjelpen på Furulund var i stor grad avhengig av hvem som var på jobb.

Utstøtningsmekanismer er ofte komplekse og vanskelige å skille fra hverandre. Som tidligere nevnt opplevde familien en sosial utstøtning allerede før jentene ble født. Analysen som presenteres her er derfor en forenkling av virkeligheten. Ulike strategier for håndtering av lokalsamfunnets motforestillinger av informantene er temaer som hyppig kommer opp under feltarbeidet. Noen ganger drøftes bevisste strategier, andre ganger kommer dette opp som underforstått ”tatt for gitt” kunnskap. Et eksempel var en gang da jeg under et besøk glemte å slå av bilalarmen og denne startet ved et uhell om kvelden da jeg skulle hente noe i bilen. Informantenes antakelser og frykt for at naboene skulle tro at det var politiet som kom var tydelig. Eksemplet er ment å vise hvordan erfaringsbasert kunnskap også skaper antakelser om og frykt for omverdenens reaksjoner mot dem i nye situasjoner. Det kan bli til en latent frykt. Også barnevernsansatte var klar over problemene jentene hadde med å bli akseptert i lokalsamfunnet. Et tiltak hvor barnevernsansatte møtte opp på skolen for å informere lærere og elever om jentenes bosituasjon beskrives i dokumentene. Videre fremkommer det at jentene på ulike tidspunkt tidlig i boperioden ved Furulund helt sluttet skolen. Når Mari i utsagnet under uttrykker at hun slo seg vrang på skolen, viser dette til det faktum at hun sluttet på skolen. De to yngste har derfor ikke ungdomsskoleutdanning. Melissa fullførte ungdomsskolen på voksenopplæring i etterkant i en periode hun bodde i fosterfamilie (dok.). Tapet av skolegang for jentene har ikke bare konsekvenser i form av tapt utdanning, men betyr også tap av sosialt liv.

Når jeg her tar utgangspunkt i et utdrag fra Mari, representerer hennes ord også i stor grad de andre informantenes erfaringer fra denne tiden. Analysen suppleres videre med utsagn fra de andre informantene. Det er dermed informantenes subjektive erfaringer som fremkommer i analysen, hvilket også er problemstillingen: Hvordan informantenes opplevelser av omverdenens respons på dem selv og får betydning for informantenes håndtering av eget liv.

En oppklaring: ulike oppfattelser av tidspunkt for barnevernets inngrep

I analysen fremkommer flyttingen til Furulund som det tidspunktet da barnevernet grep inn i Maris liv, selv om både dokumentene og Mari selv bekrefter at barnevernet har vært inne i bildet helt fra hun var liten:

De har jo vært inni bildet lenge, da, men fra jeg husker? Jo, det var vel når jeg ble sendt for å bo hos halvsøsteren min, det, Eva. Det var ok, det var ikke noe problem i det hele tatt, før vi ble sendt til Furulund og mange runder på Stilia - fordi at imens jeg bodde på Furulund så ble jeg sendt til Stilia...

Mari

Mari setter det egentlige tidspunktet for barnevernets inngripen til det tidspunktet hvor hun opplever at inngripenen får reelle og store innvirkninger på hennes liv. For henne er situasjonen på Furulund årsaken til at hun senere sendes til institusjonen Stilia, som omhandles i senere kapitler. Dette kapitlet handler om jentenes relasjon til omverdenen i den perioden de bor på Furulund.

Analyse

Før jeg kom inn i barnevernet, da hadde jeg venner, jevnaldrende venner, jeg gikk på skole, fungerte helt bra. Helt til barnevernet slo inn, det var da jeg slo meg vrang [sluttet] på skolen, og alle vennene mine skjøv seg unna. De var redde, de fikk jo streng beskjed fra foreldrene sine om at de ikke fikk nærme seg det huset [Furulund]. Så jeg mistet jo alle vennene mine, ingen fikk lov til å ha kontakt med meg. Folk måtte gå omveier fordi de var redde for de folka på huset, nei, for oss. Det var bare fordi folk har fått så stygt bilde av oss, angående barnevernet at folk trodde vi var skumle... det er ikke så morsomt når folk går omveier, når vi møter dem. Men jeg gikk jo alltid ut, da. For det var jo det som var friheten min, med en gang jeg kom utenfor de dørene, for de brydde jo seg aldri. Da dro jeg til kompiser i nabobygda, jeg holdt meg helst utenfor denne bygda. Jeg gikk aldri forbi der alle ungdommene henger, for jeg ble alltid mobba. Uansett hvordan jeg gikk, når jeg møtte på folk så fikk jeg alltid møkka-kasting etter meg. Tilslutt brydde jeg meg ikke, fordi jeg fikk høre det hele tiden...

Mari

Mari setter et skille mellom det livet hun hadde før og etter barnevernets inngripen: ”Før jeg kom inn i barnevernet, da hadde jeg venner, jevnaldrende venner, jeg gikk på skole, fungerte helt bra”. Mari presiserer: ”jevnaldrende venner”. Presiseringen er viktig, og betydningen av jevnaldrende er tema jeg kommer tilbake til. ”Helt til barnevernet slo inn, det var da jeg slo meg vrang på skolen, og alle vennene mine skjøv seg unna. Betegnelsen ”slo inn” tyder på opplevelsen av en akutt endring som skjer momentant. Som et slag. Da de ”slo inn” sluttet livet hennes å fungere. Hun sluttet på skolen og vennene hennes skjøv seg unna henne.

Mari relaterer den opplevde endringen i livet til Furulund, ”huset”: ”De [vennene] var redde, de fikk jo streng beskjed fra foreldrene sine om at de ikke fikk nærme seg det huset, folk måtte gå omveier fordi de var redde for de folka på huset, nei, for oss...” Mari viser til en relasjon mellom huset og henne selv – Det er ikke de som jobber på huset, eller selve huset de andre er redde for, de er redde for dem, jentene. Maris opplevelser av frastøtning av vennene ligger i relasjonen mellom henne selv og Furulund, samtidig som endringen knyttes til barnevernet. Denne relasjonen må sees i en rammesituasjon hvor huset opprettes som en barnevernsinstitusjon, og at det er denne situasjonen som gjør at de andre er redde for dem, og skyver seg vekk: ”Det var bare fordi folk har fått så stygt bilde av oss, angående

barnevernet at folk trodde vi var skumle... ”. Mari opplever at de andre endret oppfattelsen av henne som person, fordi hun var tilknyttet barnevernet. De andre ser på henne som noe farlig, skummelt, og holder seg unna henne. Til tross for at det i Mari sin opplevelse er det at hun er barnevernsbarn som ligger bak reaksjonene hun opplever fra omverdenen, er en sannsynlig tolkning at hvordan Furulund ble drevet som institusjon også kan ha hatt betydning. Det er for eksempel vanskelig å vite hvordan reaksjonene til vennenes foreldre hadde vært dersom institusjonen ble drevet mer som en normal familie og som en integrert del i samfunnet. Selv om vi ikke kan vite dette sikkert, mener jeg spørsmålene må stilles. I Maris egen opplevelse er i midlertid forklaringen knyttet til den situasjonen hun lever i som barnevernsbarn og til sider ved henne selv.

Goffman (1963) viser hvordan vi bruker ulike kategorier i vår forståelse og forventninger om hvordan ulike mennesker er. På denne måten vil en kategori gi forventninger om ulike egenskaper hos et individ. For eksempel vil vi tillegge et barn andre egenskaper enn en voksen person. Likeledes finnes ulike forventninger knyttet til kjønn. Når de egenskapene som normalt kan forventes i forhold til individets tilhørighet til en kategori brytes på en måte som gir individet miskreditt og gjør at andre søker seg bort fra personen er denne personen bærer av et stigma slik Goffman ser det. Den frastøtningen som Mari beskriver kan derfor også forstås som en utilsiktet konsekvens av hjelpetiltaket som ble igangsatt på Furulund. Barnevernet har vært inne i bildet under hele oppveksten til Mari. Vi kan derfor si at hun har tilhørt kategorien ”barnevernsbarn” lenge. Det kan tenkes at stigmaets synlighet endret seg vesentlig ved bytte av bo-sted, og at en konsekvens av flyttingen til Furulund innebar en (om)-definering av Maris sosiale status i samfunnet. Fra å tilhøre en sosial status som ”normal” 11 år gammel jente, til en avvikende sosial status som ”barnevernsbarn”, eller som noe ”skummelt”.

Selv om Mari mister vennene sine og slutter på skolen går hun likevel ut: *”Men jeg gikk jo alltid ut, da. For det var jo det som var friheten min, med en gang jeg kom utenfor de dørene, for de brydde jo seg aldri”*. Uttrykket må relateres både til den samhandlingssituasjonen som beskrives i forrige kapittel, og til den situasjonen som beskrives her – det var vanskelig å finne støtte for å håndtere disse problemene hos de ansatte på Furulund. Uten venner, tilhørighet til skole og til Furulund står jentene alene. Dersom jentene skal finne noen de kan ha et sosialt liv med må de ut.

Goffman (1963) viser hvordan ”viktige andre” kan ha kraft til å tilbakevise eller omdefinere negative tilbakemeldinger på selvet fra andre personer som er mindre viktige. Når jentene blir utsatt for så negative bekreftelser på selvet som utstøtningen og ”møkkakastingen” innebærer, trenger jentene andre som kan motbevise disse. *”Da dro jeg til kompiser i nabobygda, jeg holdt meg helst utenfor denne bygda. Jeg gikk aldri forbi der alle ungdommene henger, for jeg ble alltid mobba.”* Det er ikke lenger sånn at det er de andre som går omveier og skyver seg vekk fra Mari. Nå er det Mari som velger å gå utenom som strategi for å beskytte seg (og sitt selv) mot de nedsettende kommentarene hun får.

Goffman beskriver videre hvordan et stigma fører til at ”de normale” overser andre egenskaper ved en person som ellers ville gitt tilgang til felleskap i gruppen. Når Mari uttrykker *”uansett hvordan jeg gikk, fikk jeg alltid møkka-kasting etter meg”* kan dette tyde på at Mari har forsøkt ulike måter å oppnå anerkjennelse og kontakt med de jevnaldrende uten at dette har lyktes. Andre sosiale roller mister sin betydning (jente, skoleelev, venninne). Statusen som ”barnevernsbarn” og ”skummel” er på mange måter blitt en masterstatus.

”Tilslutt brydde jeg meg ikke, fordi jeg fikk høre det hele tiden...” kunne tolkes til at hun ikke bryr seg om at hun utestenges fra hennes tidligere sosiale gruppe lenger. Flyttingen til Furulund medførte i Maris øyne at livet hennes sluttet å fungere. Før inngripningen hadde Mari venner, i motsetning til etterpå. Jeg tolker uttrykket som maktesløshet over situasjonen og som et uttrykk for at ”når hun ikke teller for dem, teller ikke de for henne lenger”. En nødvendig likeverdiggjøring av relasjonen mellom henne selv og omverdenen gjør at hun slutter å bry seg med å prøve å få innpass, og tar avstand fra sin tidligere sosiale gruppe og sin tidligere sosiale status i denne gruppen.

Å stå utenfor fellesskapet

Analysen over viser hvordan jentenes situasjon påvirker relasjonen mellom dem selv og omverdenen slik at andre mennesker unngår dem. Når jentene slutter på skolen blir de avskåret fra kontakt også med det ”normale” daglige sosiale liv i bygda hvor de bor. Melissa beskriver det slik:

Når jeg skulle gå ut på gata, gjennom bygda, så opplevde jeg hver eneste dag, det at voksne folk, som barn, som unge folk, ropte: "Satan", og "vik ut i Jesu navn", og sånne ting etter meg. Så jeg kunne ikke gå ut offentlig, jeg ble liksom mobbet ut av butikker og kjøpesentre og alt mulig...

Melissa

Jentenes opplevelse av at de andre er redde for dem, og unngår dem, sender symbolske meldinger til selvene deres om at: "du er ikke en av oss, du er ikke normal, du er farlig". Tatt i betraktning den begrensede samhandlingssituasjonen på Furulund, kan vi si at jentene befinner seg i en marginal posisjon i forhold til grunnleggende behov for sosiale bekreftelser og anerkjennelse av dem selv som mennesker.

Tap av sosial status: Rolleberøvelser og sosial identitet

Vi så at Maris tidligere egenskaper som berettiget henne sosial tilhørighet i den gruppen hun normalt tilhørte, mistet sin betydning da hun kom til Furulund. Disse egenskapene danner grunnlaget for sosiale roller som var viktige for hennes sosiale identitet. Endringen i den sosiale statusen medførte en berøvelse av roller som vanlig "11 år gammel jente", en "skoleelev" og "venninne". Roller som de fleste kan ta for gitt og som man kanskje ikke en gang tenker over, nettopp i sin enkle alminnelighet. Utover tilgang til utdanning gir rollen som skoleelev bekreftelser til selvet om en normal posisjon i det sosiale liv. Å miste rollen som venninne innebærer ikke bare det faktiske tap av en venninne, men også tap av å være av betydning for andre.

Jevnaldersgruppens betydning for dannelsen av selvet

I forrige kapittel skilte vi mellom "viktige andre" og "den generaliserte andre" betydning for dannelsen av selvet og egen selvoppfattelse. Tapet av jevnaldrende venner medfører tap av "viktige andre" innenfor jevnaldersgruppen. I den sosiale prosessen Mead (1934) beskriver, hvor selvet dannes ved at individet tar den andres posisjon innover seg selv, dannes erfaringsgrunnlag fra mange ulike sosiale situasjoner som etter hvert utfyller og bygger opp selvet. Et barn har derfor i følge Mead ikke en ferdigutviklet personlighet. Jevnaldersgruppen kan representere både "viktige andre" og "en generalisert andre". I denne gruppen kan individet ta innover seg roller fra andre som er i samme sosiale posisjon som en selv og slik

både prøve ut ulike sider av seg selv, og motta bekreftelser fra de som har lik tilhørighet til gruppen som en selv. Sosial interaksjon både produserer og er produkt av menneskeskapt sosiale mønstre og samhandlingsformer. Disse gjør at vi kan forstå den verden vi lever i. Gjennom sosial interaksjon innlæres og skapes kunnskaper om disse. Når informantene opplever tap av jevnaldrende venner, medfører dette tap av muligheter for å kunne speile seg i mennesker som befinner seg i samme sosiale gruppe som dem selv; jente, 11 år, skoleelev. Et slikt tap innebærer både tapte muligheter for å kunne se seg selv i denne gruppen og tap av muligheter for å samle sosial informasjon om det sosiale livs former i tilhørende kategori. Dette kan føre til en fremmedgjøring av seg selv som medlem av kategorien. Det er sannsynlig at en slik fremmedgjøring over tid kan føre til usikkerhet i forhold til andre mennesker og vanskeliggjøre ny integrering i fellesskapet.

Stigmaets betydning for det videre livsløp

Den moralske karriere og des-identifikasjonsprosessen

Som sagt var det da Mari flyttet på institusjon og oppdaget at ”*de andre skjov seg unna*” at stigmaet knyttet til henne som person fikk virkning. Det skjer en prosess hvor hun oppdager at de andre har endret oppfattelse av henne og skyver seg unna til hun slutter på skolen og selv velger å unngå de som først unngikk henne. At jentene unngår sin egen sosiale gruppe ved å slutte på skolen og holder seg unna de plassene hvor de kan tenkes å møte ungdom på sin egen alder i hjembygda, må sees på som en strategi for å håndtere situasjonen og for å beskytte seg selv som menneske. Melissa beskriver hvordan de ansatte prøvde å få henne til gå på skolen, og hvorfor hun ikke kunne være der. Hun forteller:

Jo, men det var jo ikke så lett heller, de prøvde jo noen ganger, men de måtte jo være tre stykker, og bære meg inn i bilen, låse alle dørene og tvinge meg inn i skolen mens jeg sprella med alle beina. På grunn av den konstante mobbinga. Nei, jeg orket ikke å sitte der i flere timer å høre på den konstante mobbinga, altså...

Melissa

I følge Goffman er det vanlig at individet blir trukket inn i nye forhold til andre med liknende eller tilsvarende problem. Han skiller mellom to kategorier mennesker som oftest kan fungere

som støttespillere og være "viktige andre" for dem som er bærere av et stigma. Disse kategoriene er "de egne", det vil si mennesker som er likeverdige i form av å være i samme situasjon, og "de kloke" som tilsvarer mennesker som i kraft av sin stilling har økt kunnskap om de problemer personen bærer på eller nære venner og slektninger som gjennom sin nærhet har disse kunnskapene uten å være i samme posisjon selv.

Skatvedts (2008) viser i "*Alminnelighetens potensial*" at bekreftelser som har kraft til å gi mennesker en positiv opplevelse av en identitet som normal må komme fra de som selv er definerte som normale innenfor normalsamfunnet. Avvikere har ikke kraft til å stemple hverandre inn i det normale fellesskap. Vi kan forstå den positive virkningen Kaisa (Kap 3) hadde for Melissa i lys av dette, og som en av de "kloke". Hennes forståelse for den situasjonen Melissa befant seg i er forankret i nært kjennskap til Melissa som person samtidig som hun har utdanning og yrke som representerer en annen type forståelse av situasjonen enn "de egne" som var i samme situasjon selv. "De egne" kan gi støtte og forståelse, men ikke tilby den type positiv stemping som Kaisa kunne gi, og over tid gav.

Over tid finner Mari nye venner: "*I begynnelsen rømte jeg mest til mamma, men etter hvert når jeg ble litt eldre begynte jeg å vanke mer ute. Da dro jeg til kompiser i nabobygda*". I følge Mari gjør den vanskelige situasjonen på Furulund at hun etter hvert rømmer til sine nye kompiser i nabobygda. I den ambivalente perioden mellom de to ulike sosiale sfærene søker hun støtte hos sin mor. I følge Goffman innebærer slike perioder desidentifisering med den tidligere sosiale gruppen og erkjennelse av ikke lenger å være en type person som tilhører her. For eksempel tok det litt tid før Mari fant ut at: "*uansett hvordan jeg gikk, fikk jeg møkkakasting etter meg*". Denne perioden kan, og er i Maris tilfelle forbundet med stor sorg. Perioden kan sammenlignes med det som Turner (1969) beskriver som "Betwixt & Between" – en liminal fase som mennesker eller grupper befinner seg i når de er i en forflytningsfase fra en sosial posisjon til en annen uten faste tilknytninger til et bestemt sosialt felt.

Identifisering med de nye vennene kan være problematisk fordi Mari fortsatt har de samme normative vurderingene som normalsamfunnet av de nye vennene i submiljøet. En erkjennelse av at hun selv nå er "en slik type person som hører til i en sånn gruppe" er utfordrende. Etter hvert som hun finner ut at menneskene i den nye gruppen har andre positive egenskaper blir hun tryggere på de nye vennene, mens de gamle vennene gradvis blir forbundet med usikkerhet og utrygghet. Læringsprosessen rommer altså både en des-

identifikasjonsprosess og en identifikasjonsprosess i ny sosial gruppe. Begge deler har innvirkning på et individs selvoppfattelse og oppfattelse av omverdenen, og kan være viktig ledd i en moralsk karriere. Det skjer en endring i forståelsen av seg selv, og hvem hun er i forhold til de andre (Becker, 1963, Goffman, 1961, 1963). Både Goffman og Becker bruker begrepet ”moralsk karriere” som veien fra en status som ”normal” til en status som ”avviker”. På denne måten er perioden beskrevet som en vei med fastlagte destinasjoner. Med Turner (1969) kan vi også tenke oss dette som en fase hvor tilknytningene til de ulike sosiale gruppene er løsrevet, og at jentene derfor befinner seg i et rom uten tilknytning til noen av gruppene – men, hvor alternative løsninger er begrenset. Vi skal se mer på dette i det følgende.

Gap mellom sosial identitet og egen identitet

Ambivalensen som knytter seg til medlemskap i den nye sosiale gruppen forsterkes ved at Mari settes i ytterligere miskreditt fordi hun nå sees på som en person som tilhører en negativ gruppe og fratras dermed medlemskapet i normalsamfunnet. Dersom oppfattelsen av at hun er blitt en slik type person som det negative miljøet vennene hennes representerer ikke stemmer overens med Maris egen oppfattelse av seg selv, kan det oppstå et gap mellom den sosiale identitet omverdenen påtvinger henne og den identiteten hun selv oppfatter at hun har. Situasjonen gjør at det kan bli vanskelig å finne tilhørighet til noen av gruppene, og spørsmålet om både tilhørighet og identitet blir vanskelig. Hennes utsagn: *”før hadde jeg venner, jevnaldrende venner...”* tyder på et fortsatt savn av tilhørighet til hennes tidligere sosiale gruppe. Beskrivelsene av omverdenens oppfattelser av henne selv som *”noe skummelt”* er vag, og ikke eksplisitt knyttet mot verken kategorien barnevernsbarn eller til beskrivelser av submiljøet. I sum blir dette en oppfattelse som hun selv ikke kjenner seg igjen i: *”Det er vel frykta deres, at vi skal være ondskapen, jeg vet ikke hvorfor folk er sånn, det har jeg alltid lurt på, det er ikke vår skyld, at ting har blitt som det har blitt...”*

Avstandstaken til ”normalsamfunnet” som forsvar av eget selv

Goffman hevder at det som kjennetegner den stigmatisertes situasjon er at samfunnet forteller at personen tilsynelatende tilhører den bredere gruppe. Hvilket innebærer at personen er et normalt menneske, men at vedkommende også i noen grad er ”annerledes” og at det ville

være tåpelig å benekte dette. Normalsamfunnet vil dermed alltid, for å forsvare seg selv, kreve en sosial underordning. Den stigmatiserte skal ta på seg en skinnidentitet som ”normal”. Men en relasjon til et submiljø krever sin lojalitet. Det er i denne gruppen den stigmatiserte ”naturlig” hører hjemme (Goffman 1963). Hvor sterkt kravet til lojalitet fra submiljøene er for jentene i denne studien blir tydelig i et fotografi Melissa viser meg. Bildet er tatt etter at hun er ute av barnevernet og har startet på videregående skole. Melissa peker på bildet og sier:

Ja, det ser ut som jeg er sminket – men altså, sannheten er at jeg hadde fått sånn bank av de gamle vennene mine. De tålte ikke at jeg meldte meg ut av miljøet... de var vel redde for at jeg skulle tyste...

Melissa

Den stigmatiserte vil derfor kunne komme i en konfliktsituasjon mellom ”normalsamfunnet” og ”de egne” representert ved submiljø. Det sterke motsetningsforholdet gjør at den stigmatiserte kan bli tvunget til å ”velge” gruppetilhørighet – eller forbli i det rommet som Turner (1969) beskriver som ”Betwixt & Between” – i en liminal tilværelse utenfor en kulturell, normativ sosial forankring og uten tilskrevne roller som handlingsguider. For Turner er dette ikke bare en marginal tilværelse, den er også nettopp i sin marginalitet, et kreativt symbolsk rom utenfor fasttømrede normative grenser for vår tankevirksomhet - som gjør det mulig å kombinere, endre, og skape nye symbolske uttrykk hentet fra ulike sosiale felt (Turner, 1969).

Musikk og klær fungerer som identitetssymboler for selvrepresentasjon samtidig som de kan fungere som symbolske markører for gruppetilhørighet og/eller avstandstaken. Melissa uttrykker dette slik:

Det gikk rykter om at jeg var satanist, fordi at jeg gikk i svarte klær, noe på grunn av musikksmak, noe på grunn av det miljøet jeg vanket i, og noe kanskje fordi det var sånn jeg følte meg inni meg... også var det kanskje litt for å forsvare meg og, folk ble jo redd meg, vek unna, voksne løp unna, barn løp unna. Og selv om de ropte satan etter meg, så stod de i alle fall en 30-40 meter unna meg, det var ingen som sa det ansikt til ansikt...

Melissa

”Det gikk rykter om at jeg var satanist” peker tilbake mot hennes erfaringer om hvordan ”normalsamfunnet” oppfatter henne, mer enn en beskrivelse av hvordan hun oppfatter seg

selv. I uttrykket over forklarer Melissa sin bruk av svarte klær med musikksmak, miljø og følelser. Svarte klær kan være uttrykk for sorg over måten hun blir behandlet på, men de kan også være uttrykk for en positiv avvikerrolle som kunstner. Mye i datamaterialet tyder på dette. Samtidig er symbolene en strategi for å forsvare seg selv mot ”normalsamfunnet”. De støter henne ut, hun svarer med å støte dem ut. Dette kan sees på som en likeverdiggjøring av den behandlingen hun får av omverdenen og som avstandstaken til normalsamfunnet: En avvisning av å se seg selv som ”skinn-normal”.

De symbolske markørene kan av normalsamfunnet tolkes som manglende innordning i den sosiale orden jfr. oppfattelsen av Melissa som satanist ovenfor. Mari forstår sin egen situasjon hvor hun anklages for prostitusjon (behandles i et senere kapittel) som barnevernets (feil)-tolkning av hennes måte å kle seg på:

Den tragiske grunnen til at de trodde det, det var at jeg gikk veldig utfordrende kledd, da, til å være i en liten bygd, i miniskjørt og sånn, for jeg likte ikke å være en av de normale, for jeg ville skille meg ut. Sånn som jeg føler meg, sånn kler jeg meg. Og jeg har alltid følt meg annerledes inni meg, så lenge jeg har bodd inn under barnevernet...

Mari

Også Mari uttrykker at måten å kle seg på er en avstandstaken til normalsamfunnet. Hun vil ikke være en av de normale, en av de som støter henne ut. Med andre ord, hun vil ikke være skinn-normal. Hun setter likhetstegn mellom måten å kle seg på og hvordan hun føler seg. Måten å kle seg på blir et språk for hvordan hun opplever seg selv; annerledes.

Selvpresentasjonens betydning, og betydningen av roller

Det er nok å bare være på en institusjon det, så er du stemplet unormal eller gal. Den gangen jeg dro til utlandet for å lære å male, sa jeg til alle før jeg dro, for det var jo faktisk sant det, at jeg skulle bo tre måneder hos en kunstner, for å lære å bli en bedre kunstner. Men hvis jeg faktisk hadde sagt sannheten, at jeg dro for å kunne overleve og for å komme meg unna narkomiljøet, da hadde jeg blitt utstøtt igjen... Man får høre det fra hele samfunnet, og da er man liksom alene mot hele samfunnet, føler man er en byrde for samfunnet, og ønsker at man bare kunne komme seg vekk herfra.

Melissa

I utsagnet over uttrykker Melissa to ”sannheter”, at hun dro utenlands for å lære å bli en bedre kunstner og at hun dro for å kunne overleve og komme seg unna narkomiljøet. Begge ”sannhetene” fungerer som årsaksforklaringer for hvorfor hun dro. Det finnes ikke noen motsetning mellom dem, begge kan være like ”sanne”. Men for Melissa har hvilken ”sannhet” hun velger å fortelle betydning for hvordan de andre oppfatter henne; de gir henne ulike alternative måter å presentere seg selv på, fordi forklaringene henviser til to ulike identitetsroller. Dersom hun benytter den første, som hun også gjør, oppnår hun anerkjennelse i samfunnet; denne viser til henne selv i rollen som kunstner. Dersom hun hadde fortalt den andre, ville hun risikere å bli utstøtt igjen fordi denne forklaringen viser til rollen som ”tidligere rusbruker”. Konsekvensen ” *utstøtt igjen*”, viser tilbake til tidligere erfaringer av utstøtning: ”*Det er nok å bare være på en institusjon det, så er du stemplet unormal eller gal*”. De tidligere erfaringene gir henne kunnskaper til å forutse hva som ville skje om hun benyttet den andre forklaringen: ”*Man får høre det fra hele samfunnet, og da er man liksom alene mot hele samfunnet, føler man er en byrde for samfunnet, og ønsker at man bare kunne komme seg vekk herfra*”.

Melissa

Avslutning

I dette kapitlet har vi sett på hvordan institusjonsopphold kan føre til sosial ekskludering. Jentene opplevde at de ble skjøvet ut av lokalsamfunnet i så stor grad at de sluttet på skolen, mistet deres tidligere venner og fant seg andre venner utenfor bygda. I den situasjonen de befant seg i på Furulund var de i stor grad overlatt til seg selv, hvilket gjorde dem maktesløse overfor lokalsamfunnets bedømmelser av dem. Det er vanskelig for barn og unge som opplever en slik isolering fra omverdenen å håndtere dette på egenhånd.

Analysen viser også at det som fra informantenes side kan være nødvendige strategier for likeverdiggjøring og opprettholdelse av eget selv i en marginal posisjon kan tolkes som manglende innordning av det samfunnet som dømmer dem. Slik jeg leser datamaterialet betyr ikke den tilknytningen jentene har til submiljøene at de nødvendigvis tar til seg rollen som avviker – i alle fall ikke i den forstand som de negative definisjonene av den gruppen har.

De ble isteden stående utenfor i forsøk på å finne alternative muligheter. Situasjonen hvor Melissa ble sendt ut for å lære å male ga muligheter for å velge andre rolleidentiteter. Hun kunne selv bestemme hvilken sosial informasjon hun tilkjennega om seg selv, og hennes egen situasjon. Den nye rollen kan betegnes som en positiv avvikerrolle, noe som krever både tilgang til rollen, og tilgang til kulturell kapital om hvilke typer roller som vil oppnå positiv anerkjennelse - uten at den påberoper seg majoritetens likeverdighet i form av ”å være en av dem”. Jentene hører til i et lite bygdesamfunn der tilgangen til alternative sosiale arenaer er sterkt begrenset og hvor kreftene i den sosiale kontrollen er sterk. Dette gjør det både umulig å unnsnippe slik Christie (1982) viser til som en risiko når ”*tette samfunn*” blir for tette, og vanskeligere å finne alternative arenaer utenfor barnevernsinstitusjonen å få innpass på.

5. Introduksjonsanalyse til informantenes opplevelser på atferdsinstitusjon

”Jeg var så redd for at jeg gradvis skulle miste meg selv hvis jeg var der for lenge”

Gry

Innledning – kampen for væren

Dette er det første av tre kapitler som handler om jentenes erfaringer fra atferdsinstitusjoner. Atferdsinstitusjonene skiller seg fra institusjonen Furulund på to viktige områder: For det første er atferdsinstitusjonene i stor grad lukkede, det vil si at alle aktiviteter foregår på selve institusjonen. For det andre har atferdsinstitusjonene ved siden av døgkontinuerlig omsorg som hovedmål å behandle ungdommene til å bli selvstendige, autonome individer i normalsamfunnet. Atferdsinstitusjoner er altså institusjoner som tar imot ungdom med definerte atferdsproblemer, oftest med en målsetting om å reversere en avvikerkarriere.

Det å tilhøre en institusjon gir visse identitetsmarkører for hva slags person et menneske er. Som student ved universitetet i Oslo knyttes det visse egenskaper til meg som menneske. Å være tilknyttet en atferdsinstitusjon vil på samme måte innebære en offentlig definering som sier noe om hva slags person dette menneske er. Goffman (1967, [1961]) viser hvordan totale institusjoner bidrar til å definere en person på en mer omfattende måte enn andre typer institusjoner. Det at personene bor der, og har alle aktiviteter der (det alminnelige skillet mellom fritid, hjem og arbeid faller bort), gjør denne rolledefinerings mer altomfattende for individet. Andre arenaer som kan gi andre markører for identitet er vanskelig tilgjengelige når kontakten med omverdenen er avskåret. Slik kan vi si at ungdommene har marginale muligheter for å påvirke den omkringliggende verdens definisjon av dem selv. Samtidig kan vi tenke oss dette som beskyttelse fra omverdenens oppfattelser av ungdommene den tiden de er på institusjonen.

Hva slags tilknytning personen har til institusjonen vil gjennom ulike forventninger og lover plassere personen i ulike roller. De ansatte er der i kraft av sin utdanning, i kraft av å inneha visse egenskaper og forventninger om at de er hjelpere, det er de som har noe å gi. Ungdommene er der som barnevernsbarn. Det er de som skal motta hjelp fordi de ikke har

noen andre som kan hjelpe dem. Slik er de i en marginal posisjon både i forhold til hvilke kvalitative egenskaper rollen definerer at de har: ”Ungdom med atferdsproblemer” og i en faktisk fysisk forstand hvor de befinner seg i et avhengighetsforhold til hjelperne.

Goffman (1967, [1961]) beskriver noen iboende trekk ved totale institusjoner som kan være personlighetskrenkende for et individs oppfattelse av seg selv. Tap av rolleidentiteter, tap av tilbakemeldinger på seg selv fra andre personer utenfor, tap av retten til å uttrykke seg, sine følelser og sin mening er noen elementer som kan virke krenkende for selvet, og bidra til en nedadgående moralsk karriere. Et annet kraftfullt trekk er tapet av retten til å opptre som et selvstendig, tenkende, autonomt individ. Disse trekkene kan det være fruktbart å ha i minne når vi skal søke å forstå ungdommenes opplevelser i institusjon.

Alle jentene har erfaringer fra atferdsinstitusjoner. Selv om fortellingene er forskjellige er opplevelsene av den innvirkning oppholdene har på dem påfallende like. I disse kapitlene følger vi i all hovedsak Mari sin fortelling, selv om utvalg av tema og opplevelser er valgt ut fra datamaterialet som også representerer de andre informantene. Jeg har valgt å gjøre det slik for å få et mer helhetlig bilde av den historien som fortelles: Ved å sette de ulike opplevelsene i en historisk kontekst og i sammenheng med hverandre, blir bildet klarere for leseren. Mari sin fortelling er også den ”ferskeste” beskrivelsen – noe som gjør fortellingene detalj- og situasjonsbeskrivende på en måte som har gjort det anvendelig å bruke Goffmans ansikt-til-ansikt studier som analyseverktøy. I innledende analyse tar jeg utgangspunkt i en episode Mari beskriver fra det første av to korte opphold ved den siste institusjonen hun var tilknyttet, Solsetkollektivet, med plassering på atferdsinstitusjon etter omsorgsparagraf: § 4-12. Episoden er et utdrag fra et intervju med Mari, og er derfor ikke en episode jeg selv har observert i feltarbeidet. Fortellingen handler om en hverdagslig situasjon som skjer under et måltid på institusjonen og er på mange måter ikke unik i datamaterialet. Den er viktig, ikke bare fordi den er en betydningsfull opplevelse for Mari, men i dens normalitet, kan den kaste lys over hvordan noen tilsynelatende små konflikter mellom ansatte og beboere kan ha iboende og dypere betydninger. Episoden kan vise oss viktige elementer som kan virke personlighetskrenkende på flere plan når vi går dypere inn i fortellingen. I datamaterialet

fremkommer den også som en fortelling om: ”Kunne ikke være der”, og ” måtte bare rømme”. Episoden⁷ skjer kort tid etter at Mari har kommet til institusjonen, før hun rømmer.

Analyse

Utdrag fra dybdeintervju med Mari:

Når vi skulle spise middag der hadde vi faste plasser. En sjelden gang når han skulle spise sammen med oss, hadde Jan (ansatt) og sjefen bestemt at jeg skulle sitte ved siden av dem, og da ble jeg så forbannet at jeg bare kastet fra meg alt og sa: ” ikke faen om jeg gidder å spise da”, når han visste at jeg hatet han, også bare plasserer han meg sånn...

Mari

De spiser middag, og har faste plasser å sitte ved. I denne situasjonen blir Mari behandlet annerledes enn de andre beboerne ved at hun ikke kan sitte på sin faste plass sammen med de andre. Selve situasjonen innebærer at hun blir fratatt retten til å bli behandlet som de andre beboerne, samtidig som hun mister retten til selv å bestemme hvor hun skal sitte. Situasjonen definerer en asymmetrisk maktbalanse mellom beboerne og ansatte. ”Spesialbehandlingen” gjør at hun blir eksponert for de andres oppmerksomhet og foregår i et frontstage område, hvor hennes tap av rett til selvbestemmelse skjer foran både personale og de andre beboerne som må ansees å være hennes ”likeverdige” i denne situasjonen. Hun mister dermed retten til å vise seg selv som et selvbestemmende og autonomt individ overfor både personalet og de andre beboerne. Dette er hva som ligger i selve situasjonen. Slik jeg tolker fortellingen har den et plott:

”når han visste at jeg hatet han, også bare plasserer han meg sånn...”

Utsagnet kommer som forklaring for hennes reaksjon:

”da ble jeg så forbannet at jeg bare kastet fra meg alt og sa: ikke faen om jeg gidder spise da”

⁷ I episoden som Mari beskriver i påfølgende analyse er det umulig å vite noe om hva sjefen for Solsett kollektivet har tenkt, eller hva som var motivasjonen for å bestemme at Mari skulle sitte ved siden av han og Jan (miljøarbeideren). I analysens interesse velger jeg å tillegge beste mening fra ansatte. En mulig motivasjon er et oppriktig ønske om å bli bedre kjent med Mari. I analysen er det Maris` opplevelse av situasjonen som er viktig, og denne settes derfor i fokus.

”... *han visste at jeg hatet han...*” refererer til et inntrykk hun forventer at han har om henne før episoden inntreffer. At hun forventer at han skal oppfatte henne som: ”en som hater han” kan bygge på tidligere signaler han har sendt som hun har tolket, eller det kan tyde på at hun har sendt signaler til han som hun forventer at han skal tolke på en slik måte at han oppfatter henne som ”en som hater han”. Å sende et uttrykk om at hun hater han kan være en måte å likeverdiggjøre et inntrykk hun har av at han ikke liker henne (dersom hun opplever det slik). Men reaksjonen hennes peker ikke først og fremst mot det faktum at han vet at hun hater han, reaksjonen hennes peker mot at: *på tross* av at han vet at hun hater han plasserer han henne ved siden av seg. Slik jeg tolker situasjonen er det ikke en følelse av at de hater hverandre som er avgjørende for hennes reaksjon. Hun blir forbannet fordi han plasserer henne ved siden av dem, enda han vet (eller bør vite) at hun hater han. Å bestemme, eller invitere til, at Mari skal sitte ved siden av dem kan invitere til likeverdighet eller forsoning. Men handlingen tar ikke hensyn til at det foreligger en konflikt. Dette gjør at hennes uttrykk for at hun hater han elimineres i situasjonen. Reaksjonen til Mari kan leses som et uttrykk for at hun ønsker å opprettholde sin egen mening. Den blir et uttrykk for at det foreligger en konflikt, og hun ønsker å holde avstand så lenge denne konflikten foreligger. På denne måten viser analysen hvordan et oppriktig ønske om tilnærming fra ansatt sin side kan få motsatte effekter når det ikke tas hensyn til at det foreligger en underliggende konflikt, som umuliggjør for Mari å uttrykke sin mening og hennes uttrykk ikke blir hørt.

Avstandstaken til en personlighetsdefinering

Som sjef kan han for Mari ansees som den ansvarlige for at hun må være på en plass hun ikke ønsker å være og som hun tar avstand fra. Å akseptere han og gi inntrykk av at hun liker han (uten samtidig å påpeke at hun hater han for at hun må være der, hvilket kan fremstå umulig) kan være det samme som å akseptere hans bestemmelse om at hun skal være der. Det kan være viktig for henne å opprettholde et uttrykk for at hun ikke er enig med han i at hun skal være der. At sjefen oppfatter at Mari skal være der innebærer samtidig at han har en oppfattelse av at Mari er ”en slik type person som hører til på en slik type institusjon”, og tillegger henne også dermed å ha de egenskapene denne rollen tilsier. Hans oppfattelse av at hun skal være på institusjonen kan smelte sammen i opplevelsen av at hun ikke liker han.

En strategi for å forsvare seg selv mot en påtvunget personlighetsdefinering er å vise avstand fra den rolleidentitet som ”den type person som hører til ved den type avdeling” påtvinger

deg (Goffman 1967, [1961]), her definert som: ”problembarn”, ”rusbruker”, ”prostituert”⁸. Goffman viser videre hvordan en slik avstandstaken ikke bare handler om en avstand mot å være på institusjonen men er også en avstandstaken til en type personlighet som direkte knyttes mot hennes egen personlighet. Mot hvem hun ”er”. I hennes opplevelse av og uttrykk for at hun hater han, kan det ligge: *”jeg hater deg, jeg vil ikke være her, jeg er ikke en slik type person som hører til her.”*

Avslutning

Analysen viser hvordan den skjeve maktbalansen mellom beboere og ansatte som et resultat av de definerte rollene som rammebetingelsene på en institusjon kan gi, kan gjøre at et velment initiativ om inkludering fra ansatt sin side i stedet får en ekskluderende virkning: Hendelsen gjør at Mari ikke opplever at hun får aksept for den personen hun selv opplever at hun er, noe som fører til fremmedgjøring og dermed hindrer opplevelse av tilhørighet. Samtidig må den sees på som et krav om å bli behandlet som et konkret, helt menneske, i kontrast til å bli behandlet som en abstrakt rollefigur med bestemte egenskaper en selv ikke har innflytelse på. I *”Anstalt og menneske”* beskriver Goffman (1967, [1961]) om strategier for tilpasning. En av strategiene er opprøreren; et opprør mot en påtvunget personlighetsdefinering. Vi kan forstå opprørsstrategien som forsvar av selvet i tillegg til å være motivert i et faktisk ønske Mari hadde om å bo hjemme. At Mari hadde et bevisst annet sted hun ønsket å bo kan gjøre det lettere å holde på opprørsstrategien. Men denne strategien må også leses som nødvendig for å bevare ansikt og sitt eget selv. Som forsøk på å bevare sin egen personlighet i en marginal livssituasjon. Å jobbe for å bevare selvet i en slik situasjon kan bli altoppslukende, det er kanskje det siste du føler at du har igjen. De tidligere analysen har avdekket andre tap Mari har vært utsatt for: Jevnaldrende venner, en rolle som vanlig skoleelev, retten til å bo hjemme som et normalt barn, retten til å bestemme hvor hun vil bo (bli hørt) og tapet av ikke å kunne bo med søsknene og mor. Det er også sannsynlig at nettopp disse tapene gjør Mari ekstra sårbar i situasjonen. Det at hun har mistet sin tilhørighet

⁸ Solsett-kollektivet er en institusjon beregnet på ungdom med atferdsproblemer, definert i barnevernsloven og institusjonens målsettinger som: kriminalitet, rusbruk, prostitusjon og vold. Over har jeg valgt de egenskaper og definisjoner som Mari selv opplevde at institusjonen tillat henne, slik de er beskrevet både i dokumentene og gjennom informantene selv. Fordi Mari har tidligere erfaringer med definisjon av henne selv som prostituert på Stilia (neste kap.) er en sannsynlig tolkning at dette er en definert egenskap som hun reagerer følelsesmessig sterkt på.

ute i samfunnet, setter henne i et enda sterkere avhengighetsforhold til hjelperne, og det er sannsynlig at en avvisning av henne som person da får enda større kraft.

6. Betydningen av vedtaksgrunnlaget for opphold i institusjon

Fortellingen om da jeg var prostituert

”... dette brevet er fra fylkeskommunen, fra når jeg var prostituert... - fra når jeg var prostituert, liksom, jeg begynner å si at jeg var prostituert, også nå...”

Mari

Innledning - Om gap mellom ulike personidentiteter

I dette kapitlet er hensikten å belyse hvordan årsaken til institusjonsoppholdet kan gripe inn i individets selvoppfattelse. Det er Maris opplevelse ved oppholdet på Stilia som legges til grunn for å gi en grundigere forståelse av dette. Hennes fortelling er svært spesiell og kan gi inntrykk av å være intim og individuell og av den grunn lite allmenngyldig. Det er for eksempel vanskelig å sammenligne den nye situasjonen hennes med den hverdagslige settingen i forrige avsnitt. Oppholdet på Stilia var hjemlet i atferds- og tvangsparagrafen § 4-25 jf. 4-24. Et slikt plasseringsgrunnlag benyttes på ungdom med store atferdsproblemer som

defineres av barnevernet som kriminalitet, rusbruk, prostitusjon eller vold. Analysen her viser hvordan det kan oppstå et gap mellom individets forståelse av seg selv, og den persondefinerings som vedtaket gir uttrykk for. Det kan forventes at slike erfaringer berører individets psykologiske væren. Det betyr ikke at slike dyptgripende og særskilte fortellinger ikke kan forklares ut fra sosiologiske modeller, eller at det finnes noen iboende, situasjonelle fellestrekk ved å være institusjonalisert ved tvang på grunn av avvikende atferd. Det kan tenkes at analysen også kan være gyldig for andre persondefinerings, som for eksempel ”kriminelle”, ”voldelige” eller ”problembarn”.

Mange tegn i datamaterialet peker tilbake på den betydningen grunnlaget for plasseringen ved denne institusjonen har hatt, og har, for Mari. I løpet av feltarbeidet var dette et tilbakevendende og gjentakende tema. Samtidig som analysen handler om hvordan en påtvunget persondefinerings kan oppleves, peker den også her mot essensielle opplevelser av ”ikke å bli hørt”, ”være oversett”, ”være et problem”. Tolkningene av Maris fortelling er mine. Grunnlag for vedtaket som beskrives her finnes i saksdokumentene⁹.

⁹*Utdrag fra saksdok.: Vedtak om akutt plassering § 4-25 jf. 4-24:* Det ble klart, at ”Furulund” må erstattes med et mer atferdsorientert tiltak... I høst og opp til i dag er situasjonen slik, at Mari ferdes i rusmiljø med hårde rusmisbrukere, at hun betaler via ”blow jobs” hos eldre og yngre menn + ligger med de rusmisbrukere, som kunne trenge det. Mari er verbal sterk og grov i kjeften... Mari er for øyeblikket rømt og etterlyst av politi.

Vurdering og begrunnelse: Mari er til fare for eget liv på den måte, at hun misbrukes fysisk og tar rusmidler. Hun er 15 år men stor fysisk. Sammenslutningen ”Furulund” har ikke mulighet for å skjerme Mari fra den destruktive atferden som hun legger for dagen. Mari er nå plassert etter lovens § 4 – 12 og vurderes i særdeles stor grad å trenge de rammer som barnevernlovens § 4 – 24 kan gi henne. I samarbeid med BUFeat er avtalt akutt plass på ”Stilia” barnevernsenter, avd.x, så fort jenta er kommet seg til rette. Politiet vil bistå ved behov. Vedtak med hjemmel i Lov om barneverntjenester, § 4-25 jf. 4-24: Akutt plassering på ”Stilia” barnevernsenter, avd.x, fra dags dato eller så fort Mari er kommet til rette.(Dok.)

Analyse

Utdrag fra intervju:

... Så det var på grunn av den rømminga, at jeg ble innlagt, da. Eller det var det jeg trodde. Men så forstod jeg ingenting, for jeg merket at de ansatte oppførte seg så rart, så til slutt spurte jeg om å få lese journalen min. Og det er den verste skrekken i livet mitt, akkurat da jeg leste første punkt om hvorfor jeg var innlagt: Første punkt var på grunn av prostituering! Og andre var visstnok rusmisbruk. Veldig morsomt. Så da klikka jeg jo fullstendig, når jeg visste det, herregud, tenk det sjokket, og tenk, når jeg skulle ut, bare for å røyke, så måtte jeg ha med meg tre ansatte... og jeg måtte være der i to og en halv måned. På grunn av en falsk anklage...

Mari

I utsagnet over viser Mari til en opplevelse som at den "verste skrekken i livet" hennes ble til virkelighet da hun leste grunnlaget for plasseringen. Det var da hun "klikka", når hun fikk vite det. Plasseringsgrunnlaget sier noe om hvorfor hun er der og definerer både situasjonen og Mari. Det beskriver Mari som en som prostituerer seg og en som bruker rus. Hun beskriver opplevelsen som et *sjokk*. For henne er det uforståelig at noen kan se på henne som prostituert, hun kjenner seg ikke igjen i "beskrivelsen" av seg selv. Å beskrive det som et *sjokk*, er en måte å tilbakevise påstanden på. Det er et uoverstigelig gap mellom hvordan hun ser på seg selv, og hvordan institusjonen og barnevernet som har vedtatt oppholdet og skrevet begrunnelsen for plasseringen ser på henne som person. En rolle som "en som prostituerer seg og en som bruker rus" er ikke en rolle slik vi for eksempel kan oppfatte en yrkesrolle, eller en rolle som for eksempel håndballspiller (rolleidentitet). Den er en rolle som beskriver og definerer en personlighet (personidentitet). En type menneske. Hennes rett til å forstå seg selv som menneske er sterkt krenket. Hun presiserer at oppholdet er grunnet "*falsk anklage*". På den måten ugyldiggjør hun definisjonen som er påtvunget henne. (Oppholdsgrunnlaget ble senere avvist i retten¹⁰)

¹⁰ FYLKESNEMDA FOR SOSIALE SAKER:

... Fylkesnemda avviser påstand om prostitusjon, og vurderer at det ikke finnes beviselig grunnlag for rusbruk... Fylkesnemda vurderer det som viktig og til det beste for Mari at hun gis den mulighet et godt tilrettelagt og tett omsorgstiltak innebærer før det eventuelt gripes til sterkere midler. Et vedtak etter § 4 – 24 vil i dag, slik nemda ser det, - kunne bidra til å forsterke jentas opposisjon, frustrasjon og følelse av å ikke bli sett. ..Nytt vedtak fra barneverntjenesten: På bakgrunn av Mari sin livssituasjon og på grunn av Fylkesnemdas vedtak, vurderer barneverntjenesten det som riktig å plassere Mari på Solsettkollektivet (kap.3), etter barnevernloven § 4 – 12. Barneverntjenesten ser plasseringen som varig (Dok.).

”og tenk, når jeg skulle ut, bare for å røyke, måtte jeg ha med tre ansatte”. Setningen fungerer som en understreking av hvor ille de ansatte tenker om henne: Hun er en person som må passes på, hele tiden. Av tre voksne.

Nei, det var helt sykt, at jeg måtte være der. Jeg prøvde å forklare alle ansatte at jeg ikke var prostituert, men da fikk jeg bare høre tilbake at: ”vi er her for å hjelpe deg”, og: ”vi vet du sliter”, men det var ingen som hørte på meg, ...

Mari

Igjen viser Mari avstand til definisjonen om henne selv gjennom avstand til at hun skal være der. Hun er ikke en sånn type person som tilhører den type institusjon. *”det var helt sykt at jeg måtte være der”.* Det er ikke Mari det er noe galt med, det er situasjonen. Den er *syk*, den er feil, den virker ikke som den skal. Situasjonen etablerer en virkelighetsforståelse som er direkte knyttet mot Mari som person. I denne virkelighetsforståelsen, at Mari er en type som prostituerer seg, knytter det seg også til oppfattelser og bilder av hva prostitusjon er, og hvordan et menneske som prostituerer seg er (se også kap.9). Virkelighetsforståelsen knytter sammen et årsaksforhold mellom opphold, Mari og problem. Mari er der fordi hun *”er”* en person som prostituerer seg og bruker rus. Dette oppholdet medfører derfor en endring av hvilket grunnlag som ligger bak omsorgsoverdragelsen av Mari som helhet. Under dette oppholdet er hun der ikke fordi hun ikke har *”gode nok”* foreldre til å ta vare på seg. Årsaken er knyttet til henne som person. Hun *”er”* problemet, eller feilen. Vi kan si at årsaksforholdet har forflyttet seg fra å være knyttet til foreldrenes omsorgsevne til å være knyttet til henne selv.

”Jeg prøvde å forklare alle ansatte der at jeg ikke var prostituert”. Hun prøver å rette opp situasjonen, *”feilen”*, og gapet mellom de ulike oppfattelsene. Ordet *”prøvde”* peker mot at hun ikke følte at hun fikk det til. Hun beskriver responsen hun opplevde å få: *”vi er her for å hjelpe deg”* og: *”vi vet du sliter”*. Svarene hun får fungerer som en ignorering av hennes utsagn fordi det ikke er noe svar på det hun ber om: at de må tro/ høre på henne når hun sier hun ikke er prostituert. I stedet får hun tilbake et omtalende svar: *”Vi vet du sliter”* som mer kan bekrefte en oppfattelse av at de tror hun er prostituert enn at hun ikke er det, fordi det bekrefter deres oppfattelse av at hun har problemer, og problemene er grunnet i prostitusjon og rusbruk gjennom vedtaket for oppholdet. Dette kan gjøre utsagnet *”Vi er her for å hjelpe deg”* lite troverdig. Det er et gap mellom hva Mari opplever at hun trenger hjelp til og den hjelpen hjelperne tilbyr. De som skal hjelpe henne har definert henne med en identitet hun

ikke kan kjenne seg selv igjen i, og som hun ikke kan godta. De sier: ”Vi vil hjelpe deg med problemene du har, med at du er prostituert og bruker rusmidler”. Men det er ikke det Mari opplever at hun trenger hjelp til. Mari ber om (trenger) at noen tar på alvor hva hun sier, at hun ikke er prostituert. De problemene Mari (15) hadde fra før, at hun var utstøtt fra omverdenen og savnet etter de gamle vennene blir vanskelig å formidle når hun ikke blir trodd eller hørt. I utsagnet knytter Mari selv ignorering til opplevelsen av ikke å bli hørt: ”men det var ingen som hørte på meg”. Når hun ikke får noe svar på det hun sier, fungerer det som en ignorering av hennes uttrykk for hvem hun er. Hennes mening er ikke gyldig. Slik fungerer ignoreringen av Maris uttrykk som en tilintetgjørelse av hennes selv.

Alene

Jeg følte at ingen forstod meg, ingen hørte på meg eller noen ting. Tilslutt så følte jeg meg som en dritt, helt svart inni meg, jeg følte meg helt tom. Alt var liksom... så borte der,... man går rundt i tomme rom og føler seg som en dritt, og prostituert og... da føler du deg naken inni deg... I alle fall når du ikke har en dritt å si, du prøver å forklare alt, og ingen hører på deg...

Mari

I ”Anstalt og menneske” beskriver Goffman (1967, [1961]) hvordan en personlighetsdefinering kan bli mer altomfattende for individet ved at det er avskåret fra andre identifikasjonsroller og fra omverdenen. Utenfor en total institusjon oppholder vi oss på ulike sosiale arenaer. Når noen bedømmer oss annerledes enn hvordan vi ser oss selv kan vi oppsøke andre arenaer som tilbyr andre rolleidentiteter og tilgang til andre mennesker som kan gi oss positive tilbakemeldinger på oss selv og bekrefte vår selvidentitet slik vi føler den. På Stilia var Mari lagt under streng kontroll. Plasseringsgrunnlag etter atferdsparagrafene § 4-24 innebærer blant annet at institusjonen har rett til å kontrollere og regulere hvem hun møter personlig og hvem hun kan snakke med på telefon i tillegg til brevsensur. De rammer som institusjonen anså som nødvendig for Mari fremkommer i dokumentene¹¹. Samtidig som

¹¹Utdrag fra dok: Stilia har gitt jenta forutsigbarhet ved bl.a. å ha klare, tydelige rammer. Disse rammene har, i tillegg til vanlige husregler, blant annet dreid seg om hvem hun kan ringe og hvor lenge hun får snakke i telefonen. Det har også blitt lagt vekt på å ha klare avtaler før aktiviteter som jenta har måttet skrive under på. Videre har det vært restriksjoner i forhold til hvem hun får ha besøk av, og hvordan disse besøkene skal foregå. Det er blitt observert hvordan hun responderer på ikke å kunne manipulere, samt det å bli satt grenser for. Samtidig har jenta gitt klart uttrykk for at hun i situasjoner hvor personalet gir henne tillit så ville hun vise seg tilliten verdig. Et eksempel på dette er kafe-besøk, ... Stort sett har hun taklet grensesetting greit. Når for eksempel søsteren kom uanmeldt på besøk, og ikke har sluppet inn, har Mari tatt dette fint...” (Dok.)

denne kontrollen kan gi beskyttelse for negativ påvirkning fra omverdenen, gjør dette at hennes forsvar mot krenkelsen av selvet er sterkt begrenset siden hun er fratatt retten til å få bekreftelser på seg selv fra viktige andre som kunne avkrefte, og dermed redusert virkningen av krenkelsen. At krenkelsen kommer fra de som skal være hennes viktige andre (hjelpere i erstatningen av foreldrerelasjon) gjør situasjonen for Mari ekstra sårbar. Det kan være vanskelig for henne å finne andre som kan bekrefte hennes selvidentitet som ”ikke-prostituert” og ”ikke-rusbruker”. Som normal. Mangelen på noen som kan bekrefte hennes selvidentitet kan føre til en følelse av å stå alene. Hun står alene med seg selv. Fratatt både midler for å vise hvem hun er og muligheter for bekreftelser på seg selv. Hun blir naken¹².

De som skal hjelpe henne har en annen oppfatning av henne som person, og følgelig også av hva som er hennes problemer. På denne måten skapes det en fremmedgjøring både overfor helperne, og hjelpen som tilbys. Opplevelsen av ikke å bli hørt og samtidig bli behandlet som en annen enn den du selv tror du er, kan føre til vanskeligheter med å fortelle noen om de problemene du har. Da er du ikke bare alene med deg selv, men også alene om problemene dine. Slik kan følelsen av ikke å bli sett og ikke bli hørt, føre til en følelse av maktesløshet over egen situasjon. Krenkelser og innskrenkninger av personligheten kan medføre en akutt belastning for individet (Goffman, 1967, [1961]). Den ontologiske sikkerheten trues. Den personlighetsdefineringsen som et opphold på en total institusjon innebærer, kan være grobunn for mange ambivalente følelser. Det blir mange spørsmål: Hvem er jeg? Hva er en prostituert? Er en prostituert sånn som meg? Hvorfor tror de jeg er en som prostituerer meg? Hvem er jeg som må være her? Hvorfor må jeg være her? Hva galt har jeg gjort som må være her? Hvem er de som skal hjelpe meg? Hva skal de hjelpe meg med?

Spørsmålene i teksten over er formulert av meg som forsker og uttrykker dermed mine tolkninger ut fra mange samtaler med Mari og det datamaterialet som fremstilles her. I denne tegningen har Mari tegnet seg selv med propp i munnen og spørsmål som ”tyter” ut av hodet:

¹² I maleriene ser vi hvordan informantene maler seg selv inn i opplevelsen av å være naken. Goffman (1961) bruker betegnelsen ”naken” om selv som er fratatt sine forsvarsverker og identitetsutstyr på totale institusjoner. I en noe mildere variant bruker Album (1996) begrepet ”skjøre selv” om sykehuspasienter. Se bilde s.76.

Hvis jeg har masse tanker og sånn, så tegner jeg alltid masse spørsmål, fullt av spørsmålstegn fyker rundt i hodet... når jeg ikke vet noen ting, det er da jeg bli så frustrert i hodet. Jeg føler meg som en kasteball for samfunnet, og det blir bare surr, og til slutt så blir jeg bare et spørsmålstegn...

Mari

Utdrag fra feltarbeid:

Hjemme hos Melissa. Melissa har malt dette bildet som uttrykker opplevelsen av å være på institusjon: *"det var kanskje akkurat sånn det var, avkledd og maktesløs... rett og slett..."*. Øverst i venstre hjørne er en nøkkel, som hører til håndjernene. Hun peker på den, og sier: *"jeg måtte bare ha den med, må alltid ha en nøkkel"*. Nøkkelen konnoterer en frihet som er utenfor rekkevidde.

Avslutning

Opplevelsen av å være fanget

En opplevelse som utpeker seg spesielt i datamaterialet peker mot en følelse av å være fanget. Denne følelsen kommer til uttrykk både eksplisitt og implisitt både i dybdeintervjuene, som gjentakende samtaleemne, i tegningene til alle jentene og gjennom de mange rømmefortellingene. Denne opplevelsen av å være fanget kan inneholde ulike betydninger. Den kan peke mot den faktiske betydningen av at det er bestemt at de må være der mot sin vilje, og at de ikke fritt kan velge å reise der i fra. De er rent faktisk fratatt retten til å delta i det sosiale livet utenfor uten restriksjoner eller kontroll. Samtidig kan den uttrykke en følelse av å være fanget i selve situasjonen. Å være maktesløs overfor egen situasjon bunner fort i en følelse av å sitte fast, å være fastknyttet til situasjonen. Du kommer ikke løs. Det er sannsynlig at de krenkelser og innskrenkninger av personligheten som analysen hittil har

synliggjort, identifisert som: Rolletap, tap av retten til å uttrykke seg, tap av retten til å definere seg selv, tap av muligheter for sosial speiling og bekræftelser på seg selv kan forsterke en slik følelse av å være fanget i situasjonen, og kanskje også i en personlighet man ikke ønsker å være inne i.

Vi kan kanskje ane noe av forholdet mellom å føle seg fanget i en situasjon av maktesløshet og rømning i et av svarene jeg får fra Mari på spørsmål om hvorfor hun rømmer:

Ja, nei, det er litt vanskelig å sette ord på... men det var tilslutt slik at det ble en mur inni meg, at jeg blokkerte alt, at alt ble en sky inni meg, på en måte, og smerten bare var der, den ble som en selvfølge til slutt, at jeg bare visste at nå må du ta enda en runde med knekk og psykisk sammenbrudd. Jeg bare forberedte meg på det verste hele tiden, og bare lot det skje, kan du si... Jeg var liksom bare en kasteball på en måte, hit og dit hele tida, og jeg forstod ingen ting til slutt, og tilslutt var det en selvfølge at jeg ble kasta rundt. Jeg var vant til det, men samtidig, smerten ved det gikk aldri vekk ... på slutten så tenkte jeg at jeg gjør ikke motstand mot noen ting, jeg bare tar det som det kommer og når jeg får muligheten til det så rømmer jeg så klart med en gang...

Mari

7. Med institusjonsansattes tilstedeværelse i hjemmet

En julefortelling: Om hjemmesfæren som forvandlet seg

Innledning

I noen tilfeller er ungdom som bor på institusjon pålagt å ha med følge fra personalet når de skal på besøk i familiehjemmet. Fra institusjonens side kan et slikt pålegg innebære et vanskelig dilemma for institusjonen, hvor ulike hensyn må veies opp mot hverandre. I noen tilfeller er dette nødvendig som beskyttelse av barna når de er i hjemmet, mens det i andre tilfeller er knyttet til for eksempel rømningsfare. I vår kultur må hjemmet ansees for å være en privat sfære som er preget av intimitet og nære relasjoner. Hjemmet kan fungere som et rom for ”back stage”, hvor det faktisk at personene kjenner hverandre godt gjør at de kan la ”maskene falle”, prøve seg ut på hverandre, hente støtte og trekke seg tilbake for å pleie sine selv. Det ”beskyttede privatliv” gir samtidig rom for at barn og unge kan utsettes for atferd og handlinger som kan være skadelige for dem. Barnevernet befinner seg derfor i en vanskelig posisjon hvor kjennskap til en families privatliv ofte er en nødvendig forutsetning for å kunne hjelpe barn og unge som trenger det.

Et viktig spørsmål som blir hengende i luften etter forrige kapittel er hvem Mari kan speile seg i: Hvor kan hun hente bekreftelser på seg selv som normal og hvem kan hun oppleve tilhørighet med? Hun befinner seg som nevnt i en situasjon hvor de som skal hjelpe henne ser på henne svært annerledes enn det hun selv gjør og opplever at ingen hører eller tror på henne. Å ha noen som kjenner en, noen som er nær i den forstand at de kan være viktige andre og som hun selv kan være viktig for, er ikke bare forutsetninger for å kunne bygge opp et helt selv, men må også sees på som eksistensielle forutsetninger for å fungere som menneske. I kapittel 3 så vi betydningen av at noen av de ansatte ble ”viktige andre” for Melissa, både i opplevelsen av at noen brydde seg om henne og for Melissas muligheter for å styrke oppfattelsen av seg selv som normal. For Mari må familien og mor betegnes som hennes nærmeste, som hun selv opplever tilhørighet til. De er hennes ”viktige andre”. Mari selv uttrykker dette eksplisitt gjennom hele feltarbeidet. Institusjonen Stilia vurderer tilknytningen mellom Mari og familien på denne måten:

Tilhørighet og kontakt med familien:

Jevnlig telefonkontakt med søstrene og mor... Mari har ofte ønsket å snakke med mor de gangene hun har snakket med advokaten eller barneverntjenesten. Etter situasjoner hvor Mari har vært lei seg eller misfornøyd, som når personalet har satt strenge grenser for henne, har hun ringt mor. Eksempler er når hun har forsøkt å tøyne besøkstider, eller når det er bestemt at hun skal ha følge ved hjemmebesøk...

(Dok.)

Innenfor barnevernet er det et uttalt mål om å legge til rette for at relasjonen mellom barn og foreldre skal ivaretas på en best mulig måte for barnet selv. Dette kapitlet handler om et tiltak fra institusjonens side med dette som mål, gitt de rammebetingelsene som tiltak etter atferdsparagrafen § 4-24 kan ha. Barnevernet har vært involvert i denne familien helt siden barna var små, og har derfor kjent familien i om lag 10 år før omsorgsovertagelse ble vedtatt, det vil si ca 15 år totalt på vedtakstidspunktet. De må derfor sies å ha gode kunnskaper om familien. I de tidligste dokumentene er mor beskrevet på denne måten:

Mor fremstår med intellektuell kapasitet, har god innsikt, er reflektert og har gode kunnskaper om hva barn trenger... har de samme ønskene som barna, mindre kranling... opptatt av familie, fellesskap, evner å lage det koselig og hyggelig hjemme.

(Dok.)

I analysens interesse velger jeg her å tillegge institusjonens motivasjon om følge av ansatte ved hjemmebesøk til å være et positivt tiltak for at Mari skulle kunne feire jul hjemme, og å legge til rette for samvær mellom henne og familien. Dette kapitlet handler om noen utilsiktede konsekvenser en slik situasjon kan ha for ungdommen selv, og avdekker hvordan dette kan innvirke negativt på samhandlingssituasjonen i familien. Analysen legger til grunn Goffmans innsikt om at mennesker som deltar i en og samme situasjon kan forstå denne ulikt. De ansatte kan derfor ha en annen oppfattelse av situasjonen enn den opplevelsen som er hovedfokus, og problemstilling i analysen: Hvordan Mari opplevde seg selv og de andre i situasjonen, og hennes opplevelser av samværet med familien. (For institusjonens oppfattelse av samme situasjon, se fotnote¹³)

¹³ **Utdrag fra dok.:** På julaften hadde hun med seg to personale for å feire julekvelden hjemme hos mor sammen med søsken. Personalet oppfattet det som at Mari koste seg med familien, og at de hadde det fint sammen. Hun var stille i bilen tilbake til Stilia. Personalet oppfatter at Mari i ettertid har virket lettet og glad for å ha gjennomført julaften på en fin måte – både for seg selv og mor. (Dok.)

Maris fortelling fremkom i en overordnet fortelling om hvordan hun opplevde oppholdet på Stilia og er derfor lest som en fortelling knyttet til institusjonen og institusjonsoppholdet, like mye som en fortelling om hjemmet. Med de ansattes nærvær i situasjonen finnes elementer fra to ulike sfærer Mari tilhører: institusjonen og hjemmet. For å forstå den opplevelsen Mari har av situasjonen har det vært fruktbart å se disse i lys av hennes tidligere erfaringer i institusjonen, og i lys av Goffmans (1967, [1961]) teorier om hva som skjer når totale institusjoner har kontroll og informasjon om alle de ulike arenaene en person beveger seg på og disse sammenblandes. Fortellingen er hennes. Tolkningen er min. I tillegg til fortellingen består datamaterialet av en tegning Mari har tegnet som omhandler samme hendelse. Tegningen er tegnet under selve oppholdet, noe som gjør at budskapet i tegningen ikke opprinnelig er adressert til meg som tilskuer og forsker, men illustrerer hennes opplevelser kort tid etter hendelsestidspunktet. Slik jeg ser det stemmer tegningen godt overens med hennes fortelling på tross av tidsavstanden mellom disse to uttrykksformene. Datamaterialet i denne analysen består dermed av: En fortelling (rettet til meg som forsker på fortellertidspunktet), en tegning (nærmere erfaringstidspunkt) og Maris forklaring av denne tegningen til meg på fortellertidspunktet. For å kunne se de ulike uttrykkene i sammenheng har jeg benyttet analyseverktøy hentet fra boka: *“Introducing cultural and media studies: a semiotic approach”* av: Thwaites, A, Davis, L., Mules, W. (2002).

Analyse

På julaften fikk jeg komme hjem, men jeg måtte ha med to ansatte, de satt ved eget bord, da. Den julaften der, det er den verste jula jeg har hatt noen gang. Tenk deg så anspent det er å sitte der med to voktere! Først så telte jeg tiden; liksom fire timer som jeg kunne være sammen med familien, det var jo ikke mye. Det var det eneste positive, at jeg skulle få være med familien, men egentlig så gruet jeg meg, jeg tenkte å avlyse hele julaften, for jeg følte at jeg kunne ødelegge for de andre i familien, men så kom jeg til slutt, ellers hadde det sikkert vært veldig trist for mamma. Det var en helvetes jul for meg, hvert fall! Fordi jeg visste at jeg skulle tilbake til sperret avdeling, og jeg hadde bare få timer på meg, og alt det presset jeg følte at satt inne i meg, og jeg hadde lyst til å bare springe ut døra og rømme, men da visste jeg at jeg bare hadde blitt tatt igjen med en gang. Angsten var der hele tiden.

Mari

For Mari er dette den *”verste julen hun har hatt”*. Årsaken til dette tilskrives opplevelsen av å bli vaktet på: *”så anspent det er å sitte der med to voktere!”*. I uttrykket: *”... de satt ved eget bord, da...”* skaper Mari et skille mellom de ansatte - og henne selv og familien. Det understreker at det finnes et *”de”* (de ansatte) som står i motsetning til familien, hjemmet og henne selv; et *”vi”*. Mari befinner seg i en situasjon hvor hun er tatt ut av familien og bor på institusjon. I en slik situasjon kan opplevelsen av *”vi”* være skjør i mangel av det daglige samvær en familie ofte har og de bekreftelsene dette gir. På denne måten kan den avstand Mari viser med uttrykket *”de”* ansatte være viktig for å styrke, og bekrefte familietilhørigheten; *”vi`et”*.

Sitatet viser til splittede følelser i tiden før hun dro. Den veksler mellom positive følelser knyttet til ønsket om å være sammen med familien: *”Først så telte jeg tiden; liksom fire timer som jeg kunne være sammen med familien, det var jo ikke mye”*, og negative følelser til de rammebetingelsene som situasjonen krever: At det er for kort tid til å være med familien og at hun må ha med *”voktere”*. Rammebetingelsene som stilles for hjemmebesøket gjør at hun vurderer å avlyse: *”... men egentlig så gruet jeg meg, jeg tenkte å avlyse hele julaften, for jeg følte at jeg kunne ødelegge for de andre i familien, ...”*. I dette ligger det en frykt for at de ansattes nærvær vil kunne ødelegge julen og at den vil bli annerledes enn den pleier. Hun er fratatt mulighetene for å feire slik de bruker og er redd for å frata også de andre denne retten. Frykten for å ødelegge for de andre balanseres opp mot morens ønske om at hun skal komme. Hun bestemmer seg til slutt for å dra: *”men så kom jeg til slutt, ellers hadde det sikkert vært veldig trist for mamma”*. Dette kunne tolkes til at eneste årsaken til at hun drar er at moren ikke skal bli trist. Imidlertid er Maris følelser av å glede seg til å være sammen med familien fremtredende i fortellingen. Jeg tolker dette mer som trygghet til morens ønske om at hun skal komme på tross av at det også har konsekvenser for de andre. I uttrykket bekrefter hun også her tilhørighet til familien. Å vite at en er ønsket har inkluderende virkning og inviterer til opplevelse av tilhørighet. Noe som må understrekes som svært viktig for Mari i den situasjonen hun befinner seg i.

Selve julaften beskriver Mari som *”et helvete for meg i alle fall, fordi jeg visste at jeg skulle tilbake til sperret avdeling, og jeg hadde bare få timer på meg, og alt det presset jeg følte at satt inne i meg”*. Det er derfor ikke opplevelsen av å ødelegge for de andre som gjør at Mari opplever julen som *”et helvete”*, men vissheten om at hun må tilbake og at hun har så kort tid til å være med familien. Det kan se ut til at opplevelsen av at de ansatte er der gjør at hennes

bevissthet konstant er rettet mot institusjonen og hennes egen situasjon knyttet til denne. Vissheten om at hun må tilbake og presset hun føler inni seg gjør at hun ønsker å rømme: ”*jeg hadde lyst til å bare springe ut døra og rømme, ...*”. I en maktesløs situasjon kan det å rømme være en måte å bryte den situasjonen hun opplever som vanskelig, men hun vet det ikke vil endre situasjonen: ”*... men da visste jeg at jeg bare hadde blitt tatt igjen med en gang. Angsten var der hele tiden.*”

Det var ikke noe koselig i det hele tatt, for selv om jeg ville ha glede av dem (familien), så klarte jeg det ikke, fordi jeg satt der med fullstendig pine hele tiden. Jeg følte meg ikke fri i det hele tatt. Følte meg fanget. Som den verste kriminelle. Det er ikke så morsomt å være liksom 15-16 år, og liksom føle seg som den verste kriminelle...”

Mari

Tap av jul

Et plott i fortellingen til Mari er brutte forventninger til julefeiringen med familien som en konsekvens av forutsetninger hun ikke har kontroll over, nemlig institusjonens krav om tilstedeværelse under begivenheten i familien. I tegningen over har Mari vist seg selv med julenisselue og en rød hjertemunn. Begge elementene er i vår kultur ulike symboler på jul. En måte å tolke bildet på er at julenisselua konnoterer ”julens glade budskap”, og at hjertet konnoterer julen som ”tid for kjærlighet”. Det triste ansiktsuttrykket i tegningen står i sterk kontrast til de glade symbolene. Et nett gir inntrykk av at hun er fanget. På denne måten illustrerer Mari den splittede opplevelsen som fremkommer i både fortellingen og i bildeforklaringen: *”selv om jeg ville ha glede av dem, så klarte jeg det ikke, fordi jeg satt der med fullstendig pine hele tiden”*. Det hun kunne ha gledet seg over blir i stedet en *pine*. Tegningen gir oss glimt av hvilke forventninger og meningsbetydninger Mari har til julen; kjærlighet og glede. Samtidig er den gleden Mari referer til glede over samvær med familien. I intertekstuell sammenheng fremtrer en syntagmatisk effekt av disse tegnene som tillegger julen den mening å være en ”tid for kjærlighet og glede sammen med familien”. På denne måten bekrefter bildet både en kulturell fortelling om julen, samtidig som den kan referere til tidligere erfaringer Mari har om jul. Når det triste ansiktet bryter med denne denotasjonen kan dette illustrere en sorg over tap av de forventningene Mari hadde til julen – i en situasjon hun kanskje trengte den aller mest. Opplevelsen må forståes i den kontekst Mari opplever at hun er i; tatt ut av familien samtidig som hun føler seg fremmedgjort fordi ingen tror eller hører på henne. Julen var et lyspunkt hun kunne se frem til fordi hun skulle komme ut av institusjonen og få være sammen med familien; *”det var det eneste positive, at jeg skulle få være med familien”*. Når hun må ha med ”voktere” blir det som kunne betydd rom for frihet i stedet til nok en opplevelse av å være fanget: *”jeg følte meg ikke fri i det hele tatt. Følte meg fanget. Som den verste kriminelle”*.

Når alle sosiale sfærer blir en

Den opplevelsen bildet gir av fangenskap kan referere til både den generelle situasjonen hun befinner seg i: å være på ”*sperret avdeling*” på institusjon, og til en opplevelse av å være ”*fanget*” i selve situasjonen der og da, å være ”*voktet på*”. I Maris bevissthet kan disse

opplevelsene smelte sammen. I utsagnet: ”*jeg følte meg ikke fri i det hele tatt, følte meg fanget. Som den verste kriminelle*” sammenlignes det å være ”*fanget*” med opplevelsen av å være ”*kriminell*”. I metonymisk betydning kan det se ut som at den definisjonen Mari opplever seg selv påtvunget i institusjonen; som ”rusbruker” og ”prostituert”, overføres til hjemmesituasjonen som en følge av at hun blir ”*voktet*” av de ansatte fra institusjonen. I bildet skjer det en sammenblanding av opplevelsene fra institusjonen med opplevelsene av jul i hjemmet. Opplevelsene kan speiles (og forenkles) i to binære opposisjoner, som også er gjenkjennbare i fortellingen: glede v/s pine, og frihet v/s fanget.

Et viktig forhold som gjør at en påtvungen personidentitet kan bli altomfattende for et individ i totale institusjoner er institusjonenes tendens til å ha informasjon om og kontroll over de ulike sosiale arenaene som en person beveger seg på, og at disse sammenblandes. Et viktig ledd i krenkelsesprosessen er hva Goffman (1967, [1961]) kaller ”loopingeffekten”: dvs. at individet slås tilbake av tidligere handlinger fra andre sosiale settinger, hvilket kan medføre at handlingene bryter sammen i den nye situasjonen. De ansattes tilstedeværelse i situasjonen kan tvinge Mari inn i den rollen hun er tildelt av institusjonen foran de andre familiemedlemmene i hjemmet¹⁴. Det er de ansattes definisjon av henne som ”en person som trenger hjelp med atferdsproblemene prostitusjon og rus” som blir gyldig i situasjonen, og som kommer i konflikt med den rollen hun normalt har hjemme som ”datter” og ”søster”. Dermed brytes det forsvarsverket ned, som en person vanligvis har ved å delta på andre sosiale arenaer. Det skjer en frarøving av individets mulige handlingsrepertoar foran de andre. Individet er fratatt mulighetene til å opptre som det pleier å gjøre slik at samhandlingssituasjonen bryter sammen.

På et nivå kan vi si at Mari utsettes for rollekonflikt i situasjonen, men det faktum at institusjonen har kontroll over, og informasjon om, de andre sosiale arenaene som Mari beveger seg på, gjør loopingprosessen til et mer komplekst og omfattende fenomen. Vissheten om at den informasjon de ansatte får om familien gjennom sitt nærvær kan brukes i en senere anledning, for eksempel ved institusjonen eller vedrørende deres/hennes ”sak”, setter situasjonen inn i et tidsperspektiv, og blir et ledd i en prosess hvor individet fratras visse handlingsmuligheter i situasjonen fordi det finnes en konstant risiko for at det som skjer i denne situasjonen kan få konsekvenser ved senere anledninger i andre settinger på andre

¹⁴ Spise-episoden i kapittel 5 kan også sees på som et ledd i en slik prosess, hvor tidligere konflikt gjør at situasjonen bryter sammen i en annen setting, foran de andre beboerne

arenaer. Samtidig finnes det også en risiko for at Mari må stå til rette for tidligere handlinger som har skjedd på institusjonen, som de ansatte har informasjon om, foran de andre familiemedlemmene. En konsekvens av dette er at hun tvinges inn i den rollen institusjonen tildeler henne og medfører at Mari konstant møtes av sin egen situasjon uten muligheter for å forsvare seg foran de andre. Den påtvungne persondefineringsen blir den gyldige i alle sosiale settinger, og kan gjøre virkningene i totale institusjoner altomfattende og altopplukkende for personen, også over tid. Goffman forklarer det på denne måten:

Gennem denne "looping"-proces sker der altså det, at klientens reaktion mod sin egen situation styrter sammen ind i selve situationen, og han har ikke mulighed for at opretholde den vanlige adskillelse mellem disse handlingsfaser.

(Goffman:1967: 34, [1961])

Nederst på tegningen fremtrer tre sett fingre. Fingrene til venstre er spisse, som klør. Disse kan gjenkjennes fra andre tegninger Mari har tegnet fra institusjonen hvor hun bruker "djevls klør" som symbol på det hun opplever som ondskap i institusjonen. En rimelig tolkning av slik symbolikk er at klørne representerer et forsvarsverk mot den avvisningen av henne selv som den personen hun er, og i stedet tillegger henne andre negative egenskaper - både av institusjonen og av omverdenen (jfr. Kap.4) som kan bli til en kroppslig beredskap mot hennes egen situasjon. I denne tegningen kan de spisse klørne være symbol på hennes tilværelse på institusjonen og en kroppslig beredskap hun bærer når hun er der. De står i sterk kontrast til de velstelte og høytidspyntede fingrene i sentrum, som kan konnotere jul og høytid, og som dermed viser til de forventningene Mari hadde til julen. Det er ikke tilfeldig at disse er i sentrum; disse viser til selve stedet handlingene foregår på.

De spisse krøllete neglene til høyre blir da både et tegn på hvordan situasjonens alminnelige kvaliteter bryter sammen og skaper *krøll* i tilværelsen og et tegn som viser hvordan et forsvarsverk (*spissene*) mot sin egen situasjon aktiviseres i situasjonen.

Berøvelse av samhandling med "viktige andre" på egne premisser

Et plott i fortellingen er også at de ansattes tilstedeværelse i situasjonen forandrer situasjonen som skulle vært "*glede og kjærlig samvær med familien*", til i stedet å preges av "*angst*", indre "*press*" og opplevelse av å være "*fanget*". I avsnittet over har vi sett hvordan

situasjonen kan være et ledd i en loopingprosess; hvordan Mari kan slås tilbake av den situasjonen hun befinner seg i på institusjonen og bli tvunget inn i den rollen hun er tildelt der i den nye situasjonen. I dette avsnittet skal vi se på hvordan det ikke bare er Maris rolle – og handlingsmønster som endres og begrenses, men hvordan hele settingen forandres og frarøver henne viktige kvalitative egenskaper hun i alminnelighet kan forventes å ha i samhandlingen med familien.

Rammen her er julefeiring. Jul er i vår kultur en høytid vi feirer sammen med våre nærmeste. Selve settingen foregår i familiehemmet, en sfære som normalt er preget av nærhet og intimitet. Fordi personene kjenner hverandre godt er de rituelle kodene for samhandling kjent, og rommet for å vise hvem man er både større, friere – og mindre viktig på en gang på grunn av tryggheten familiearenaen representerer, og det gode kjennskap medlemmene har til hverandre. Et godt eksempel på dette er jentenes åpne og humørfylte måte å bruke film og bildefremvising av seg selv og hverandre, når jeg var der¹⁵.

Utenforstående som trer inn i situasjonen vil kunne endre disse rammebetingelsene. En nærliggende beskrivelse kan være at det skjer et scenskifte i situasjonen i hjemmet, fra ”backstage” til ”frontstage”. De kvalitative kodene for samhandling endrer karakter; det kan bli mindre legitimt å utvise nærhet og intimitet, og i stedet bli viktig å vise seg selv og familiehemmet på en best mulig måte. Samtidig inneholder de nye rammebetingelsene nye koder for hva som kan snakkes om, og på hvilke måter dette gjøres. Hvem som er til stede i situasjonen og hvilken tilknytning disse har til familien, vil være avgjørende for de nye rammebetingelsene. Når jeg var der som forsker og student var jeg der på helt andre premisser enn det som ligger til grunn for de ansattes tilstedeværelse. Det faktum at familien selv bestemte hvorvidt jeg kunne være der, gjorde maktbalansen annerledes enn når de ansattes nærvær la premissene for Maris deltagelse på familiens julefeiring. Situasjonen er dessuten annerledes med vissheten om at den kunnskap de ansatte får om familien gjennom sitt nærvær senere kunne brukes mot dem, for eksempel i den påventede rettsaken om tilbakeføring.

¹⁵ Jeg som forsker er også en utenforstående som gjør noe med situasjonen i mitt nærvær, men jeg finner ikke grunnlag for å tro at den nærhet familiemedlemmene viser hverandre gjennom humor og spøk ikke er tilstede når jeg ikke er der. Det materialet jentene viser meg er oftest laget i andre settinger hvor jeg ikke har deltatt.

Vi har tidligere sett hvor avgjørende ”viktige andre” kan være for å kunne ivareta vår egen selvoppfattelse når vi befinner oss i marginale posisjoner i forhold til andres oppfattelser av oss selv, og for opplevelse av ”å bety noe” (f.eks. Melissa: kap.3). Støtte i en slik situasjon krever rammebetingelser med trygge rom for å prøve ut seg selv, og rom for å uttrykke det som er vanskelig. De endrede rammebetingelsene i situasjonen gjør at det kan være vanskelig for Mari å innhente den intimitet og nærhet familietilhørigheten normalt tilbyr, samtidig som situasjonen også gjør dette vanskelig for de andre familiemedlemmene. Selv om de ansatte fra institusjonen trolig vil se kjærlighet og nærhet mellom Mari og familien som positivt, er det allikevel nærliggende å tro at situasjonen ikke ga rom for Mari til å diskutere den oppfattelsen de ansatte har av henne som person, og hvordan hun opplever den forståelsen av henne selv og hennes situasjon som konstitueres av institusjonen. Når Mari sier: ”... for selv om jeg ville ha glede av dem (familien), så klarte jeg det ikke, fordi jeg satt der med fullstendig pine hele tiden...” viser dette til at hun ikke klarer å innhente den gleden hun normalt har når hun er sammen med familien. Hun blir maktesløs overfor seg selv. Årsaken er at hun ikke føler seg ”fri”. Hvis vi tar et nytt blikk på tegningen til Mari ser vi at hun har tegnet seg selv i en posisjon hvor armene henger tett inntil kroppen. Dette står i sterk kontrast til bevegelses- /uttrykksfrihet. Et nytt blikk på ”hjertermunnen” viser konturer av den virkelige munnen under, og at hjertet er påklistret utenpå denne. Sett i sammenheng med tegningene fra forrige kapittel, hvor Mari har tegnet seg selv med propp i munnen, er en sannsynlig tolkning at hjertermunnen også er et tegn på at julefeiringen som beskrives her gjør det umulig for henne å snakke, noe som både kan være resultat av overføring av opplevelsene fra institusjonen og et ønske om å ikke skape konflikt/ødelegge julen. Dette kan gi mening til utsagnet:... ”og alt det presset jeg følte at satt inni meg...”. Den åpningen som normalt er til stede når hun kan snakke ”fritt” med familien er lukket. Når hun er fratatt muligheter for å handle sånn som hun pleier å gjøre og samtidig fratatt mulighetene til å fortelle noen om den situasjonen som oppleves urettferdig, er hun ikke bare frarøvet viktige bekræftelser på tilhørighet og rollen som ”datter” eller ”søster”, eller motbekreftelser på den negative persondefinerings av henne selv fra viktige andre, men er også fratatt muligheter for å uttrykke de opplevelsene og følelsene hun brenner inne med. En effekt av dette ligner på hva Foucault (2001) kaller disiplinmakt, hvor hun i virkeligheten blir fange i sin egen kropp. På denne måten har ”vokternes” rolle mye dypere implikasjoner for Mari enn de ytre omstendighetene rollen kanskje er tildelt, som å passe på at Mari ikke rømmer eller utsettes for noe i situasjonen.

Hva kan ligge i uttrykket: ”... og jeg hadde bare få timer på meg...” ?

Et poeng over er at de ansattes tilstedeværelse endrer situasjonen fra å være en ”backstage” arena til en ”frontstage” arena som gjør at det utspilles andre kvalitative egenskaper på arenaen enn forventet ved julefeiringen. I fortellingen ser vi at Mari opplever indre press og at hennes bevissthet er rettet mot tidspunkt for at hun må reise tilbake. Et paradoks i fortellingen er at hun samtidig som hun opplever å ha *for kort tid* med familien, også opplever situasjonen så full av indre *press* at hun ønsker å *rømme*:

Det var en helvetes jul for meg, hvert fall! Fordi jeg visste at jeg skulle tilbake til sperret avdeling, og jeg hadde bare få timer på meg, og alt det presset jeg følte at satt inne i meg, og jeg hadde lyst til å bare springe ut døra og rømme...

Mari

Mari har noe hun vil utrette sammen med familien, men tiden er for kort, og det er vanskelig å få utløst det presset hun har inni seg foran de besøkende. Ved besøk i sin alminnelighet har familiemedlemmer oftest en buffer og et forsvarsverk med vissheten om at scenen vil skifte tilbake til ”backstage” etter at de besøkende har forlatt familien. Dersom det har oppstått spesielle følelsesmessige erfaringer i situasjonen, er det nå rom for bearbeidelse av disse sammen med familiens nære eller viktige andre. Da kan personene speile sine tanker og opplevelser og hente bekreftelser eller justeringer fra hverandre på opplevelser som føles usikre. I denne situasjonen er Mari avskåret fra å kunne delta i denne prosessen sammen med familien fordi hun selv er ”besøkende”, i den forstand at hun ankommer og forlater hjemmet sammen med de ”besøkende”. Den sterke bevissheten om tidspunkt for at hun må tilbake til ”sperret avdeling” og at hun har ”for kort tid” får større betydning for Mari. Hun vet at de andre familiemedlemmene kommer til å diskutere situasjonen, og Mari sin situasjon spesielt, etter at hun og de ansatte har dratt. Hun må dra tilbake til avdelingen med ”uforrettet sak”, tilbake til den situasjonen hun befant seg i. Kanskje uten håp om at noen kan hjelpe henne når hun ikke fikk fortalt familien sin om problemene som hun heller ikke får lydhørhet for på institusjonen.

Monopol på en virkelighetsforståelse

I forrige kapittel så vi at den negative persondefineringsen av henne selv etablerte en virkelighetsforståelse som Mari ikke kunne kjenne seg igjen i. Med Goffman vet vi at ulike

mennesker kan tre inn i en og samme situasjon med ulike subjektive grunnlag for å forstå situasjonen. Det kan da oppstå forhandlinger om definisjonen av situasjonen. I noen situasjoner kan en skjev maktbalanse gjøre slike forhandlinger umulig. Under julefeiringen er det vanskelig for Mari å uttrykke hvordan hun opplevde seg selv. Hun dermed også frarøvet muligheten til å forsvare seg og fortelle hvordan hun opplever at tingene henger sammen. Når Mari ikke kan fortelle noen om hvordan hun opplever situasjonen gir dette samtidig institusjonen monopol på den virkelighetsforståelsen de har etablert, ikke bare på institusjonen, men også overfor i de andre sosiale arenaene Mari beveger seg på.

Avslutning

Betydningen av ”pusterom”, og følelsesmessig positiv energi

... Just a perfect day,
You made me forget myself.
I thought I was someone else,
Someone good...

(Lou Reed (1972) i: *“A perfect day”*)

Analysen viser hvordan et tiltak hvor barnevernet mener å støtte, og å legge til rette for tilhørighet og samvær med familien, kan ende med å motarbeide viktige kvalitative egenskaper ved samværet. De negative virkningene et individ kan påføres i totale institusjoner kan bli altomfattende når personen konstant blir minnet om den situasjonen han eller hun befinner seg i på alle sosiale arenaer, uten muligheter for pusterom. For Mari innebærer dette tap av frihet til å kunne se seg selv utenfor den negative persondefinerings av seg selv som bare ”datter”, ”søster” eller bare et normalt menneske. En viktig strategi jentene bruker for å håndtere vanskelige opplevelser er humor og lek. Eksempler på dette er jentenes ”lek” med teater, film, bilder og galgenhumorfortellinger. Album (1996) viser for eksempel hvordan sykehuspasienter kan bruke galgenhumorfortellinger som en strategi for å håndtere vanskelige situasjoner sammen med sine ”likeverdige” medpasienter. Denne type ”forsvarsstrategier” krever som regel andre sosiale arenaer med muligheter for utfoldelse, lek og rom for å kunne ”gjøre narr” av de opplevelsene som er vanskelige. På denne måten er

premissene noe mer enn bare et rom for ”backstage”, hvor mennesker kan la masker falle, og ”være seg selv”. Det krever samtidig publikum og sosiale tilbakemeldinger på handlingene; for eksempel noen som kan le av galgenhumorfortellingene. I ”*Interaction Ritual Chains*” beskriver Randal Collins (2005,[2004]) hvordan mennesker har tilbøyelighet til å søke sosiale arenaer som gir positiv feedback, som igjen kan gi personen hva Collins kaller: ”følelsesmessig positiv energi”.

Samtidig kan det å bare være sammen, se film eller gjøre andre ting gi pusterom og hvile fra den situasjonen de er i. Et eksempel på dette er en gang en venn av familien og jeg er der og alle sitter og snakker, ler og tøyser sammen. Gry og vennen bestemmer seg for å gå ut på trappa for å ta en røyk. Plutselig kommer Gry løpende inn igjen, og sier: ”*herregud, jeg kan jo ikke sitte der jeg, noen kan jo se meg!*”. Gry er ”egentlig” på rømmen, og har kommet hjem for en kort stund. Hun vet hun ikke kan være der lenge, fordi hun vet politiet kommer for å lete etter henne her. I den situasjonen hvor vi alle satt og pratet og lo, kunne Gry ”glemme” seg selv og den situasjonen hun er i: At hun er barnevernsbarn på rømmen. For en stund kunne hun være *bare* en vanlig jente, søster og datter. Det at vi befinner oss på andre sosiale arenaer gir ikke bare andre rolleidentiteter, bekreftelser på oss selv og pause fra de arenaene vi opplever negativt, men kan også gi oss styrke og gjøre oss bedre rustet for å håndtere arenaer som vi opplever vanskelig når vi kommer tilbake.

8. Er dette livet?

Sosial integrasjon. Tilhørighet. Taust språk

Store deler av sosiologien har som emne sosial integrasjon, å forstå dens vilkår og forskjellige former. En viss grad av integrasjon er en livsnødvendighet for mennesket som artsvesen. Dets behov, følelser og tanker trenger å formidles, utdypes, bestyrkes av andre menneskers behov, følelser og tanker. Hvis ikke, går mennesket til grunne – sykner hen, blir sinnsforvirret og lignende. Sosialitet er således et vesenstrekk ved mennesket som sådant, dvs. et hvert menneske må alltid være en del av en samfunnsmessig helhet.

(Østerberg:1997:27)

Innledning

Formålet med barnevernloven (§ 1-1) er å sikre at barn og unge som lever under forhold som kan skade deres helse og utvikling, får nødvendig hjelp og omsorg i rett tid, og å bidra til at barn og unge får trygge oppvekstvilkår. Atferdsinstitusjonenes rolle er å hjelpe ungdom som ansees å ha en atferd som virker skadelig for deres egen utvikling, eller som er til alvorlig skade for samfunnet eller miljøet de befinner seg i. Samtidig som de skal tilby døgkontinuerlig omsorg og skjerming fra negative miljøer, skal de gjennom behandling endre ungdommenes atferd og holdninger på en slik måte at det kan lære å leve et selvstendig liv innenfor normalsamfunnet. Å oppholde seg i ulike kriminelle eller andre asosiale miljøer som ofte er knyttet til rusbruk ansees som en risikofaktor ved individet som kan være destruktivt for det selv, og kan være grunnlag for den bekymringen som ligger bak et vedtak om plassering i atferdsinstitusjon (Andreassen, 2003).

I "Outsiders" stiller Becker (1963) spørsmålet om hvorfor noen mennesker "blir" avvikere: hvordan de kommer inn i en livssituasjon som avviker fra det normale samfunnets måte å leve på. Som en motpol til individorienterte perspektiver som forklarer avvik med psykologiske, patologiske og biologiske kjennetegn knyttet til individet selv, flytter Becker fokus over på de sosiale prosessene som stempler individet som avvikler. I tråd med Meads måter å tenke om selvet som sosialt betinget gjennom samhandling, er Becker opptatt av hvordan mennesker som blir behandlet som om de er avvikere, som et resultat av denne behandlingen blir avvikler (jfr, Thomasteoremet og Mertons berømte selvoppfyllende profeti). Ikke bare fordi individet tar til seg definisjonen som om den skulle være sann og handler

deretter, men fordi ulike sanksjons- og kontrolltiltak som settes i gang fra samfunnets side kan ha iboende uintenderte konsekvenser for individet og dets samspill i det sosiale liv. Med Merton kan vi tenke oss skillet mellom manifeste og latente funksjoner, hvor de manifeste funksjonene i barnevernets målsetting om normalisering, samtidig kan ha latente funksjoner som gjør normal livsførsel vanskelig tilgjengelig. For at en handling skal defineres som avvikende, kreves en reaksjon mot handlingen. Avvik er derfor ikke en kvalitet ved handlingen i seg selv, men noe som defineres i en interaksjon mellom aktør og reaksjoner fra omverdenen.

Dermed tilbyr Becker et interaksjonistisk perspektiv, som setter fokus på selve relasjonen mellom individ og samfunn. Dette vil samtidig inkludere et kommunikativt aspekt, hvor reaksjonene mellom aktørene avhenger av hvordan de tolker hverandres handlinger ut fra de symbolske signalene som sendes mellom dem. For Becker er det ikke nok at et individ ut fra dets handlinger defineres og tolkes som avviker. Det kan være ulik oppfatning mellom individet selv og de som tolker individet til å være avviker. I de tidligere analysene har det fremkommet et konfliktfylt gap mellom hvordan hjelpeapparatet og omverdenen tolker informantenes atferd, og hvordan informantene oppfatter seg selv, og de problemene de har. I vedtaket og datamaterialet for øvrig fremkommer tilhørighet til negative miljøer som en viktig årsak for plasseringen av Mari på atferdsinstitusjon, og som samtidig definerer Mari inn i rollen som ”rusbruker” og ”prostituert” som vi har sett i de tidligere analysene. (Se for eksempel vedtak i fotnote s. 70). For Becker er det avgjørende hvordan individet kom inn i et avvikende miljø i første omgang, hvordan personen oppfatter seg selv, og hvorfor det fortsetter en eventuell tilknytning til et avvikermiljø. Det var i den perioden som informantene bodde på Furulund at deres tilknytninger til de ulike submiljøene utviklet seg. I dette kapitlet trer jeg derfor et skritt tilbake i tid, og søker utvidet kunnskap som kan belyse hvordan denne utviklingen skjedde.

I de foregående kapitlene har vi sett hvordan jentene opplevde sin relasjon til de ansatte ved Furulund (kap.3), og hvordan de opplevde en endring i deres relasjon til omverdenen da de flyttet på institusjon (kap.4). I praksis handler dette om to ulike sosiale sfærer som jentene befinner seg i på samme tid. Disse sfærene må sees på som to ulike sider ved jentenes liv som innvirker på hverandre, og som utgjør en bredere ramme for den situasjonen de lever i. I tillegg til Furulund som etter vedtak står som ansvarlige for den daglige omsorgen for jentene, skal de forholde seg til hjemmet som besøksenhet med bestemte besøksordninger

(Dok). Det jeg søker etter her er kunnskap om jentenes livssituasjon slik de opplevde den på Furulund i en utvidet ramme. Hensikten er å sette bosituasjonen inn i en bredere kontekst som innbefatter det nærmiljø som boenheten eksisterer i.

Ut fra datamaterialet er det ikke bare to, men fire ulike sosiale sfærer som utpeker seg som betydningsfulle for jentenes liv, og som danner grunnlag for deres erfaringslandskap og handlingsstrategier i denne perioden: (1) Furulund som tiltaksbolig, (2) Familiehjemmet, (3) Jentenes relasjoner til lokalsamfunnet og (4) Jentenes tilknytninger til forskjellige grupper som karakteriseres som submiljø.

Furulund som total institusjon og "tom tid"

I *"Anstalt og menneske"* bruker Goffman begrepet "totale institusjoner" om institusjoner som har døgnkontinuerlig omsorg for individet, og hvor de som bor på institusjonen har alle sine aktiviteter knyttet til selve institusjonen. Det som kjennetegner en total institusjon er at den i stor grad avskjærer mennesker fra samfunnet utenfor, selv om dette vil kunne variere mellom ulike institusjoner. En implikasjon av dette er at den tredelingen (arbeid/skole, fritid, hjem) av døgnet som et menneske normalt har ute i samfunnet faller bort når alle aktiviteter skjer innenfor institusjonen (Goffman, 1967, [1961]). Furulund var opprinnelig ment som en åpen bo-base hvor jentene skulle kunne opprettholde sine sosiale aktiviteter og tilknytninger i bygda, og samtidig opprettholde kontakt med sin mor gjennom en alminnelig samværsordning med hjemmet. Far bor utenfor bygda, og besøksordninger er som sagt begrenset til to ganger i året, under tilsyn (dok.).

Da jentene falt ut av skolesystemet og mistet muligheten til sine vanlige fritidsaktiviteter på andre sosiale arenaer utenfor institusjonen fikk den faktiske bosituasjonen på Furulund likevel noen av trekkene som preger en total institusjon. I kapittel 4 så vi at jentene ikke kunne bevege seg i bygda på dagtid, og at dette førte til at de etter hvert søkte andre miljøer i nabobygda på kveldene. Mangelen på andre sosiale arenaer gjorde at livet i praksis ble en døgnkontinuerlig tilværelse hvor alle aktiviteter skulle foregå i regi av institusjonen. Gry's retrospektive beskrivelse av Furulund en gang på slutten av feltarbeidet kan illustrere dette: *"Når jeg tenker tilbake på tiden ved Furulund, så er det helt sprøtt; alt skulle liksom foregå inne i det lille firkanta huset! Det var helt sykt!"* Gry henviser til situasjonen som syk.

Begrepet "tom tid" brukes av Goffman (1967,[1961]) for å betegne en livssituasjon hvor et individ i en total institusjon opplever å være fratatt sine tidligere sosiale tilknytninger, sosiale status, og tidligere rolleidentiteter. Når individet er i en maktesløs posisjon i forhold til å opprettholde sitt sosiale liv utenfor, kan "tiden" miste sin mening. Den blir tom. På samme måte kan vi si at jentenes tap av sosialt liv i omverdenen, savnet av normale familieaktiviteter og av noen som brydde seg om dem var påtrengende- noe som kunne gi den samme opplevelsen av "tom tid" som preger totale institusjoner. Den "tomme tiden" beskrives av alle jentene som: *"vi gjorde ingenting, de andre så bare på tv eller noe, og etter hvert sov vi til fem – seks om ettermiddagen og så filmer om natta"*. I sum kan mangelen på samhandling og tilhørighet til institusjonen sammen med den opplevde isolasjonen fra resten av verden ha skapt en anomisk situasjon, eller for å si det med Gry: "syk".

Hjem, viktige andre og submiljø

Det jeg her definerer som hjemme, er det hjemmet hvor jentene bodde sammen med mor inntil omsorgsovertakelsen, og som også er det stedet som har fungert som utgangspunkt for feltarbeidet. Jeg som forsker har sett hjemmet som det knutepunktet hvor alle kan møte hverandre. På denne måten blir hjemmet et slags bestandig punkt i tilværelsen også for jentene, selv om de bor på ulike institusjoner eller fosterhjem.

Skifte av bosted medfører ikke bare faktiske, strukturelle endringer for hvor jentene geografisk bor, men vil også endre rammebetingelsene for de andre arenaene jentene har tilknytning til. Vi så hvordan deres forståelse av omsorg knyttet til egenskaper ved en morsrolle og "familie", at noen bryr seg, ble satt på prøve i den nye rammen for omsorg på institusjonen. Samtidig så vi hvordan jentenes posisjon ute i omverdenen endret seg, og hvordan dette kunne påvirke forståelsen både av verden rundt dem og av dem selv. Det er sannsynlig at de strukturelle endringene også i deres relasjon til familiehjemmet påvirkes. Med vedtak om faste besøksordninger endres hjemmet fra en ramme som "hjem" til en ramme som "besøksarena" hvor det hverdagslige samværet faller bort. I praksis betyr dette at hjemmet er, og oppleves som, "forbudt område" utenfor de bestemte besøkstidene. Et sitat hentet fra et intervju med jentenes mor kan illustrere dette:

Det var når barnevernet hadde overtatt, da gikk jo dommen ut på at jeg ikke fikk ha jentene mer enn hver andre lørdag. Men det synes nok noen av de på Furulund også var veldig dumt, så det hendte at jeg fikk ta med meg jentene likevel. Og jeg husker spesielt en gang, da var Mari med meg, så kjørte vi i rundkjøringen her nede, og så plutselig tar hun av beltet og kaster seg ned på gulvet. Så spurte jeg hvorfor hun la seg ned der, da, og da svarte Mari: ”ingen må jo se at jeg er sammen med deg, mamma...”, det synes jeg var... da var hun så redd for at vi skulle få straff, for at hun var sammen med meg, liksom.

Johanne

At hjemmet er forbudt utenfor bestemte besøkstider har ikke bare følelsesmessige konsekvenser, men gjør også at jentene ikke har noen å dra til når de selv opplever at de trenger støtte. Det er ikke alltid at behov for støtte og omsorg sammenfaller med vedtatt besøkstid. I en samtale viste Mari meg notater fra noe hun hadde skrevet for å huske hva hun ville si når hun skulle vitne i en rettssak. En av tingene hun la vekt på om Furulund var at ”*de ansatte der, de hadde ikke kontakt med mamma*”. På spørsmål fra meg om hun hadde ønsket det, svarer Mari: ”*så klart, mamma er jo moren vår. Hun burde få vite alt som skjer med oss, vi er jo tross alt døtrene hennes. Det føltes som at de ikke ville at vi skulle ha kontakt*”. For Mari kunne det være en trygghet at en som hun vet bryr seg om henne også vet hva som skjer med henne. Datamaterialet viser mange eksempler på hvordan Mari opplever at hun er fratatt retten til å snakke med moren. Hun uttrykker behov for å vite at moren vet hvor hun er og hva som skjer med henne. Det er rimelig å anta at opplevelsen av at de ansatte motsatte seg kontakt mellom jentene og mor som nær person, kunne øke motstanden mot personalet og dermed hindre tilhørighet.

Noen av de ansatte fikk rollen som ”viktige andre”, noe som hadde betydning for tilhørighet og opplevelsen av å bety noe, opplevelsen av å være et menneske. Når ingen ”*sånne*” var på jobb opplevde de ekskludering. Jentene hadde da ingen å komme hjem til på institusjonen, som Melissa sa: ”*når det ikke var noen sånne på jobb, da ble vi som regel involvert i noe og kom tilbake helt på trynet*”. Selv om også Mari differensierer mellom de ulike ansatte på Furulund, er det først og fremst i familiehjemmet at hun henter støtte når hun ikke opplever at de ansatte bryr seg. For Melissa er problemet mer komplekst. For henne var relasjonen til familiehjemmet også vanskelig på denne tiden. I et utdrag fra intervju med Melissa fremtrer det en sammenheng mellom svak tilhørighet til hjem og institusjon, og tilknytning til sub-miljø på denne måten:

Jeg opplevde det litt sånn: Jeg hadde ikke noe særlig kontakt med familien i det Furulund startet. Jeg fikk ikke skikkelig kontakt med mamma før i fjor, egentlig... Gry og Mari, de var jo såpass unge enda, så de hadde ikke fått noen sånne kontakter enda, så de løp jo hjem til mamma. Jeg hadde vel et ganske negativt miljø, som jeg vanka i... Men vi trengte jo ikke stikke av for å få i oss stoff. De siste åra så begynte jo Mari også å bli litt kultivert inn i hasj, så den siste perioden satt vi og røyka hasj inne på rommet vårt, også kommer liksom en av disse miljøarbeiderne inn og sier: "nei, sitter dere her og røyker hasj..", så bare gikk de igjen og det var liksom alt...

Melissa

Når Gry og Mari løper hjem, drar Melissa til et "negativt miljø" som hun vanket i. Når Melissa beskriver miljøet hun vanket i som negativt, kunne dette være resultat av en retrospektiv vurdering: At hun på fortellertidspunktet er integrert i normal skole og har brutt med det "negative miljøet", og at hun nå bruker "normalsamfunnets" moralske vurderinger av miljøet. Hun anser tilknytningen for å være en dårlig erstatning for tilhørighet til familien: "... Jeg fikk ikke skikkelig kontakt med mamma før i fjor, egentlig... Gry og Mari, de var jo såpass unge enda..., så de løp jo hjem til mamma. Jeg hadde vel et ganske negativt miljø, som jeg vanka i... ". En sannsynlig tolkning er at det negative miljøet som Melissa beskriver må sees på som hennes tilpasningsstrategi mot den utstøtningen hun opplevde lokalt og mangel på tilhørighet til både hjemmet og til Furulund. I uttrykket: "Men vi trengte jo ikke stikke av, for å få i oss stoff" avviser hun tilgangen til bruk av rus som årsak til rømningene, og henviser i stedet til at de ansatte ikke brydde seg om dem: "nei, sitter dere her og røyker hasj...", så bare gikk de igjen, og det var liksom alt... ". Hun tydeliggjør at de rømte i mangel av noen som bryr seg om dem, og ikke for å få tak i rus. I vår kultur er hasjbruk blant barn og ungdom sett på som skadelig og som et sterkt faresignal. I uttrykket bruker Melissa bruken av hasj inne på institusjonen som bevis for hvor lite de ansatte brydde seg om dem. Det blir et språk som sier: "enda de så at vi satt og skadet oss selv, gjorde de ingenting". I den situasjonen jentene befinner seg i - at de er barn som skal motta omsorg fordi de ikke har noen andre til å ta vare på seg - forventer Melissa at hjelperne griper inn når de ser at jentene skader seg selv. Når de ikke får den forventede reaksjonen, hjelp, blir dette forståelig nok et tegn på at de ansatte ikke bryr seg om dem. Bruken av hasj inne på institusjonen er beskrevet i dokumentene som en av årsakene til nedleggelsen av Furulund.

Et hjem må i vår kultur ansees for å være et sted der en kan bo og være sammen med sine nære. Et sted en kan være trygg. For mine informanter er situasjonen en annen. Jentene har flyttet mye og bor ikke alltid sammen. Den tiden de bor på Furulund er den lengste tiden de

bor på ett sted etter omsorgsovertakelsen, og varer i overkant av tre år (Dok.). I disse årene er det der de skal sove, spise og føle tilhørighet. På denne måten overtar institusjonen en del av de oppgavene som normalt tilhører hjemmet, og blir dermed også et ”hjem”. Hva som er ”hjem” blir et sårt og vanskelig tema. For Gry og Mari handler dette om å bli nektet det hjemmet de vet at de har (informantene, dok.). Det er vanskelig å knytte seg til de som skal hjelpe dem når de opplever av at disse motarbeider samvær med moren. I Mari sin forståelse av omsorg er det å få lov til å være sammen med mamma, en ”tatt for gitt” rett som blir satt på prøve. Alle barn har rett til en mor. For henne kan dette motarbeide opplevelsen av at de ansatte ønsker henne vel.

For Melissa handler dette om at hun ikke har noen å dra ”hjem” til når de ”viktige andre” ikke er på jobb, og hun opplever turbulens i relasjonen til familien. Det må understrekes at dette er en forenklet tolkning. Datamaterialet viser at også Mari finner noen hun opplever å kunne snakke med på Furulund, og det er mange eksempler på at tilknytningen mellom Melissa og mor er sterk og viktig selv om, eller på tross av, problemene i denne tiden. Det finnes også flere eksempler på at det er Melissa som tar ansvaret med å varsle moren når det skjer alvorlige ting med Gry og Mari på institusjonen, eller at de har rømt (Informantene, dok.).

Et viktig fellestrekk er at jentene er fratatt en viktig kvalitativ egenskap som hjem og omsorg normalt har: Noen som er der for dem når det oppstår små og store kriser eller andre viktige begivenheter - uavhengig av regler. Det er for eksempel i vår kultur en klar forventning at omsorgspersoner skal dra fra jobb og andre aktiviteter dersom noe alvorlig oppstår med de som en har omsorg for. På denne måten har omsorg forrang for arbeid, det er mennesket som er viktigste punkt i tilværelsen. I den situasjonen jentene befinner seg i, er tilgangen til hjelp fra viktige personer strukturert ut fra bestemte samværsregler og arbeidstid. Med dette kan vi si at barna også frarøves en viktig opplevelse av verdighet barn i vår kultur ofte har, noe som speiles i våre kulturelle forestillinger og fortellinger som ofte handler om at barna er det mest verdifulle vi har. Dette er fortellinger og forestillinger som også finnes i jentenes rammeforståelser av omsorg, og som setter premisser for forventningene de har til de som skal gi dem omsorg. Brudd på disse forventningene blir signaler som motarbeider opplevelsen av verdighet. Det er sannsynlig at vissheten om at de ikke kan kontakte de menneskene som står dem nær gjør situasjonen utrygg og kan medvirke til økt opplevelse av krise i vanskelige situasjoner.

Taust språk

Over så vi at den bosituasjonen jentene befant seg i på Furulund kunne ha visse anomiske trekk i form av mangel på tilhørighet og sosial plass i samfunnet. I ”Selvmord” viser Emile Durkheim (1997, [1897]) hvordan en så privat handling som selvmord kan være sosialt betinget. Med hans ulike begreper om ”altruistiske”, ”egoistiske”, og ”anomiske” selvmord¹⁶ viser han hvor viktige mennesker er for hverandre og hvor viktig tilhørighet og sosial integrasjon er for menneskets evne til overlevelse. Mine informanter har i løpet av karrieren som barnevernsbarn flere innleggelsler ved Barne- og ungdomspsykiatrisk avdeling, for selvskading eller selvmordsforsøk (Informantene og dok.). Melissa har dette å si om innleggelsene: *Ja, de gangene vi prøvde å ta selvmord, da var det litt hjelp å få. Akkurat de dagene der, men så blei vi jo bare sendt rett ut igjen...*”

En hendelse hentet fra feltarbeidet viser hvordan mangel på tilhørighet i siste instans kan føre til et ønske om å forsvinne og å skape ideer om selvmord. Hendelsen handler om en tegning som Mari tegnet da hun bodde på Furulund. Jeg ser den i kontekst både som hennes presentasjon og forklaring adressert til meg som forsker, og på det forholdet at den er tegnet på institusjonen.

Utdrag fra feltarbeid:

Vi sitter på rommet til Mari, hun forteller om Furulund, og sier plutselig:

”Vent, jeg må hente noe... som bevis på hvordan jeg hadde det der. Ingen brydde seg. Når jeg bodde der, tegnet jeg flere selvmordsbrev... og det er ikke så morsomt, å tegne selvmordsbrev når du er tolv-tretten år!”

Hun løper ned og kommer opp igjen med 4 tegninger og brev. Den første tegningen er datert tre år tilbake i tid, Mari er omtrent tretten år. Jeg kan se at det er lenge siden hun tegnet den, den er så tydelig en barnetegning. Mari har tegnet seg selv i et kjellerrom sammen med andre stoffmisbrukere som ligger strødd utover gulvet. Noen setter sprøyter på seg selv. På tegningen er det skrevet: *”Er dette livet?”*

Mari forklarer: *”Tegningen illustrerer liksom: er det her jeg skal være? De andre tar sprøyte da, men det gjør ikke jeg.”*

¹⁶ I ”Selvmord” bruker Durkheim begrepene altruistiske, og egoistiske selvmord som resultater av, og bilder på, ulike grader av integrasjon. Anomisk selvmord brukes som indikator på normløshet. Slik jeg ser det i analysen her, som også vil være i tråd med Durkheims integrasjons – og avviksteorier, må den anomiske tilværelsen her sees i sammenheng med svak integrasjon og tilhørighet.

Selve handlingen i situasjonen, at Mari henter tegningene og vil vise dem til meg, har et motiv: ”*som bevis på hvordan jeg hadde det der (Furulund)*”, og må derfor leses som et budskap til meg som forsker. Et ønske om å formidle at det var ille der. Fordi: ”*ingen brydde seg*”. Presentasjonen sender også et budskap om intensjon tilknyttet tegningen: den presenteres som ”*selvmordsbrev*”. I sum blir dette: ”fordi ingen brydde seg, tegnet jeg selvmordsbrev da jeg bodde på Furulund, enda jeg bare var tretten år”.

Tegningen har også mening i seg selv som må knyttes til tegningstidspunktet: Teksten på tegningen ”*er dette livet?*” spør om et liv i rusmiljø (tegningens innhold) er alt livet tilbyr henne. At dette stilles som et spørsmål, viser til at det kan finnes flere former for liv. Dette gir tegningen anstrøk av håp, ved siden av håpløsheten. Andre mulige former for liv kan være ideer om tidligere liv som Mari vet eksisterer. Det illustrerer kanskje savnet etter det livet hun hadde som hun opplever at hun mistet da hun kom på Furulund (kap.4), og drømmen om å bo hjemme som Mari har (Mari selv, og dok.).

Tegningen bærer et budskap som sier: ”hvis dette er livet, vil jeg ikke leve”. På den måten tar hun avstand fra rusmiljøet: Det er ikke der hun hører hjemme, noe hun også bekrefter ved å skape et skille mellom seg selv og de andre i miljøet, både i tegningens innhold og i uttrykkene: ”*de andre tar sprøyte da, men det gjør ikke jeg*”. Håpløsheten i tegningens alvorlige budskap ligger dermed ikke i at hun ser seg selv som narkoman der og da, men at hun opplever at tilgangen til andre former for liv er skåret over. Det peker tilbake på hennes egen situasjon som avskåret fra omverdenen uten noen.

Avslutning

Analysen viser at det finnes en sammenheng mellom mangelen på det å ha noen å reise til - et sted en kan oppleve seg som trygg, tatt vare på og ønsket – og tilknytning til submiljøer. Samtidig så vi at en tilværelse uten andre aktiviteter ute i normalsamfunnet kunne føre til meningsløshet og ”tom” tid, som ble til en anomisk tilværelse. At Gry og Mari også etter hvert fant seg andre venner utenfor hjemmet, må både regnes som en forsvarsstrategi mot utestengningen fra lokalsamfunnet og et resultat av jentenes alder, men også som et resultat

av økt bruk av politi ved innhenting når de rømte hjem. Hjemmet ble et mindre trygt sted å være. Økt bruk av politi er godt beskrevet både i dokumentene og av informantene selv.

På denne måten fremkommer det sosiale livet ute i verden som vesentlig i jentenes liv. Kanskje er det sånn at de aktivitetene vi er med på utenfor hjemmets fire vegger gir oss erfaring og mening som bringes inn i hjemmet og fungerer som grunnstoff for videre meningsdannelse der, for så å tas med ut igjen. Et hjem uten sosial omgang ville dermed også til syvende og sist kunne bære noen av trekkene til en total institusjon, som tilfellet var med Furulund. Trygghet, kjærlighet og tilknytning til ”viktige andre” fremkommer gjennom hele analysen som vesentlige verdier, men som også må ha forankring i den sosiale verden vi lever i. I en retrospektiv vurdering av Furulund viser Mari hvordan det i virkeligheten ikke bare handlet om mangel på tilhørighet og noen som brydde seg på selve institusjonen, men at også deres sosiale forankring utenom hadde betydning: ”Så klart, hvis jeg kunne være hos mamma når jeg ville, og beholde alle vennene og gå på skole, da ville Furulund vært kjempefint!”. Denne oppfatningen deles av alle informantene, også mor:

Hvis Furulund hadde fungert slik det var meningen; at jentene kunne bo der, og gå på skole, og få hjelp til det, og jeg kunne besøkt de der, og de kunne komme til meg når de ville, da tror jeg det kunne fungert bra!

Johanne

PÅ RØMMEN

Det her er liksom noen som bare har gått videre, og der står jeg liksom igjen, og bare føler meg som en dritt, og når jeg endelig har kommet meg fri, og folka leter etter meg, og..., og hva gjør jeg nå?, og bare griner, og jeg er liksom midt i ødemarken, og... jeg vet at politiet er etter meg, og at du ikke kan ta kontakt med noen fordi politiet leter etter meg...

Mari

9. Om kommunikasjon

En inspirasjonskilde i denne oppgaven har vært Goffmans innsikt om at:

... enhver gruppe mennesker – fanger, innfødte, piloter eller pasienter – utvikler en særegen livsform, som får mening og forekommer normal, når man først kommer på nærmere hold...

(Goffman, 1967: 5, [1961])

Innledning

Å være nær på en slik måte at en kan forstå et annet menneske, impliserer at man i en viss grad er i stand til å sette seg inn i den annens posisjon (Mead, 1934), noe som også er forutsetninger for nærhet og innlevelse. Hos Goffman (1974) forstår mennesker situasjonene de befinner seg i ved å ramme dem inn i en kontekst som består både av felles kulturelle og normative koder, og subjektive erfaringsgrunnlag. Noen ganger har mennesker veldig ulikt erfaringsgrunnlag. Da er kommunikasjon det som kan gi grunnlag for kunnskap og forståelse. I en gjensidig interaksjonsprosess hvor man forsøker å lytte, og forstå den andre, kan rammene utvides og smelte nærmere eller legge seg over hverandre. Uten tilstrekkelig kommunikasjon vil de ulike subjektive erfarings- og kunnskapsgrunnlagene gi ulike rammer til samme situasjon. Rammene er styrende for hvordan aktørene handler. Dersom de ulike handlingsstrategiene utvikler seg i hver sin retning kan dette gjøre gapet mellom rammene for forståelse større. I dette kapitlet skal vi se hvordan dette kan være med på å hindre nærhet, og i stedet skape en distanse som gjør kommunikasjonen mellom hjelpeapparatet og informantene enda vanskeligere: de handler ut fra hver sine logikker og systemer å forstå verden på. For å forstå den utviklingen som skjer er det dermed nødvendig å se nærmere på hvordan de ulike aktørene forstår, og tolker den situasjonen de handler i. Dette innebærer samtidig et skifte i metodegrep, ved at det i større grad enn tidligere også legges vekt på hjelpeapparatets reaksjoner, ut fra hvordan disse kan tenkes å ha tolket situasjonene. Mine tolkninger av dette springer ut fra begrunnelser og vedtak i dokumentene, samt målsettinger som er nedfelt i barnevernloven. Hovedfokus er fortsatt på informantenes erfaringer og handlingsstrategier, med alternative måter å forstå disse på.

Analyse

I den første analysen tar jeg utgangspunkt i to hendelser fra foregående kapittel: (1) Tegningen: *Er dette livet?*, og: (2) Hendelsen med røyking av hasj inne på Furulund. Den siste hendelsen er en hendelse jeg ikke selv har observert, men hendelsen er så godt dokumentert både fra barnevernet (dok.) og av informantene selv, at jeg likevel finner det faglig forsvarlig å benytte den i analysen her. Det handler om handlingers kommunikative aspekt, og hvordan handlinger kan inneholde andre budskap enn det som synes umiddelbart ved første øyekast.

Thomas J. Scheff (2005) er i sin artikkel "*The structure of context: Deciphering Frame Analyses*" opptatt av hvordan sosial interaksjon og handlinger må forstås i kontekst. Han retter fokus mot handlinger hvor det finnes en diskrepans mellom hva som sies og hva som menes/gjøres, eller mellom selve handlingen og handlingens symbolske budskap. Han henviser til Goffman for å vise at våre handlinger alltid er rettet mot hvordan vi tror at andre vil tolke og forstå disse:

In all social interaction we find ourselves with one central obligation: to render our behavior understandably relevant to what the other can come to perceive is going on. Whatever else, our activity must be *addressed to the other`s mind*, that is, to the other`s capacity to read our words and actions for evidence of our feelings, thoughts, and intent.

(Goffman 1983: 53, i: Scheff (2005): "*The structure of context: Deciphering Frame Analyses*")

Med andre ord er vår oppfatning av hvordan andre vil kunne forstå og lese oss, et essensielt viktig aspekt ved gjennomføringen av våre handlinger. I Maris erfarings- og kunnskapslandskap er det sannsynlig at det å bli rusmisbruker er en situasjon som hun tenker at barnevernet vil se på som noe av det verste som kan skje med henne. På denne måten betegner Mari gjennom tegningen: "*er dette livet?*" ett verst tenkelig scenario, foruten døden som alternativ, som kan være adressert til noen som kan hjelpe henne. I så fall kan den leses både som en kritikk av hjelperne: "*se hva dere gjør med meg*", og som rop om hjelp: "*hvis jeg ikke får hjelp nå skjer det aller verste som kan skje med meg*".

I en situasjon hvor handlingens motiv er å vise det verst tenkelig scenariet som mål i seg selv, kan et samtidig mål være å fremvise sine følelser sterkest mulig. Dette betyr at tegningen ikke

nødvendigvis skildrer en virkelighet, men må sees på som en synliggjøring av hvor skremmende et barn kan oppleve en slik situasjon, med alle de forestillinger for fremtiden en slik opplevelse kan gi. Et skremselsbilde hun antagelig også deler med de som skal hjelpe henne. Jentene er også svært opptatt av selvmord som tema, og en annen gang under feltarbeidet diskuterer jentene selvmord:

Utdrag fra feltarbeid:

Alle jentene og jeg er i bilen på vei hjem til moren. Mari sier:

”En gang på Furulund, da skulle alle de ansatte ut og handle, også lurte de på om jeg ville være med. Men jeg var så dårlig da, jeg satt bare med kniven og var ruset; jeg var skikkelig dårlig. Så jeg sa at jeg ikke ville være med, jeg ville bare sitte der. Så dro de, alle sammen! De tok med seg Melissa og Gry, og jeg ble helt alene! Så når de kom hjem, så måtte jeg sendes rett på Bupa¹⁷, for da hadde jeg skåret meg opp, da... Men jeg synes ikke at voksne mennesker skal la en femten år gammel jente være helt alene når hun er så syk! Men der og da ville jeg jo bare være alene, bare forsvinne...”

Melissa bryter inn: *”men hvis du virkelig ville ta livet av deg, så hadde du klart det! Så det er jo det at man trenger hjelp!”*

Både Gry og Mari er enige med Melissa om denne tolkningen av selvmord: de ville ikke egentlig dø, de ville ha hjelp. De ville si: *”nå må noe bare skje!”*

Jentenes diskusjon om selvmord tydeliggjør disse handlingene som et rop om hjelp, noe som også forutsetter at de har tillit og tro på at de ansatte er der for å hjelpe dem. Samtidig er de i sin ytterste konsekvens et eksempel på at handlinger kan ha et annet budskap: *Vi trenger hjelp*”, og motiv: *”Å få hjelp*”, enn det målet handlingen fysisk ser ut til å vise, i dette tilfellet: *”Å ta sitt eget liv*”. Dette viser betydningen av å skille mellom en handlings konkrete uttrykk, og det symbolske budskap når handlingen er rettet mot en bestemt antakelse av hvordan mottaker vil tolke handlingen.

Handlingene er dramatiske. De må tolkes som uttrykk for desperate handlinger i situasjoner hvor andre former for kommunikasjon ikke når frem, og en samtidig befinner seg i en maktesløs situasjon en trenger hjelp til å komme ut av. Dermed er de også en viktig

¹⁷ Barne- og ungdomspsykiatrisk avdeling

illustrasjon på hvor maktesløs et menneske kan bli av å oppleve det å ikke bli forstått, sett, og hørt av andre mennesker.

Mellom barn og voksen

Som ungdommer befinner jentene seg i en periode i livet hvor grensene mellom det å være barn, og det å være voksen kan være vanskelig. Dette innebærer at det også kan oppstå situasjoner hvor det kan være vanskelig å vurdere, og predikere, andres tolkninger av en selv fordi krav og forventninger til et barn er annerledes enn til voksne.

I analysene over fremhever informantene selv sin rolle som barn: *”det er ganske sterkt å tegne selvmordsbrev når du er 12 -13 år”*, og *”jeg synes ikke at de ansatte skulle la en femten år gammel jente sitte alene når hun er så syk...”*. I deres verden er de barn som bor på institusjon, for at noen skal ta vare på dem som erstatning for at de ikke kan bo hjemme. Samtidig har de lært at det å røyke hasj, og å oppholde seg i negative miljøer er skadelig og noe som er voksne omsorgspersoners ansvar å passe på at barn ikke gjør.

Scheff's (2005) måte å se på kommunikasjon og handlingsstrategier kan sette episoden med hasjrøyking inne på institusjonen i et nytt lys. Når jentene velger å røyke hasj inne på institusjonen fremfor å gjøre dette andre steder, kan dette sees på som et aktivt valg om synliggjøring av forbudte handlinger. I så fall kan de også tolkes som et forsøk på å oppnå respons og reaksjon i en situasjon hvor de er maktesløse i forsøket på å nå frem til de ansatte. På denne måten kan handlingene være et språk rettet mot hvordan de tror at de ansatte vil reagere, i et håp om at de ansatte skal forstå at de i virkeligheten trenger hjelp: *”Hallo, vi er barn som sitter her og røyker hasj, det er dere som skal passe på oss, og nå trenger vi at dere bryr dere, og hjelper oss”*.

Felles ”skremselsbilde”: ulike handlings – og tolkningsrammer

Hva slags reaksjon handlingene utløser, er avhengig av hvordan disse tolkes av de som skal hjelpe. Fra barnevernets side kan handlingene leses som tegn på at jentene er ungdom som ikke vet sitt eget beste, og som gjennom atferd skader seg selv. Handlingene leses da som tegn som viser at de befinner seg i en risikosone for å bli rusbruker og prostituert. I kap. 6 så vi hvordan Mari opplevde plasseringen og behandlingen av henne selv *som om* hun er

rusbruker og prostituert. Det er sannsynlig at roller som ”kriminell”, ”rusbruker” og ”prostituert” for Mari er roller som voksne mennesker befinner seg i, og som hun ikke kjenner seg selv igjen i. Hennes bilder av en rusmisbruker, prostituert eller kriminell kan ligne på de skrekkbildene samfunnet produserer av disse gjennom kulturelle fortellinger og i media. Et eksempel på dette ser vi i tegningen: ”er dette meg?” som ble presentert i kap. 6. Forestillingene utgjør et fremtidig skrekkbilde, et scenarie Mari ønsker hjelp til å unngå. For Mari så vi at dette innebar hjelp til å finne en alternativ livsform, i form av sosial tilhørighet, trygghet og noen som bryr seg om henne innenfor det samfunnet hun lever i. Dette er kanskje aller best illustrert i analysen: ”Er dette livet?”, men er også underliggende i hele datamaterialet for øvrig. På denne måten kan vi si at det finnes en konsensus om problemet Mari sliter med, men det kan se ut til at konsensusen blir brutt når Mari oppdager at hun behandles *som om* hun er prostituert og rusbruker. For Mari oppleves dette som at hun blir plassert rett inn i sitt eget skrekkbilde, ironisk nok et bilde hun deler med resten av vår kultur, og også hjelpeapparatet. Reaksjonen, at Mari ble plassert på Stilia, kan dermed sees på som en omvendt reaksjon av den reaksjonen som Mari forventet, og ønsket som hjelp.

Fortellingen under er Maris fortelling om hvordan, og hvorfor, hun kom til Stilia. Den er også en av jentenes mange fortellinger om rømning. For at leseren også skal kunne få en opplevelse av den dramatikken, og uforutsigbarheten, som kan utspille seg i konfliktene lar jeg fortellingen stå i sin helhet:

Hvorfor jeg kom dit (Stilia), jo det var fordi jeg i begynnelsen begynte å vanke litt ute. Jeg var ikke så mye på Furulund, pga situasjonen, at ingen klarte å forstå meg og det var bare surr der, så da måtte jeg bare flykte til slutt. Jeg måtte alltid flykte... for å føle meg fri, liksom. Så reiste jeg til typen min og var der i tre netter, men så kom politiet og jeg kom i slagsmål med dem. De kom inn i leiligheten nede, og jeg hadde gjemt meg oppe. Så går de opp og leter, og jeg hadde gjemt meg under en sofa, så klarte en politimann og se meg der, så tok han meg i hånda, og jeg dro til og prøvde å komme meg unna, så ropte han på en som het Olserud, og det er den verste politimannen jeg vet om, og når jeg hørte det var han, klikka jeg fullstendig, og til slutt så bare sprang jeg barbeint ut, og klarte å komme meg unna en gang, men så klarte de å få tak i meg igjen, så skrek jeg og de prøvde å putte meg inn i bilen, og sa at hvis jeg ikke roet meg ned så skulle de ta på håndjern, og legge meg i baksetet og så reiste vi derfra... Jeg ble kjørt til politivakta, og ransaket og sånne ting... også plutselig hører jeg at de har pakket alle sakene mine, og jeg fikk jo aldri vite hvorfor... til slutt så forsto jeg at jeg var på vei til Stilia, og det var ikke akkurat morsomt. Så ble jeg ransaket, når jeg kom inn igjen, da... Så det var pga den rømningen, at jeg ble innlagt, eller det trodde jeg, da...

Mari

At Mari var på rømmen da plasseringen på Stilia ble vedtatt gjorde at hun var uforberedt på hva som skulle skje med henne, og at omplasseringen kom som et sjokk på henne. For henne kan omplasseringen oppleves som straff fordi hun rømte, og være en reaksjon som viser at de som skulle bry seg om henne på Furulund i stedet reagerer med å sende henne fra seg. De trenger ikke forholde seg til Maris uttrykk om at de ikke brydde seg om henne, og at hun trengte hjelp. I en normal omsorgssituasjon, hvor et barn må sendes til institusjon fordi det er sykt eller trenger behandling og hjelp, er det vanlig at foreldrene eller de som har omsorgen for barnet blir med, og kanskje støtter og trøster på veien. Viser forståelse, og deler fortvilelsen over at barnet må sendes vekk. Selv om moren kunne komme på besøk på institusjonen, oppstår det en rar setting for Mari, at de som skal ha omsorg for henne bare sender henne fra seg. Plutselig er det moren som igjen er den forventede og ”godkjente” omsorgspersonen. Dette skjer samtidig med at det er strenge restriksjoner for når, og hvordan Mari kan ha kontakt med moren under oppholdet på Stilia (se f.eks kap.7). Reaksjonen, at Mari plasseres på Stilia oppleves som at hun tas ut, og vekk, både fra de som skulle hjelpe henne og de vennene hun tross alt har, fordi hun *er*, eller antas å *være*, rusbruker og prostituert. Vi har sett at mye av den videre kampen handlet om å forklare hjelperne at de tok feil.

Dramatiske handlinger og dramatiske bilder – sett i ulik tidshorisont?

Kanskje det nettopp er det dramatiske, og risikobærende, ved at så unge mennesker søker seg til negative submiljøer som gjør at reaksjonene også blir så sterke og dramatiske, som for eksempel politijaktene. I ungdommenes opplevelser er dette sterke, og dramatiske opplevelser som fort virker som det motsatte av omsorg; de opplever seg selv satt inn i en rolle hvor de blir sett på som kriminelle – som jaktes av politi. Informantenes mange fortellinger om rømning dokumenterer denne opplevelsen, både som dramatiske og tragiske fortellinger, men også gjennom humor. Et eksempel på dette fremkommer i en samtale om den gangen de hadde rømt til ”Sørlandet”, og fikk politieskorte tilbake: Johanne: ”*tenk, politieskorte fra sørlandet! Tenk alle de ressursene! Men de virkelige forbryterne, de har de ikke ressurser til å ta...*”. Melissa svarer: ”*De er ikke så lette å ta de, vet du... (smiler lurt)... men det er jo ikke vi heller, da!*”. Det er noe paradoksalt som fremtrer i samtalen: At kanskje

den eneste måten å bygge seg selv opp som autonom, selvstendig, en person som ikke finner seg i å plasseres i kategorien ”rusbruker” og ”kriminell”, er å ”vinne” over de som skal ”hjelp” dem.

I politiets opplevelse kan det på samme måte være en desperat handling i en desperat situasjon hvor alle midler settes i verk, for å hindre at de unge rømmer til negative (farlige) miljøer dersom de ikke får tak i dem. ”Skrekkbildet” deles, men med ulike opplevelser av hva som er det dramatiske i bildet: mens politi og hjelpeapparat setter alle krefter inn for å hindre det dramatiske ved at så unge mennesker oppholder seg i kriminelle miljø og risikerer en livsførsel som ender her, handler det dramatiske i bildet for ungdommene om at de selv ansees å være kriminelle som jages av politiet. Det er sannsynlig at alderen også spiller inn for tolkningen av situasjonen, og at ungdommene har en sterkere ”her og nå” opplevelse av situasjonen enn at den er rettet mot fremtiden. Kanskje dette også gjør at hjelpeapparatet og ungdommene oppfatter bildet, og handler ut fra ulike ideer om motivasjon og tid. For mor er bildet av barnet i situasjonen klart og tydelig, og uttrykker samtidig hvordan behandlingen virker som en handling *som om* datteren var en voksen kriminell:

... og når jeg tenker på alle de gangene de har rømt, med politiet etter seg, da ser jeg den lille jenta, Gry, for meg når hun løper barbeint inn i skogen med den svære brassen av en politimann etter seg. Skulle jo tro at jenta mi hadde drept noen, jo, den lille jenta mi som ikke kan gjøre en katt fortredd.

Johanne

Når virkeligheten ikke ligner på ”skrekkbildet”

Det ”Skrekkbildet” som tegnes av informantene består av stereotype forestillinger om kriminelle, narkomane og prostituerte som er kulturelt forankret innenfor normalsamfunnet. I ”Ungdom på randen” problematiserer Willy Pedersen og Camilla Jordheim Larsen (2005) prostitusjon som begrep, og viser hvordan ungdom som befinner seg i marginale posisjoner i samfunnet ofte befinner seg i gråsoner som kan karakteriseres like mye som kjærlighet, bytter og tjenester som prostitusjon. Ungdommene selv ser ikke på handlingene som prostitusjon. Et funn i deres bok er unge jenters tendenser til å finne eldre menn som kjærestere. Relasjoner som sees som utbytterelasjoner av normalsamfunnet kan også ha en annen betydningsverdi for jentene selv, i form av å kunne gi nærhet, kjærlighet og et sted å være for unge jenter som

befinner seg på marginalens rand i samfunnet (Pedersen og Jordheim Larsen, 2005). For noen av mine informanter er det å ha eldre kjærester et kjent fenomen, og noe de opplever som ambivalent, og ikke alltid like lett. For dem finnes det både positive og negative elementer i relasjonene: kjærlighet, men i noen av dem også vold og rus. Et eksempel på dette er en gang jeg er der etter at Mari har fått lov å flytte hjem til moren, og hun har bestemt seg for å bryte kontakten med den kjæresten hun var sammen med da hun var på rømmen. Det vil ikke han, og han ringer hele tiden på morens telefon (som mor legger på, og Mari har fått nytt nr. av samme grunn), og skriver kjærlighetsbrev. Mari vet ikke hva hun skal gjøre. Melissa sier: ”*kast det, du er jo dum hvis du går tilbake til han*”. Mari svarer: ”*jammen det er ikke så lett, jeg var jo glad i han og...*”. Etter en stund river hun i stykker brevet; hun hadde jo egentlig bestemt seg, hun visste det jo...

Menneskelige relasjoner og egenskaper er alltid mer enn stereotypiske bilder. Sånn er det også med de negative submiljøene som beskrives i analysen, og som er mye av bakgrunnen for plassering på atferdsinstitusjonene. I tråd med sitatet av Goffman i åpningen av dette kapitlet, kan vi også si at nærhet og kjennskap til menneskene i submiljøene har gitt Mari en annen kunnskap og forståelse av disse miljøene, enn de stereotypiske bildene som er representert i normalsamfunnets forestillinger. Som vi så i kap. 4, handlet desidentifikasjonsprosessen og identifikasjonsprosessen nettopp om at jentene etter hvert også oppdaget at disse personene hadde andre, positive egenskaper som kunne kvalifisere for vennskap. For Mari representerte gruppen også sympati, villighet til å gi støtte og aksept, og mulighet for sosial tilhørighet. Fordi denne gruppen også opplever å være skjøvet ut av det sosiale liv i omverdenen, er de på en måte i samme posisjon som Mari. De har forståelse for hennes situasjon og dermed muligheter for å gi støtte og kunnskaper for hvordan hun kan håndtere situasjonen (Becker, 1963 Goffman, 1963). Hennes erfaringer og kunnskaper om disse menneskene gjør at hun blir fremmed overfor institusjonens påstander, og blir bevis på at de som dømmer henne tar feil; både i bedømmelsen av personene i submiljøet og i bedømmelsen av henne selv. Menneskene i miljøet ligner ikke lenger på det ”skrekkbildet” samfunnet produserer. Når hun ikke kjenner seg igjen i den virkeligheten, og det ”skrekkbildet” hun plasseres inn i, blir det viktig for henne å motbevise seg selv i dette bildet. Det er ikke det Mari ønsker hjelp til. Det er nettopp det hun ikke vil. Den sorgen Mari har over tap av sitt tidligere liv innenfor normalsamfunnet er fortsatt gyldig, og medlemskapet til de negative miljøene ambivalent. Mari har dermed et mer nyansert bilde av tilhørigheten til submiljøene enn det som kommer frem over.

Tvetydige tegn og tvetydig omsorg

Om kommunikasjon, nærhet og distanse

Kommunikasjon er den måten mennesker forholder seg til hverandre på. Et menneske som ikke blir sett eller hørt står dermed i en maktesløs situasjon i forhold til å vise de andre hvem det er. Med dette ekskluderes de også fra samhandling i rammen; de blir usynlige og umyndiggjort. Når mennesker opplever at det de sier ikke tas i betraktning eller tas hensyn til på en troverdig måte kan det tvinges til mer konkrete uttrykkformer gjennom handling. Et eksempel på dette kan være selvskading, forsøkene på, og som diskusjonene viste, om selvmord. Et annet konkret eksempel som datamaterialet viser, er spisevegning (informantene, dok.)¹⁸. Samtidig så vi hvordan disse handlingene kunne ha et annet budskap, og motiv, enn det handlingen fysisk ga uttrykk for men som krever tillit og tro på hjelpernes motiv om å hjelpe. Analysen viste at tegn kan være tvetydige, og avhengig av hvordan mottakeren oppfatter situasjonen, og hvilken kontekst handlingene utgjøres i, og fra. Hvilke ideer mottakeren har om den personen som handler, spiller inn på hvordan handlingen tolkes, og omvendt, hvilke ideer den som handler har om de andre, spiller inn på deres handlinger.

Hvordan ”de andre” leser en persons handlinger er altså både avhengig av de andres ideer om personen på forhånd, og på hvordan situasjonen leses. På denne måten kan handlinger også tolkes som tegn på, og bekrefte tidligere ideer en person har om den som handler. Dette er nettopp et problem personer som stemples som avvikere har, at deres kamp for å avvise ”normalsamfunnets” påstander mot dem selv som avvikere, ofte også kan leses som symptomer på deres avvikerstatus (Goffman, 1961, 1963). Eksemplene over kan for eksempel også tolkes som tegn på psykiske skader ungdommene har fått som resultat av tidligere traumatiske hendelser. Spiseepisoden i kap. 5 viste oss hvordan en underliggende konflikt og uenighet om Maris sosiale status kunne gjøre at et (antatt) velment forsøk på tilnærming fra en ansatts side feilet, og fikk motsatt effekt: ekskludering. Reaksjonen, at Mari ”kastet fra seg maten” når sjefen ville at hun skulle sitte ved siden av han, kan av de ansatte oppleves, og leses som tegn på manglende kunnskaper om sosial omgang, og bli til et tegn som i stedet bekrefter en antakelse om Maris problematferd. For Mari så vi at dette i

¹⁸ Utdrag dok.: Mari har til tider latt helt vær å spise. Dette har vekket stor bekymring hos mor og det ble bestemt at vi skulle ta kontakt med lege. Jenta var slapp, og hadde sterke magesmerter... på konsultasjon ble det ikke funnet noe somatisk galt. ..i samtaler med personalet kom det frem at hun ved å spise viste at hun likte seg her. Etter samtalen har jenta deltatt i måltidene på huset (Dok.).

virkeligheten handlet om at hun ble satt i en umulig situasjon, hvor det å vise velvilje mot personalet samtidig ville gi dem ”rett” i deres måte å se situasjonen og henne selv på, både foran de ansatte og de andre beboerne. I følge Goffman kan man ikke operere i to rammer samtidig. Her definerer de ulike rammene to ulike virkelighetsforståelser (kap.5 og 6). Vi kan si at sjefens invitasjon i denne situasjonen inviterer Mari inn i *hans* rammeforståelse, og at Maris uttrykk er en avvisning av å tre inn i denne, noe som samtidig ville innebære å tre ut av hennes egen rammeforståelse om å være ”ikke-prostituert”, og ”ikke-kriminell”. Sjonglering mellom rammer i en situasjon er mulig, men dersom kommunikasjonen skal fungere mellom aktørene, må enighet om hvilken ramme som til enhver tid gjelder, defineres av aktørene gjennom metakommunikasjon. Dermed kan konflikten også sees på som resultat av tidligere manglende kommunikasjon og uenighet; aktørene møtes med ulike rammeforståelser, både når det gjelder bilde av situasjonen, og hvem hverandre er. Det blir ikke en situasjon som inviterer til likeverdighet, nærhet og forståelse, men i stedet en situasjon som skaper ytterligere distanse, og som virker bekræftende og styrkende på de tidligere negative antakelser om hverandre.

Datamaterialet viser en utvikling som består av stadige rømninger og innhentinger av politiet: en prosess, og kamp som fortsetter så lenge de har tilknytning til ulike atferdsinstitusjoner. (Dok: Institusjonenes egne og Politirapporter). Rømningene kan sees på som uttrykk for konflikt, hvor to sterke viljer står mot hverandre: viljen til å gi omsorg mot viljen til ikke å ta imot den omsorgen som gis. Fra barnevernets side betyr handlingene at ungdommene rømmer fra den omsorgen de ønsker å gi; å rømme blir på denne måten å unndra seg omsorg. (Dok., Bunkholdt, 2008). Fra ungdommenes side kan handlingene leses som et språk som avviser den måten de opplever at de blir sett på, og behandlet som: det er i så tilfelle ikke omsorg i seg selv som avvises, men den rollen de blir plassert inn i og måten de blir behandlet på. Det som fra hjelpeapparatet ansees som omsorg, stemmer ikke overens med de forventningene og ideene informantene har av omsorg¹⁹. I en situasjon hvor rømningene tolkes av barnevernet som tegn på stadig større risikoatferd²⁰, og rømningene fra ungdommenes side

¹⁹ Se også Karabanow & Rains (1997) for lignende funn i en studie i USA om hvorfor ungdom enten rømmer, eller velger å komme tilbake til institusjonen, eller Hennem (1996) og Kanold (2004) om omsorg i institusjon.

²⁰ Utdrag fra dok.:”... Barneverntjenesten ser en utvikling som blir mer og mer alvorlig... Hun har vært på rømmen lenge, og det offentlige har ikke hatt anledning til å kontrollere henne. Nemda må vurdere om den mener at rusbruket fortsatt er et problem for Mari... Det at jenta unnlater å gå på skolen er også et uttrykk for normløs atferd. Dessuten drifter hun rundt i farlige miljøer og unndrar seg omsorg fra den institusjonen som har i oppgave å ha omsorg for henne...” (Dok.)

er en reaksjon på atferdsinstitusjonenes behandling av dem som ”kriminelle”, ”rusbrukere” og ”prostituerte”, kan dette utvikle seg til en dramatisk prosess hvor handlingsstrategiene bekrefter hverandres antakelser om de andres oppfattelser av dem selv: For barnevernet handler dette om at rømningene bekrefter informantenes problematferd og at ungdommene har holdninger som skader dem selv. For ungdommene handler dette om at reaksjonene; henting av politi og økte irettesettelser mot egen atferd bekrefter barnevernets syn på dem selv som ”kriminelle”, ”rusbrukere” og ”prostituerte”. På denne måten kan rømningene bli utslag av gjensidige reaksjoner i en prosess hvor stadig økende intensitet i handlingene gjør kommunikasjonsgapet, og dermed også muligheter for nærhet og innlevelse, stadig større: Rammene for forståelse sklir fra hverandre.

Makt

Melissa

10. Til slutt: Invitasjon

Hvor mye?

Hvor mye smerte?

Hvor mye styrke?

Skal man ha før det er nådd toppen, og da er det for sent!

Da har livet blitt snudd rundt

og ditt halve liv må tilbringes på et kott!

Er det godt?

Mari

I denne studien har vi vært vitner til sterke fortellinger om hvordan hjelpetiltak innenfor barnevernet har virket mot sin hensikt. Å hjelpe ungdommene til en trygg og god oppvekst innenfor fellesskapets rammer var målsetningen. I stedet bidrar tiltakene til å frata ungdommene deltakelse i fellesskapet og skape utrygghet. Selv om fortellingene er enestående i sin subjektivitet er de opplevelsene som fremkommer i studien ikke nødvendigvis unike. Noen trekk synes å være mer generelle. Opplevelsen av å være et problem, en byrde og kasteball er vanlig og godt dokumentert i tidligere studier. Et annet vanlig trekk er den usikkerheten og maktesløsheten informantene uttrykker, men også den positive betydningen av at barna har i det minste ett menneske som forstår dem, og som kan gi støtte og hjelp på veien. Som de kan ha tillit til. (Se for eksempel Follesø 2004, Hennem 1996, Ringheim 1997) Fortellingene til Mari, Gry og Melissa gir detaljerte og ferske beskrivelser som, sammen med feltarbeidets observasjoner har gjort det mulig å analysere hva og hvordan det som skjer skjer.

Hva kan vi så lære av erfaringene til Mari, Gry og Melissa?

I denne studien har vi har sett ulike sider ved tre søstres kamp for aksept og tilhørighet i en tilværelse som kan karakteriseres som en ”pendlerfase” mellom familie, barnevernsinstitusjoner og ulike negative submiljø. Selv om jentenes sosiale deltakelse i lokalsamfunnet nærmest har vært fraværende gjennom hele perioden, er det nettopp relasjonen mellom informantene og lokalsamfunnet som har fått størst oppmerksomhet i

studien. Datamaterialet taler om dette på sin egen måte. Mye av den bekymringen opphold i institusjon medfører handler til syvende og sist om hvordan barna opplever seg selv og sin plass i det sosiale liv utenfor. De skal tross alt ikke leve hele livet sitt på institusjon.

Diktet over er skrevet av Mari da hun var på Stilia. Det kan leses som en poesi hvor hun revurderer sin egen situasjon. Det stemmer så godt overens med hva studien har vist at det egner seg godt som en oppsummering, og påminnelse til oss som lesere: Om hvordan jentene opplevde at livet sluttet å fungere når de flyttet på Furulund og mistet alle vennene sine og om hvordan de fant seg nye venner i andre miljøer med utpreget bruk av rus. Om savnet etter et annet liv. Om hvordan de videre opplevde at den hjelpen de skulle få av hjelpeapparatet istedenfor å hjelpe dem inn i fellesskapet, isolerte dem fra fellesskapet og plasserte dem inn i roller de ikke ville være i. Som gjorde at de opplevde seg selv enda mer maktesløse overfor sin egen situasjon.

Slik oppsummert viser studien utviklingen i løpet av tiden etter omsorgsovertakelsen sett fra ungdommenes ståsted. For informantene hadde dette tre viktige implikasjoner: (1) Behandlingen fra hjelpeapparatet gav signaler om at det var dem det var noe galt med, og ikke samfunnet, som støttet dem ut. De ble redusert til et problem og en byrde. (2) Erfaringene av negativ stempling i institusjonene hadde alvorlige konsekvenser for deres egen selvoppfattelse – og for hvordan andre oppfattet dem, noe som svekket mulighetene for å etablere et normalt liv utenfor. (3) Isolasjonen fra andre mennesker førte til alvorlige innskrenkninger på selvene. De ble sårbare og maktesløse.

Ungdommenes tilhørighet i negative miljøer må sees som et resultat av sosial ekskludering i lokalsamfunnet. Den normløse pendlerfasen mellom fosterhjem, institusjoner og submiljø over må leses som et resultat av mangel på steder der informantene kunne kjenne seg trygge og aksepterte. Dette problemet forble uløst både på Furulund og på atferdsinstitusjonene. Tvert imot var denne situasjonen snarere forverret når ungdommene kom ut. Tross dette, skjedde det aldri en fullverdig avvikerkarriere hos de tre jentene i den forstand at de – i deres egne øyne – oppfattet seg selv som avvikere. De ble i stedet tvunget til å finne seg andre alternative roller. Arenaene for tilhørighet var ambivalente. Situasjonen kunne mer karakteriseres som en liminal ”Betwixt & Between” -sfære (Turner 1969) med en manglende etablert tilhørighet til noen bestemt sosial gruppe. Slik jeg har tolket datamaterialet handler

mye av den kampen informantene kjemper om å motbevise negative oppfatninger om dem selv – både fra lokalsamfunnet og fra hjelpeapparatet.

I innledningen referer jeg til et funn av Tore Andreassen (2003), om at det er blant de ungdommene som er hardest belastet med atferdsproblemer at resultatene av behandling er mest usikker. Andreassen mener dette kan skyldes at bruk av makt og tvang kan sette i gang negative ringvirkninger som gjør behandlingen vanskelig i form av rømninger eller stor aggressivitet. Datamaterialet i denne studien underbygger dette. Samtidig er det sannsynlig at de ungdommene som har størst definerte atferdsproblemer også er de som hyppigst befinner seg i asosiale miljøer – og som derfor har svakest tilhørighet til normalsamfunnet. Slik var det for mine informanter. Situasjonen på Furulund kan antakelig ikke sees på som representativ for de fleste barnevernstiltak, men den normløse og liminale tilværelsen barna opplevde både på institusjonen og i lokalsamfunnet kan ligne på den situasjonen andre barn og unge lever i før de kommer på atferdsinstitusjon. Det er sannsynlig at ungdom som lever slik på marginalens rand i samfunnet også har få andre mennesker som besøker dem når de er på institusjon, enten det reelle antallet bekjente er få eller fordi institusjonen ikke ønsker at barna skal ha kontakt med de vennene de har. I kapittel 7 så vi hvordan totale institusjoner kan omringe og isolere mennesker fra å opptre som de pleier også i andre sosiale sammenhenger. Institusjonen påtvinger et ensidig fokus på de negative sidene ved ungdommene og gir dem få muligheter til å uttrykke, og utvikle sine andre og positive egenskaper. Mye følelsesmessig energi gikk med til å håndtere de negative virkningene og det ble vanskelig å konsentrere seg om andre, og mer positive ting. Dermed er det kanskje ikke bare tvang og makt i fysisk forstand som skaper de negative ringvirkningene som Andreassen snakker om, men også mangelen på muligheter for å delta i andre sosiale sammenhenger, med andre mennesker som bekrefter og speiler ungdommene som normale mennesker med normale behov. De isoleres fra mennesker som kan invitere dem inn i samfunnet igjen. Ungdom med sterkere tilhørighet i samfunnet før de kommer inn under barnevernets omsorg, har sannsynligvis flere mennesker de kan ha kontakt med og delta i sosiale aktiviteter sammen med under oppholdet. De har en sterkere buffer mot de negative virkningene av institusjonsopphold som vi her har vært vitne til. Det ser derfor ut til at tillit og trygghet til hjelpeapparatet også har sammenheng med de unges opplevelser av tilhørighet til samfunnet utenfor. At det finnes noen som venter på dem, noen som kan invitere dem inn igjen. Dersom ungdommene ikke får hjelp til å oppleve seg selv som normale deltakere i det sosiale liv kan det bli vanskelig å ta

institusjonens mål som sine egne – fordi dette rokker ved den ontologiske sikkerheten om forankring til dem selv og til deres plass samfunnet.

I ”*Alminnelighetens potensial*” er Skatvedt (2008) opptatt av hvilke prosesser som, i tillegg til terapeutisk behandling, kan gi mennesker i utsatte posisjoner en positiv erfaring om at ”du er en normal person, en av oss”. På den måten snur hun Beckers (1963) teori på hodet, og viser til en positiv endringsprosess for selvet: Fra ”avvikerselv” til ”normalselv”. Som en kontrast til de negativt stemplende effektene det ”fengselsaktige” kan ha, og som ligner de situasjonene vi har sett i denne studien, viser hun hvordan det å delta i alminnelige, hverdagslige sosiale samhandlingssituasjoner – nettopp i kraft av å være i et rom utenfor terapirommets definerte rolletilskrivning – kan ha en positiv stemplende effekt i oppbyggingen av en identitet som normal. Fordi samhandlingen skjer på andre og mer likeverdige premisser, får den en inviterende effekt som sier ”hei, du er en av oss”. Dette var noe av det som skjedde i eksemplet med Kaisa (kap.3), i den rollen hun hadde for Melissa som ”viktig andre” på Furulund. Nettopp det at vennskapet var bygget opp gjennom felles interesser utenfor behandlingssituasjonen, blant annet kunsten, gjorde det mulig å invitere inn i et likeverdig fellesskap, i motsetning til en asymmetrisk hjelper/klient relasjon.

Også Skatvedt betrakter selvet som noe som kan endres gjennom samhandling i det sosiale liv. I følge henne skjer forandringen i samhandling med de som tilhører normalsamfunnet fordi en som selv er definert avvikler aldri har kraft til å stemple, eller invitere noen inn i det normale fellesskapet. Dette har to implikasjoner. (1) Ungdom som ikke har andre til å bekrefte ens selv og åpne for tilhørighet innenfor normalsamfunnet, er avhengig av hjelpeapparatets bidrag her. Informantene i studien opplever få slike samhandlingssituasjoner, med unntak av eksemplet med Kaisa. (2) Det viser at alminnelig daglig samvær med fokus på andre ting – både innenfor og utenfor institusjonen kan være et viktig bidrag og en vei å gå. Lite av den oppvekstsituasjonen som beskrives i studien minner om den oppveksten barn og unge har i sin alminnelighet.

Samtidig har studien vist at ungdommene har få alternative rolleidentiteter som kan motbekreffe den masterstatusen som avvikere de har fått tildelt. Uten skolegang og andre tilknytninger til samfunnet står de i en vanskelig posisjon for å etablere et selvstendig normalt liv utenfor institusjonen. Et tiltak som har virket positivt i så henseende, er tiltaket hvor Melissa ble sendt til utlandet for å utvikle seg som kunstner. Å reise ut hjalp henne ikke bare

vekk fra det negative miljøet hun vanket i, men ga henne i tillegg et verktøy for å få anerkjennelse i lokalsamfunnet som noe annet, nemlig som kunstner.

I følge Skatvedt (2008) er det i situasjoner som følelsesmessig berører oss at vi finner de største mulighetene for positiv stempling. Kanskje handler det også om situasjoner hvor den symbolske kraften berører så sterkt at den veier opp for tidligere følelsesmessig negativt sterke opplevelser. Jeg gir siste ord til Melissa, som handler om hvordan hun fikk økonomisk støtte til å begynne på skolen, og veien inn igjen:

Men så tok jeg kontakt med sosialtjenesten, og jeg ble møtt med en sånn omsorg og en sånn kjærlighet at jeg ble helt overvelda, og det var bare så ålreite folk, og jeg er bare så glad for at jeg gikk over til sosialtjenesten, fra barnevernet, det er som natt og dag... Og jeg hadde hørt så mye dritt om sosialtjenesten i bygda jeg var fra, også kommer jeg hit, også er de bare så ålreit! Og jeg fikk prenta inn i hodet, at jeg ikke skulle ha dårlig samvittighet for at jeg får noe, for jeg gir så mye tilbake. For første gang i livet, så kan jeg motta noe, uten å ha dårlig samvittighet.

Melissa

Litteraturliste

- Album, Dag (1996): ”*Nære fremmede. Pasientkulturen i sykehus*”. Oslo: Tano A/S.
- Andreassen, Tore (2003): ”*Behandling av ungdom i institusjon: Hva sier forskningen*”. Oslo: Kommuneforlaget.
- Backe-Hansen, Elisabeth (2004): ”*God nok omsorg, riktige beslutninger i barnevernet*”. Oslo: Kommuneforlaget.
- Becker, Howard (1963): ”*Outsiders: Studies in the sociology of deviance*”. New York: The Free Press, Simon & Schuster Inc.
- Becker, Howard (1970): ”*Sociological Work- Method and Substance*”. Chicago: Alan Lane, Penguin Press.
- Becker, Howard (2003): ”The Politics of Presentation: Goffman and Total Institutions”. I: *Symbolic Interaction*, Berkeley: University of California Press. Volume 26, number 4: 659-669.
- Becker, Howard (1967): ”Whose Side Are We On?”. I: *Sosiologisk Årbok 2006.1-2*. Oslo: Novus forlag.
- Bunkholdt, Vigdis og Storø, Jan (2008): ”Myter om barnevernet” I: *Aftenposten*. 07.04.08. Oslo.
- Christie, Nils (1982): ”*Hvor tett et samfunn?*”. Oslo: Universitetsforlaget
- Clausen S. og Kristofersen L.(2008): ”*Barnevernsklinter i Norge 1990-2005: En longitudinell studie*”. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA Rapport 03/08.
- Collins, Randal (2005): ”*Interaction Ritual Chains*”. New Jersey: Princeton University Press.
- Durkheim, Emile (1915): ”The Elementary Forms of the Religious Life”. I: ”*A reader in the Anthropology of Religion*” (2002) Cornwall. UK. Blackwell Publishing Ltd.
- Durkheim, Emile (2001): ”*Selvordet*”. Trondheim. Gyldendal Norsk Forlag A/S.
- Ericsson, Kjersti (1996): ”*Barnevern som samfunnspeil*”. Oslo: PAX forlag A/S.
- Ericsson, Kjersti (1996): ”*Forsømte eller forbryterske? Barnevern og kriminalitetskontroll i etterkrigstida*”. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Fangen, Katrine (2004): ”*Deltagende Observasjon*”. Bergen: Fagbokforlaget.
- Finstad, Liv (1990): ”*Den betalte familie: Nye livsformer for folk i krise*”. Oslo. Pax forlag.

- Follesø, Reidun: (2004): ”Bruker eller brukt? Landsforeningen for barnevernsbarn – en analyse av en interesseorganisasjon i møte med dagens barnevern”. NTNU, Trondhjem
- Foucault, Michel (2001): ”Overvåking og straff. Det moderne fengsels historie”. Trondheim: Gyldendal Forlag.
- Frønes, Ivar (2001): ”Handling, Kultur og Mening”. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Geertz, Clifford (1993): ”The Interpretation of Cultures”. London. Fontana Press.
- Glaser & Strauss (1967): ”The Discovery of Grounded Theory”. New York. Aldine de Gruyter.
- Goffman, Erving (1961): ”Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates”. New York: Doubleday
- Goffman, Erving (1963): ”Stigma”. Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, USA.
- Goffman, Erving (1967): ”Anstalt og menneske”. Viborg: Jørgen Paludans forlag A/S.
- Goffman, Erving (1982): ”Interaction Ritual”. New York: Pantheon Books, Random House Inc.
- Goffman, Erving (1974): ”Frame Analyses”. New York: Harper & Row.
- Goffman, Erving, (1992): ”Vårt rollespill til daglig”. Larvik: Pax forlag.
- Goffman, Erving: (2000): ”Stigma, Om avigerens sociale identitet”. Oslo: Pensumtjeneste AS, Gyldendals samfunnsbibliotek.
- Hennum, Nicole (1997): ”Den komplekse virkelighet”. *Krise og utredningsinstitusjoners tvetydige verden*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA-rapport nr.11, Norge.
- Hviid Jacobsen, M. og Kristiansen, S. (2002): ”Erving Goffman”. København: Hans Reitzels forlag AS.
- Kanold, Agneta (2004): ”Vårdens ordningar: Tvangsvård av normøvertredare med bristande begåvning”. Stockholms universitet. Intellecta Docusys, Sollentuna 2003.
- Karabanow, Jeffrey M & Rains, Prue (1997): ”Structure Versus Caring: Discrepant Perspectives in a Shelter for Street Kids”. I: Children and Youth Services Review. Volum 19 (4): 301-321.
- Kristofersen, Lars B.(2005): ”Barnevernbarnas helse, Uførhet og dødelighet i perioden 1990 – 2002”. Oslo: Norsk institutt for by og regionforskning. NIBR – rapport 2005:12

Larsen, C. J. og Pedersen, W.(2005): ”Bytte, Kjærlighet, Overgrep. Seksualitet blant ungdom i randsonen”. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA Rapport 10/05.

Larsen, E, Ekerholt, T, Møller, R, og Røysing, O. (2001): ”At voksne er greie gjør det mulig å være grei selv”. Sellebak: Østfold Fylkeskommune. Skjærviken ungdomspsykiatriske behandlingshjem og Skjærviken skole.

Mauss, Marcel (1954): ”*The gift: Forms and functions of exchange in archaic societies*”. London. Cohen & West.

Mead, George Herbert (1934): ”*Mind, Self, & Society*”. London: The University of Chicago Press, Ltd.

Merleau-Ponty Maurice (2000): ”*Øyet og Ånden*”. Valdres: Pax forlag.

Merton, Robert K. (1948): ”*The self-fulfilling prophecy*”. Yellow Springs. Ohio. The Antioch Review.

NOU (2004: 23): ”*Barnehjem og spesialskoler under lupen*”. Oslo. Norges offentlige utredninger.

Ringheim, Gunnar (1997): ”*Løvetannbarn: De som klarer seg – mot alle odds*”. Oslo. Cappelen Forlag.

Scheff, Thomas J. (2005): ”The structure of context: Deciphering Frame Analysis”. I: *Sociological Theory* 23:4. Washington: American Sociological Association.

Skatvedt, Astrid (2008): ”*Alminnelighetens potensial. En sosiologisk studie av følelser, identitet og terapeutisk endring*”. Doktorgradsavhandling. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo.

Thwaites, A, Davis, L., Mules, W. (2002): ”*Introducing cultural and media studies: a semiotic approach*”. Hampshire, New York: Pallgrave.

Turner, Victor (1969): ”Liminality and Communitas” I: ”*A reader in the Anthropology of Religion*” (2002) Cornwall. UK. Blackwell Publishing Ltd.

Vinnerljung, Bo (1996): ”*Fosterbarn som vuxna*” Doktorgradsavhandling ved Lunds universitet. Lund: Arkiv.

Wadel, Cato (1991): ”*Feltarbeid i egen kultur. En innføring i kvalitativt orientert samfunnsforskning*”, Oslo: Seek.

Widerberg, Karin (2001): ”*Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*”. Oslo: Universitetsforlaget A/S.

Willis, Paul E.(1977): ”*Learning to labour: how working class kids get working class jobs*”. Farnborough. Saxon House.

Østerberg, Dag (1997): ”*Sosiologiens nøkkelbegreper- og deres opprinnelse*”. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag A/S.

Alle kilder i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord i oppgaven: 39 533.